

III

BORBE U SLOVENIJI, HRVATSKOJ I MAKEDONIJI U PRVOJ POLOVINI 1944. GODINE

Za vreme zimskih operacija protiv glavnine NOVJ u centralnom delu Jugoslavije, neprijateljske snage u Sloveniji, Hrvatskoj (severno od Save) i Makedoniji obezbeđivale su komunikacije i aktivno dejsstvovala ka područjima koja su predstavljala žarišta narodnooslobodilačke borbe. Jedinice NOVJ na tim područjima napadale su neprijateljska uporišta u zahvatu važnijih komunikacija, branile slobodnu teritoriju i razvijale aktivnost u krajevima gde se narodnooslobodilačka borba dotada sporije razvijala. Glavni štabovi su nastavili organizaciono sređivanje i učvršćenje jedinica i formirali nove brigade i divizije. Zbog toga je neprijatelj preduzimao niz napada da bi ih razbio i odbacio od komunikacija.

SLOVENIJA

Posle operacije »Volkenbruch« u Slovenačkom primorju,, Istri, Notranjskoj i Dolenjskoj, nemačke vlasti su teritoriju bivše Ljubljanske pokrajine u upravnom pogledu potčinile višem vodi SS i komandantu policije 18. vojne oblasti generalu Rezeneru, a operativno uključile u Operativnu zonu Jadransko primorje.¹⁰⁰ Kao borbene jedinice na ovoj prostoriji smenjivale su se krajem 1943. i početkom 1944. brojne nemačke snage: 71. i 278. pešadijska, 162. turkestanska i 188. rezervna brdska lovačka divizija i 10. SS policijski puk. Njihov zadatak je bio obezbeđenje severne obale Jadranskog mora od eventualnog iskrcavanja savezničkih trupa i osiguranje putnih i železničkih komunikacija koje preko Slovenije povezuju jugoistočni dec

¹⁰⁰ Operativna zona Jadransko primorje obuhvatala je pojas oc Taljamenta do Bakra, s pokrajinama: Videm, Gorica, Trst, Istra, Rijekf i Ljubljana.

Rajha i istočni front sa frontom u Italiji. Pored toga, ova prostorija služila je za odmor i popunu nekih delova nemačkih trupa koje su učestvovala u borbama u Italiji, pa su se ovde povremeno nalazile: 113, 159, 237, 256. pešadijska i 16. SS motorizovana divizija. U Gorenjskoj i Štajerskoj, koje su odranije pod nemačkom upravom, postojeće landesšicen-jedinice i granične jedinice objedinjavala je 438. divizija¹¹¹ sa štabom u Celovcu. Za održavanje reda i za borbu protiv jedinica NOVJ još su se nalazili: 13, 19. i 28. Tot (Totd) SS policijski puk i druge kvislinške formacije Vermanšafta (Wehrmannschaft).

Glavni štab Slovenije je decembra 1943. odlučio da organizaciono učvrsti svoje jedinice, da ponovo uspostavi kontrolu nad područjima koja su njegove snage napustile u vreme nemačke ofanzive »Volkenbruh«, pristupi uništavanju pojedinih neprijateljskih uporišta i na taj način proširi slobodnu teritoriju, da rušenjem putnih i železničkih komunikacija onemogućava saobraćaj i prodore neprijateljskih snaga na slobodnu teritoriju.

Za izvršenje ovog plana Glavni štab je raspolagao sledećim snagama: u Dolenjskoj i Notranjskoj 7. korpusom (14, 15. i 18. divizija, Dolenjski, Belokranjski i Istarski NOP odred); u Slovenačkom primorju 9. korpusom¹¹² (30. i 31. divizija, Gorenjski, Briško-beneški i Zapadnokoruški NOP odred); u Štajerskoj jedinicama 4. operativne zone (6. udarna brigada »Slavko Šlander«, Pohorski, Savinjski, Istočnokoruški NOP odred i Kozjanski bataljon).

Dejstva 7. korpusa Po odlasku nemačkih jedinica upotrebljenih u ofanzivi »Volkenbruh«, u Dolenjskoj i Notranjskoj, za održavanje reda, ostale su relativno slabe snage: 14. SS policijski puk, razmešten u Ljubljani, Kočevju i Novom Mestu. Da bi ipak ojačala svoj sistem odbrane komunikacijskih pravaca na ovoj prostoriji, nemačka komanda je upotrebila jedinice slovenačkih domobrana,¹⁶³ uspostavljajući njihova uporišta u Kočevskoj i Cerknjškoj dolini i u dolini Kupe.

Prema gornjem planu Glavnog štaba Slovenije, Štab 7. korpusa usmerio je 14. diviziju u Notranjsku, 15. diviziju u Belu krajinu, a 18. diviziju uputio u Gorski kotar radi zajedničkog dejstva sa 13. divizijom.

¹⁶¹ Ta divizija je u svom sastavu imala 18. i 184. landesšicen-puk, puk za osiguranje »Židani Most«, 118. dopunski nastavni puk i tri granična pododseka.

¹⁶² Naredbom Vrhovnog štaba od 22. decembra 1943, 3. operativna zona preimenovana je u 9. korpus NOVJ.

¹⁶³ Jedinice Bele garde koje su prišle Nemcima posle kapitulacije Italije preimenovane su u slovenačke domobrane.

Krajem novembra je 14. divizija zauzela Grahovo, z čega su se slovenački domobrani povukli i iz uporišta Begun i Cerknice. Pregrupisavši svoje snage, Stab 14. divizije je noć 3/4. decembra, sa dva bataljona 1. udarne brigade »Tone Torišič« i bataljonom 2. udarne brigade »Ljubo Sercer«, napao odlučnim jurišem slomio otpor domobranske posade u Veliki Laščama. Istovremeno su 13. brigada »Mirko Bračič« 14. divizije i 8. brigada »Fran Levstik« 18. divizije upornom odbrano sprečile da neprijateljske snage sa pravca Grosuplja i Pija Gorice prodru u Velike Lašče i ojačaju posadu uporišta. Zati je 14. divizija produžila dejstva u pravcu Kočevja, rušeći objekte na železničkoj pruzi Velike Lašče — Kočevje. S vreme je Štab divizije razradio plan napada na nemačko-d' mobranske snage u Kočevju (3. bataljon 14. SS policijskog pul i slovenački domobrani). U napadu, koji je otpočeo noću 9/1 decembra, učestvovala je 14. divizija, dok su 5. udarna brigada »Ivan Cankar« 15. divizije i 8. brigada 18. divizije vršile obezbeđenje napada sa pravca Ribnice. U ogorčenim dvodnevnom borbama 14. divizija je, uz podršku artiljerije, zbila neprijatelja staru gradsku tvrđavu; i baš kada je ova bila pred padom probio se sa pravca Rakeka u Kočevje, kroz položaje 5. i 8. brigade, jedan puk 162. turkestarske divizije ojačan tenkovim Štab divizije je tada obustavio napad i povukao svoje snage u Kočevja.

Šredinom decembra je nemačka komanda uspostavila domobranska uporišta u Zužemberku i Dvoru, kako bi jače običila železničku prugu Ljubljana — Novo Mesto. Zbog toga je 14. divizija upućena u Suhu krajinu da u sadejstvu sa delovima 15. divizije napadne i uništi posade tih uporišta. Ona tek 25. decembra, posle šestodnevne borbe, zauzela oba uporišta i porušila nekoliko mostova preko Krke. Pošto su ostali delovi 15. divizije vršili česte prepade na neprijateljsku posadu u Novom Mestu, nemačka komanda je ovde, za pojačanje obrane, upotrebila delove 162. turkestarske i 71. pešadijske divizije. Tada je i 14. divizija primila zapovest da se preko Hrvatske uputi u Štajersku. Na operativnom području 7. korpusa ostala je do sredine februara jedino 15. divizija. Ona je produžila blokadu Novog Mesta, rušila komunikacije na pravcima Ljubljana — Novo Mesto i Ljubljana — Kočevje i napadala neprijateljske kolone koje su iz Novog Mesta i Kočevja vršile ispadanje ka slobodnoj teritoriji. Veću aktivnost ispoljila je krajem februara, kada je uništila domobranska uporišta u Zdensoj Vasi i Sv. Antonu. Istovremeno je izvršila demonstrativne napade na posadu Novog Mesta i Škofljice.

Kada se vratila iz Gorskog kotara, sredinom februara 18. divizija posela je položaje u zahvatu železničkih pruga Ril

nica — Kočevje i Ljubljana — Postojna, vršeci česte napade na neprijateljske snage koje su se kretale ovim pravcima. Njeni delovi su 15. marta zauzeli nemačko uporište Preserje, spalili železničku stanicu, porušili okolna utvrđenja i železničku prugu. Do kraja marta 18. divizija vodila je borbe s neprijateljem u Kočevskoj dolini. U isto vreme, 15. divizija je rušila železničku prugu Ljubljana — Novo Mesto. Prvih dana aprila ona je na prilazima Novom Mestu vodila oštre borbe s nemačkim jedinicama i slovenačkim domobranima koji su pokušali da razbiju blokadu i obezbede saobraćaj pravcem Novo Mesto — Grosuplje. Sredinom aprila je 4. brigada 15. divizije prebačena na odsek Ribnica — Velike Lašče sa zadatkom da obezbedi napad 18. divizije na posadu Ribnice. Borbe za Ribnicu počele su 17-og a napad na utvrđeno uporište 19. aprila. Ovog dana su jedinice 18. divizije prodrle u Ribnicu i u dvodnevnoj žestokoj borbi prinudile nemačke snage i domobrane da se povuku u pravcu Ljubljane. Za vreme ovih borbi odbijeni su svi pokušaji nemačkih snaga iz Kočevja da pruže pomoć napadnutoj posadi Ribnice. Iz rejonu Ribnice 18. divizija je prenela dejstva na prostoriju Grosuplje — Turjak — Pijava Gorica, pri čemu je 21—25. aprila došlo do oštrog sukoba s nemačkim delovima i slovenačkim domobranima kod Iga, u neposrednoj blizini Ljubljane.

U drugoj polovini aprila skoro sve jedinice 7. korpusa dejstvovale su u zahvatu komunikacije Ljubljana — Kočevje. To su nemačke jedinice iz Novog Mesta iskoristile za upad u rejon Trebnje — Mirna Peč — Zužemberk, s ciljem da uspostave vezu s Ljubljanom. Štab 7. korpusa je, međutim, 28. aprila u taj rejon uputio 15. diviziju. Ona je sutradan stupila u borbu sa delovima 13. i 14. SS policijskog puka i 14. protivtenkovske čete. A 30. aprila i 1. maja zauzela je uporište Dobravu kod Dobrnica. Nemci su odmah pristupili fortifikacijskom uređenju svojih položaja u rejonima Žužemberka, Trebnja i Mirne Peči. Štab 7. korpusa je 2. maja u 22 časa, posle artiljerijske pripreme, uputio 15. diviziju u napad. Neprijatelj je pružio snažan otpor, i došlo je do oštre borbe, osobito sa onim njegovim snagama koje su spolja pokušale da pomognu opklopljenoj posadi Žužemberka. Ali je noću 3/4. maja jaka nemačka kolona iz Novog Mesta, podržana tenkovima, uspela da se kroz raspored 5. i 12. brigade probije u mesto i izvuče preostale delove posade. Neprijatelj je napustio Zužemberk, ali je pojačanom aktivnošću nastojao da zamori jedinice 7. korpusa i time stvori potrebno vreme za utvrđivanje u preostalim garnizonima i uporištima. Pa ipak, nemačke snage su bile prinuđene da se (14. maja) povuku u polazne garnizone. Sada je 15. divizija bila u mogućnosti da napadne Trebnje. Prvi njen napad, 15. maja, bio je

odbijen. Tek sutradan, uz podršku artiljerijske brigade 7. korpusa, ona je prodrla u varošicu. U žestokoj uličnoj borbi, dan 17. maja uveče, neprijateljska posada je uništena, sem manjeg dela koji se izvukao u Mirnu Peč. Po naredbi Štaba 7. korpusa 4. brigada 15. divizije napala je 19. maja, posle artiljerijske pripreme, posadu u Mirnoj Peči, koja se, posle uporne borbe \ teku noći i idućeg dana, povukla u Novo Mesto, prihvaćena od jače tenkovske kolone. Oslobođenjem Mirne Peči, nemački snage i slovenački domobranci izgubili su i poslednje od onih uporišta koja su krajem aprila bili ustapostavili u dolini Krke

Od 20. do 30. maja neprijatelj je u Dolenjskoj vršio sami povremene manje ispade iz Novog Mesta, Velikih Lašča, Grosuplja i drugih garnizona. Tada se 10. brigada 18. divizije prikupila oko Tržišča i Sv. Jurija i oba mesta zauzela 30. maja Uveče 2. juna 4. udarna brigada »Matija Gubec« i 12. brigada 15. divizije prebacile su se kod Ravna u dolinu Save, 12. brigadi je zatim spalila fabriku hartije kod Radeča, a 4. brigada uništila nemačke posade u Polšniku, Zavrhu i St. Juriju.

Nemačke jedinice su 3—10. juna povećale svoju aktivnost u Dolenjskoj, naročito u Suhoj krajini, vršeći ispade iz Ribnice, Velikih Lašča, Stične, Grosuplja i St. Vida, ali su na svim pravcima bile vraćene u polazne garnizone. Zatim si jedinice 7. korpusa pristupile obimnom rušenju železničke pruge: 15. divizija rušila je prugu Ljubljana — Trst, a 18. divizija prugu Ljubljana — Novo Mesto. Jedan od najvažnijih objekata na pruzi Ljubljana — Trst bio je Stampetov most između železničkih stanica Verd i Logatec. Za odbranu ovog mosta nemačke jedinice su bile izgradile niz bunkera, a postale posade mogle su brzo intervenirati i jakе snage iz Ljubljane, Borovnice, Vrhnikе i Logateca. Jedinice 15. divizije napale su 12. juna uveče odbranu Stampetovog mosta. Posle kraće artiljerijske pripreme i snažnog juriša, one su zauzele sve bunke, minirale most i porušile deo pruge. Ovde je zadržani 4. brigada sa zadatkom da prepadima uznemirava neprijatelja pri opravci mosta, a 5. 12. i 15. belokranjska brigada upućen su u napad na jako uporište Kriška Vas kod Višnje Gore. Ova napad je počeo u zoru 21. juna. Posle jednodnevne borbe, neprijateljsko uporište je zauzeto i spaljeno.

Vodeći aktivnu odbranu, uzalud su snage 139. rezervnoj brdskog lovačkog puka iz Postojne i delovi 14. SS policijskog puka iz Ljubljane pokušavali da ovladaju pojedinim delovima slobodne teritorije u Notranjskoj i Dolenjskoj i da 7. korpus odbace od komunikacija. Krajem juna je 15. divizija 7. korpusa dobila zadatak da sadejstvuje jedinicama 4. i 11. korpusa u zahvatu komunikacije Zagreb — Karlovac — Ogulin.

Dejstva 9. korpusa U novembarskim ofanzivnim dejstvima nemačkih jedinica protiv snaga NOVJ u Slovenačkom primorju, 32. divizija¹⁶⁴ pretrpela je osetne gubitke. Zbog toga joj Štab 3. operativne zone naređuje 2. decembra 1943. da se iz Brda i Beneške Slovenije prebaci na levu obalu Soče, gde su uslovi za manevar i dejstvo bili mnogo povoljniji. U Brdima i Beneškoj Sloveniji ostala su samo dva bataljona Briško-beneškog odreda. Na osnovu plana Glavnog Štaba Slovenije, Štab 3. operativne zone orijentisao je 32. diviziju u Sošku dolinu, a 31. diviziju¹⁶⁵ u Gorenjsku, radi odbrane slobodne teritorije, uništavanja neprijateljskih uporišta i rušenja komunikacija. U toku decembra je 31. divizija odbila nekoliko neprijateljskih ispada prema oslobođenoj teritoriji. Njena 7. udarna brigada »France Prešeren« izbila je u dolinu Save i izvršila demonstrativan napad na Kranj; ostale jedinice i odredi pojačali su dejstva na komunikacije.

Zbog pojačane aktivnosti jedinica 3. operativne zone, nemačka komanda je 19. decembra preduzela veći napad u Soškoj i Vipavskoj dolini. Delovi 162. turkestarske i 188. rezervne divizije (136. i 139. puk), 10. SS policijskog puka i dopunskog bataljona 7. SS divizije »Princ Eugen«, kao i manje italijanske fašističke vojne formacije, nadirali su u više kolona iz Postojne, Gorice, Sv. Lucije i Idrije ka položajima 32. divizije, koja je branila Trnovski gozd i Banjšku visoravan. Oni su nameravali da 32. diviziju odbace s ove prostorije i osiguraju komunikacijski pravac dolinom Soče i Vipave, a naročito železničku prugu Jesenice — Gorica. U višednevnoj teškoj borbi, stešnena na uskom delu Trnovskog gozda, 32. divizija je uspela da prodorom u Cepovansku dolinu i ka donjem toku Idrije izbegne borbu pod nepovoljnim uslovima. Snažnim naletom razbila je na liniji Čepovan — Donja Tribuša — Otalež nemačke snage koje su nastupale od Sv. Lucije i Idrije i prinudila ih da se vrate u polazne rejone. Krajem decembra ona se prebacila na Sentvišku Goru, gde je u njen sastav ušla 19. brigada »Srečko Kosovel«. Tada je i -3. operativna (alpska) zona preimenovana u 9. korpus NOVJ.

Do sredine januara jedinice 9. korpusa pretežno su dejstvovale na komunikacije u dolini Soče, uglavnom na železničku prugu, koja je za neprijatelja bila od velikog značaja zbog veze sa frontom u Italiji. Nemačke snage su zato, u drugoj

¹⁶⁴ Gorička divizija nosila je brojni naziv 27. divizija. Krajem decembra ona postaje 32. divizija i taj naziv zadržava do kraja januara 1944. Naziv »Gorička divizija« ne spominje se više.

¹⁶⁵ Triglavska 26. divizija krajem decembra 1943. postaje 31. divizija i taj naziv zadržava do kraja rata. Naziv »Triglavska divizija« više se ne spominje.

polovini januara 1944, obnovile napad na 32. diviziju, nadirući ka Trnovskom gozdu, s ciljem da je odbace od komunikacije. Uporno se braneći, 32. divizija se pred nadmoćnim neprijateljem (delovima 71. pešadijske, 162. turkeštanske, 188. rezervne brdske divizije i 10. SS policijskog puka) postepeno povlačila u pravcu Sentviške visoravni i dalje ka dolini Bače. Nemačke jedinice su se krajem januara povukle. U to vreme su formirani Dolomitski i Idrijsko-tolminski NOP odred.

Da bi narodnooslobodilačkoj borbi u Beneškoj Sloveniji dao veći zamah, Stab 9. korpusa uputio je tamo 30. diviziju.¹⁶⁶ Noću 30/31. januara njene tri brigade: 17. brigada »Simon Gregorčič«, 18. bazoviška i 19. brigada prešle su Soču između Kanala i Plava, prikupile se na prostoriji Debenje — Lig — Kambreško i dva dana se odmarale bez dodira s neprijateljem. Manje snage 162. turkeštanske divizije i delovi SS lovačkog bataljona za odbranu Krša¹⁶⁷ iz Kobarida i Sv. Lucije napali su je u zoru 2. februara i povukli se u polazne garnizone. Uveče, da bi obmanula neprijatelja, 17. brigada je delom snaga izvršila noćni demonstrativan napad na Ajbu i Anhovo (Salonu) u dolini Soče, a delom snaga porušila mostove kod Sv. Kvirina na Nadiži. Divizija se zatim prikupila na prostoriji Drenka — Rukin — Klobučarji, odakle su se njene brigade uputile: 17. brigada preko Matajura, Nadiže i Macarola ka Fojdi, koju je napala 11. februara; 18. brigada pravcem Mršin — Piatiste — Breški jalovec; 19. brigada preko Soče ka Krnu sa zadatkom da dejstvom na komunikaciji Tolmin — Kobarid omogući pokret glavnine svoje divizije.

Pošto je uspešno izvršila zadatak, 30. divizija se drugom Dolovinom februara vratila pravcem Ronc — Sovodnje — Srednje na jugozapadne padine Kolovrata, vodeći uz put borbe s manjim neprijateljskim snagama. Na prostoriji Srednje — Kambreško — Lig napali su je 19. februara nemački delovi iz Kanala, Tolmina, Kobarida, Čedadada i Gorice.¹⁶⁸ Divizija je uspela da manevrom izbegne okruženje i posedne dominantne položaje na Kolovratu, koji su joj omogućili da posle jednodnevne borbe pređe Soču: 17. i 19. brigada izbile su na Banjšku visoravan a 18. brigada u Sentvišku Goru.

Dok je 30. divizija vodila borbu u Beneškoj Sloveniji, 31. divizija je vršila mobilizaciju, u Vipavskoj dolini i Pivki. U isto vreme Briško-beneški, Idrijsko-tolminski, Dolomitski i Južnoprimerorski NOP odred izvršili su niz manjih akcija na

160 Krajem januara je 32. divizija preimenovana u 30. diviziju.

¹⁶⁷ SS lovački bataljon za odbranu Krša imao je oko 5.000 ljudi.

¹⁶⁸ Delovi 162. turkeštanske i 188. rezervne brdske divizije, 10. SS policijskog puka i kvislinške jedinice.

železničke pruge. Južnoprimerorski odred je 2. februara kod Rihemberga potpuno uništio jednu nemačku motorizovanu policijsku kolonu.¹⁶⁹

Sredinom marta, završivši obuku novomobilisanih boraca, Štab 9. korpusa je odlučio, u okviru opšteg plana Glavnog štaba Slovenije, da uništi nemačke snage u Idriji i onemogući im eksploataciju rudnika žive. Prethodno je trebalo da manje snage blokiraju Indriju radi vezivanja tamošnjih nemačkih jedinica, a glavnina 30. i 31. divizije izvrši napad na Godovič i Hotedršicu, kako bi se uništenjem ovih uporišta olakšalo zauzimanje Idrije. Borbe za Godovič i Hotedršicu otpočele su 17. marta, ali, zbog brze intervencije delova 10. SS policijskog i 139. puka 188. divizije iz Idrije, Postojne i Skofje Loke, Štab korpusa je obustavio napad. Njegove snage, uzmičući pod pritiskom neprijatelja, do kraja marta produžile su tešku odbrambenu borbu na prostorijski Idrija — Godovič — Hotedršica.

I tek što su se nemačke snage povukle u polazne garnizone, jedinice 9. korpusa su 1. aprila ponovo blokirale Idriju. Desetog aprila su napadnute od nemačkih delova s više pravaca. U ovom napadu učestvovali su 139. puk 188. rezervne divizije, delovi 10. SS policijskog puka, italijanske fašističke i slovenačke domobranske snage, ukupne jačine oko 10.000 ljudi. Nadirući od Idrije, Postojne i Žirija, neprijatelj je nastojao da snage 9. korpusa nabaci na nepovoljne rejone Vrsnika i Ledine i tu ih uništi. Uspelim manevrom, jedinice 9. korpusa izbegle su okruženje. U međuvremenu, 22. aprila, diverzantska grupa 16. brigade »Janko Premrl-Vojko« upala je u Postojnsku špilju i zapalila nemačko skladište benzina, a krajem aprila su diverzantske grupe 9. korpusa dospele u Trst i digle u vazduh zgradu oficirske menze i bioskopa.¹⁷⁰

U to vreme su u Slovenačkom primorju i Beneškoj Sloveniji znatno ojačale italijanske partizanske jedinice. Od bataljona »Trijestina d'assalto« (Triestina d'assalto) formirana je krajem marta u Srednjem Lokovecu brigada »Trijestina d'assalto Garibaldi« (Triestina d'assalto Garibaldi) u sastavu 30. divizije. U Brdima, Beneškoj Sloveniji i Furlaniji, od italijanskog partizanskog bataljona »Macini« (Mazzini), obrazovana je 21. aprila brigada »Garibaldi Natizone« (Garibaldi Natizone), jačine pet bataljona.¹⁷¹

¹⁶⁹ Poginulo je 86 policajaca i zaplenjeno je njihovo celokupno naoružanje i oprema (Arhiv VII, k. 536, br. reg. 3/3).

¹⁷⁰ Tom prilikom je poginulo oko 150 i ranjeno oko 200 oficira (Istra i Slovensko Primorje, Rad, Beograd, 1952, str. 525).

¹⁷¹ Brigada »Garibaldi Natizone« je početkom decembra 1944. prešla u diviziju sa brigadama: »Bruno Buoci« (Bruno Buozzi), »Gvido Pičeli« (Guido Picceli) i »Antonio Gramši« (Antonio Gramsci), a januara 1945. prešla pod komandu 9. korpusa.

Nemačka komanda nije raspolagala jačim snagama za preduzimanje snažnijih poduhvata i za osiguranje komunikacija u Slovenačkom primorju, pa je bila prinuđena da sve više upotrebljava italijanske i domobranske jedinice i od njihovih delova uspostavlja uporišta u dolini Soče, Bače, Vipave i na Krasu. Koristeći se slabošću i neaktivnošću nemačke odbrane, Štab 9. korpusa je odlučio da sa 30. divizijom napadne novouspostavljena uporišta u Vipavskoj dolini, a 31. diviziju orijentiše ka Gorenjskoj. Noću 26/27. maja 30. divizija je jednovremeno napala Dornberg, Tabor, Prvačinu i Volčju Dragu: 18. brigada brzo je uništila posade Prvačine i Volčje Drage, a 19. i 20. brigada zauzele su Tabor i Dornberg. Zatim je 30. divizija rušila železničku prugu Gorica — Trst, vodeći borbu s onim neprijateljskim snagama koje su bile upućivane da spreče ili ograniče ovu diverziju.

Po pristizanju u Gorenjsku, 31. divizija je u drugoj polovini maja napadala neprijateljske snage u rejonima Selške i Poljanske doline, Bleda i Bohinja. Istovremeno je vršila mobilizaciju ljudstva i rušila železničke pruge Kranj — Jesenice i Jesenice — Bohinjska Bistrica; 27. maja uništila je neprijateljske delove u Ribnom, Koritnom, Gorju, Srednjoj Vasi i porušila električnu centralu Sp. Radovni. Produžujući dejstva na komunikacije, u junu su jedinice 9. korpusa porušile železničke mostove kod Kanala i Avča i uništile uporišta u Mohorcu, Pangrecu, Koritnici, Podmelecu i Kneži na pruzi Gorica — Jesenice; delovi Briško-beneškog odreda porušili su most na Idriji zapadno od Krmina.¹⁷¹

Dejstva jedinica 4. operativne zone i prodor 14. divizije u Štajersku

Svoje zimske operacije protiv jedinica NOVJ u Sloveniji nemačke snage su okončale napadima na jedinice 4. operativne zone u Štajerskoj. Za izvođenje borbenih dejstava na ovoj prostoriji upotrebljene su, pored već postojećih posadnih trupa (18. landesšičen-puk, 19. SS policijski puk i delovi 13, 17. i 27. SS policijskog puka, granične, žandarmerijske i Vermašaft-jedinice), i sledeće snage: 14. SS policijski puk, tri motorizovane rezervne žandarmerijske čete »Alpenland« i druge manje žandarmerijske i kvislinške formacije. Polovinom decembra one su okružile na Menini 6. brigadu »Slavko Slander« i Koruški bataljon.¹⁷³ Ovi su tek krajem decembra uspeli da se probiju

¹⁷² Jedinice 9. korpusa porušile su u junu ukupno 39 železničkih objekata.

¹⁷³ Od Koruškog bataljona je 5. februara 1944. formiran Istočnokoruški NOP odred.

iz okruženja i izbiju u Kamniške planine, a zatim u Savinjske Alpe.

U to vreme je Glavni štab Slovenije doneo odluku (koju je odobrio Vrhovni štab): da 14. diviziju iz Bele krajine uputi u Štajersku, želeći da pruži efikasnu pomoć jedinicama 4. operativne zone i u ovoj oblasti stvori povoljnije uslove za stupanje novih boraca u NOVJ. Pokret 14. divizije preko Save, između Brežica i Zidanog Mosta, bio je onemogućen prisustvom jakih neprijateljskih snaga na obezbeđenju komunikacijskog pravca koji vodi dolinom te reke. Ostala je jedina mogućnost: prebaciti se preko Hrvatske u Štajersku. Dobro naoružana i opremljena, 14. divizija je 6. januara 1944. otpočela marš iz rejonu Suhora pravcem Vивоđina — Turopolje — Čazma — Kalnik — Ivanščica.¹⁷⁴ Prešavši Sutlu u rejonu Klanjeca, stigla je 6. februara u Štajersku. Za vreme jednodnevnog marša kroz Hrvatsku vodila je borbe sa ustaškim i nemačkim delovima (skica br. 10).

Obavešten o pokretu 14. divizije, neprijatelj je odmah preduzeo mere da joj spreči dublji prodor u Štajersku, koncentrišući na Kozjanskom¹⁷⁵ sledeće snage: 9. četu 649-og i manje delove 611. i 922. landesšicen-bataljona, jednu policijsku četu, 48. protivtenkovsku četu, bateriju topova 438. divizije i nekoliko alarmnih jedinica Vermanšafta. Do prvog sukoba s ovim snagama došlo je 7. februara, kada se 14. divizija preko Buča kretala na severozapad, ka Pohorju. Sa pravca Pilštanja i Sv. Helene napali su je delovi 18. landesšicen-puka, ojačani tenkovima i artiljerijom. Divizija je bila prinuđena da promeni marševski pravac i krene na zapad, kako bi izbegla veće sukobe s nemačkim jedinicama i što pre uspostavila vezu s jedinicama 4. operativne zone. Međutim, u pokretu ka Bohoru, sukobila se 8. februara s nekoliko nemačkih odreda¹⁷⁰ na drumu Pilštanj — Planina. Sutradan su je ponovo napale jače neprijateljske snage, ali su bile odbijene. Istoga dana su delovi 14. divizije napali neprijatelja u Senovu i Raštanju i uništili veći deo rudničkih postrojenja u ovim mestima.

Neprijatelju nije polazilo za rukom da uništi 14. diviziju, pa je bio prinuđen da dovlači i uvodi u borbu nove snage. Tako

¹⁷⁴ Divizija je imala tri brigade (1, 2. i 13), ukupno 1.112 boraca. Većinom je bila naoružana automatskim oružjem, a raspolagala je i sa nekoliko topova i minobacača.

¹⁷⁵ Kozjansko je predeo između Savinje, Save, Sutle i železničke pruge Celje — Rogatec.

¹⁷⁰ Odredi: »Fruvirt« (Fruhwirt) — landesšicen-jedinice; »Lojevski« (Lojevsky) — 48. protivtenkovska četa, baterija 438. divizije; »Kalmбах« (Kalmbach) — landesšicen-jedinice; »Lutih« — izviđački eskadron 18. vojne oblasti i žandarmerijska motorizovana četa; »Maunca« (Maunza) — brdski lovački bataljon i policijska brdska lovačka četa.

je 11. februara u Mariboru formiran brdski lovački bataljon i kamionima prevezen u rejon Planine, a sutradan je iz Ljubljane u dolinu Savinje pristigla jedna ojačana četa 16. SS motorizovane divizije.

Posle teške borbe 8—10. februara na Bohoru,¹⁷⁷ 14. divizija se, uz osetne gubitke, povukla u pravcu Zidanog Mosta, ? namerom da severno od ovog mesta prede Savinju. Primitivši jače snage neprijatelja na desnoj obali Savinje, ona je 12. februara krenula ka Rimskim Toplicama. Pri pokušaju da prede drum Rimske Toplice — Kozje sukobila se s jakim snagama Vermanšafta. Probijajući se kroz neprijateljski raspored, ona je, preko Konjiške gore i drumu Konjice — Vojnik, 15. februara izbila u rejon Vojnik — Vitanje — Stranica. Ovde su već bile prikupljene jake nemačke snage¹⁷⁸ (oko 6.000 ljudi), a sa pravca Slovenjgradeca privučen je jedan izviđački odred 438 divizije. Polazeći u napad 15. februara, ove snage su usnele da okruže 14. diviziju a zatim je stegnu na uskom delu zemljišta u rejonu Lindek — Mala gora. Tek sutradan, u teškoj borbi,, ona se probila preko drumu Vojnik — Vitanje i izbila na Paški Kozjak. Nemačke snage su izvršile pregrupisanje i ponovo je okružile.¹⁷⁹ Štab 14. divizije doneo je odluku da izvrši proboj preko drumu Mislinja — Vitanje u pravcu Pohorja. Jedino je grupa za proboj, sastava četiri bataljona,¹⁸⁰ uspela da se probije noću 17/18. februara i izbije na Pohorje. Glavnina 14. divizije, s pozadinskim delovima i ranjenicima, bila je zadržana na Paškom Kozjaku. Na ovom planinskom masivu ona se najupornije branila do 19. februara, kada se noću probila kod železničke stanice Paka, preko drumu Mislinja — Velenje, a 21. februara, pod borbom, izbila u rejon Graške Gore. Ovde su glavninu ponovo okružile jake neprijateljske snage.¹⁸¹ Ujutro je otpočeo proboj 14. divizije u pravcu drumu Soštanj — Zavodnje. Uz teške gubitke, ona je uspela da se probije iz okruženja i izbije u rejon Belih voda.¹⁸² Da bi izbegao nove veće napade i razvukao snage neprijatelja, Štab divizije je podelio

¹⁷⁷ Od neprijateljskih snaga u toj borbi su učestvovali odredi »Kalmah«, »Lojevski«, »Fruvirt« i delovi 649. landesšicen-bataljona.

¹⁷⁸ Odred »Maunca«, jedan izviđački eskadron, policijska lovačka četa i Vermanšaft-jedinice.

¹⁷⁹ Nemci su 17. februara izvukli iz borbe policijsku brdsku lovačku četvu, a umesto nje privučena je u Mislinju 6. četa 14. SS policijskog puka.

¹⁸⁰ Grupu za proboj sačinjavali su: 3. bataljon 1. brigade, 1. i 3. bataljon 2. brigade i 3. bataljon 13. brigade.

¹⁸¹ Delovi 18. landesšicen i 139. brdskog lovačkog puka, 14. SS policijskog puka, 16. motorizovane divizije i odredi Vermanšafta.

¹⁸² Šesta četa 14. SS policijskog puka i dve žandarmerijske čete (od kojih jedna motorizovana) prebačene su 22. februara u rejon Crne,

jedinice i uputio ih raznim pravcima: 2. brigadu preko Mozirskih planina Ludranskog vrha, dolinom Bistre i Solčave, zatim preko Luča i Gornjeg Grada, na Cicelj, gde je izbila do 29. februara; 13. brigadu preko Ramšaka, Sv. Primoža i Nove Stifte ka Menini, gde je 27. februara došla u vezu sa 6. brigadom 4. operativne zone. Stab divizije sa 1. brigadom kretao se pravcem Zaloka — Smrekovec — Krnes i 25. februara stigao u zase-lak Lah.

U međuvremenu je jedna grupa 14. SS policijskog puka izbila iz Crne preko Ludranskog vrha i napala Stab divizije i 1. brigadu u pokretu ka Solčavi, onemogućivši im dalji pokret u ovom pravcu. Stab divizije sa 1. brigadom uputio se zatim preko Bele Peči i 26. februara stigao u Ramšak, odakle je, posle trodnevnog odmora, nastavio marš preko Zaloke i izbio u rejon Sv. Radegunde i Graške Gore, gde su se do sredine marta prikupile i ostale snage 14. divizije.¹³³

Za vreme borbi 14. divizije, 6. brigada 4. operativne zone izvršila je niz uspešnih akcija na manje nemačke garnizone i železničke pruge, minirala postrojenja u rudnicima Zerjav i Kokarje, zapalila neprijateljsko uporište u Radomlju i uništila nemačku posadu u Moravču. Delovi 11. brigade¹⁸⁴ izvršili su tada veliku sabotažnu akciju u Oplotnici, spalivši tri vojne garaže.

Po dolasku u rejon Graške Gore 14. divizija je ušla u sa-stav 4. operativne zone i do kraja marta izvršila reorganizaciju i popunu. Istovremeno je i aktivno dejstvovala. Tako je 27. marta njena 1. brigada napala kod Rečice jednu motorizovanu grupu 25. SS policijskog puka, koja je bila u pokretu iz Mo-zirja u pravcu Ljubna, i uspela da je odbaci u polazni rejon. Ostale jedinice 14. divizije usmerile su dejstva na komunikacije i železničke pruge na pravcima: Ljubljana — Zidani Most — Maribor, Celje — Dravograd i Maribor — Dravograd.

Jedinice 4. operativne zone pojačanom aktivnošću prinu-dile su neprijatelja da se uporno brani i preduzima česte ispade iz svojih garnizona da bi obezbedio komunikacije. Delovi SS policijskog puka »Tot« i 184. landesšicen-puka (oko 6.000 ljudi) nastupili su 9. aprila iz Kranja, Kamnika i Ljubljane u pravcu Moravča i Smartna, ali ih je 6. brigada odbacila u polazne rejone. Od 11. do 28. aprila ove snage su izvršile još nekoliko

radi zatvaranja najvažnijih prelaza iz Donje Štajerske u Korušku (kod St. Vida i kote 195). Delovi 16. SS motorizovane divizije upućeni su sle-dećeg dana u svoju jedinicu.

¹⁸³ u neprekidnim dvomesečnim borbama 14. divizija je imala pre-ko 600 mrtvih i ranjenih, dok su neprijateljski gubici neutvrđeni.

¹⁸⁴ Jedanaesta brigada »Miloš Zidanšek« formirana je 7. januara 1944. na Pohorju i bila u sastavu 4. operativne zone .

ispada, ali nisu postigle veći uspeh. Vođene su svakodnevne borbe na pravcima: Kamnik — Smartno — Vransko, Kamnik — Gornji Grad — Mozirje, u Gornjoj Savinjskoj dolini i dolini gornjeg toka Save.

Sredinom maja nemačke jedinice su počele pripreme za novu akciju, koja je trebalo da obuhvati veći deo zapadne Štajerske i slovenačke Koruške. Bile su upotrebljene sledeće snage: 13-ti, delovi 14. i 25. SS policijskog, 18. landesšicen, 134. brdskog lovačkog i 112. dopunskog artiljerijskog puka i formacije Vermašafta. Ove snage, koncentrisane u Kamniku, Celju, Velenju, Šoštanju, Mislinju, Crni, Slovenjgradecu, u uporištima na Pohorju i u dolini Rož u Koruškoj, došle su 14. maja na prostoriju između Savinje, Pake, Mislinje i štajersko-koruške granice i napale 1. brigadu na Mozirskim planinama, a 17. maja, iz Savinjske doline, napale Korušku grupu NOP odreda¹⁸⁵ na desnoj obali Drave. Borba sa ovim snagama neprijatelja trajala je do 25. maja.

U to vreme na Pohorju su se nalazile 2, 11. i 13. brigada sa štabom 4. operativne zone i većom masom novomobilisanog ljudstva. Zbog jakog neprijateljskog pritiska. Štab zone je odlučio da 2. brigada obezbedi odlazak novomobilisanog ljudstva u Dolenjsku radi obuke. Pošto je neprijatelj u međuvremenu bio blokirao sve prolaze s Pohorja prema jugu, 2. brigada je bila prinuđena da se probije preko drumu Mislinja — Vitanje na Paški Kozjak, gde je 21. maja morala da prihvati borbu s jakim nemačkim snagama. Noću 21/22. maja probila se preko železničke pruge i drumu Mislinja — Velenje u rejon Graške Gore, a pod pritiskom neprijatelja, 22. maja, povukla se na Mozirske planine i ovde uspostavila vezu sa 1. brigadom 14. divizije. U to vreme 11. i 13. brigada uspele su da zaustave nemačke snage i održe se na Pohorju. Na dan 26. maja nemačke snage su obvatile napad u Gornjoj savinjskoj dolini i na Pohorju i povukle se u polazne garnizone. Jedinice 4. operativne zone u Štajerskoj pristupile su tada, u duhu opšte direktive Vrhovnog štaba, rušenju železničkih pruga. Tokom juna je znatno paralisano saobraćaj na pravcima: Maribor — Zidani Most, Maribor — Dravograd i Dravograd — Celje.

Teritorija Slovenije bila je za okupatora od naročito značaja. Važne komunikacije koje preko nje vode on je koristio za manevar svojih snaga između istočnog fronta i jugoslovenskog i italijanskog ratišta. Sem toga, s te pogodno prostorije, koja im je služila za odmor i popunu, nemačke trupe su mogle u najkraće vreme, po potrebi, da dejstvuju prema istoku,

¹⁸⁵ Koruška grupa NOP odreda formirana je naredbom Glavnog štaba Slovenije od 24. aprila 1944. i uključena u sastav 4. operativne zone. U njen sastav su ušli Zapadnokoruški i Istočnokoruški NOP odred.

jugoistoku i jugozapadu. Stoga je Glavni štab Slovenije dejstvo svojih jedinica pretežno usmerio na neprijateljske posade u zahvatu najvažnijih komunikacijskih pravaca. U cilju odbrane, nemačke jedinice su uspostavile niz jakih garnizona i vršile stalne ispade iz uporišta da bi jedinice NOVJ odbacile i obezbudile nesmetan saobraćaj. Zato je napad na svako uporište trebalo dobro obezbediti od intervencije sa spoljnih pravaca. Uz to je aktivnost jedinica NOVJ bila usmerena i na pojačavanje borbenog otpora u onim delovima Slovenije koje je okupator bio anektirao, kao i u austrijskom delu Koruške. Upućivanjem 14. divizije u Štajersku i delova 4. operativne zone u Korušku, kao i formiranjem Koruške grupe NOP odreda i 30. divizije, oslobodilačka borba se proširila do krajnjih etničkih granica Slovenije.

HRVATSKA¹«⁶

Gotovo cela Hrvatska južno od Save bila je zahvaćena zimskim ofanzivnim operacijama neprijatelja, a za to vreme je pritisak nemačkih i ustaško-domobranskih snaga u Slavoniji, Moslavini i Hrvatskom zagorju donekle bio oslabio. Glavni štab Hrvatske naredio je jedinicama severno od Save da pojačaju napade na uporišta i komunikacije. Jedinicama južno od Save dao je zadatak da primenjuju zadržavajuću odbranu i dejstvuju na komunikacije i da, koristeći se slabostima neprijatelja, brzo povrate izgubljene delove slobodne teritorije. U isto vreme, Glavni štab Hrvatske je radio na daljem organizacionom sređivanju jedinica. Partijska i vojna rukovodstva pojačala su napore da bi u NOVJ privukla muslimanski živalj u Cazinskoj krajini i nacionalne manjine u Slavoniji. Centralni komitet KPJ pružao je neposrednu pomoć partijskoj organizaciji u Dalmaciji a Centralni komitet KPH — partijskoj organizaciji u Istri. Suprotstavljajući se sve uspešnijem razvoju narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, nemačke i ustaško-domobranske jedinice preduzimale su nove napade, praćene pojačanim terorom nad stanovništvom.

Dejstva u Kordunu, Baniji, Žumberku i Turopolju Posle operacije »Panter« u Kordunu i Baniji, u decembru 1943, i prodora 392. legionarske divizije od Zagreba ka Karlovcu i Ogulinu, u januaru 1944, nemačke jedinice su imale ovaj raspored snaga u Kordunu, Baniji, Žumberku i Turopolju: 1. kozačka divizija na prostoriji

¹⁸⁶ Zbog tesne operativne veze, dejstva jedinica NOVJ u Bosni i Dalmaciji izložena su povezano. Zato je Dalmacija obradena izvan odeljka o Hrvatskoj.

Dubica — Sisak — Zagreb — Karlovac — Kostajnica; 373. legionarska divizija u dolini Une, od Bosanskog Novog do Bihaća; delovi 392. legionarske divizije u zahvatu komunikacije Karlovac — Ogulin. Pored ovih nemačkih snaga bili su i delovi 1. domobranskog korpusa, Paveličeve gardijske brigade, 3. ustaške brigade i 1. žandarmerijskog puka. Nemačka komanda je pridavala veliku važnost ovoj prostoriji zato što preko nje prolaze komunikacije koje iz centralnih delova zemlje izvode ka obali Jadranskog mora i povezuju ih, preko Zagreba i Karlovca, sa Istrom, Trstom i severnom Italijom. Usled dejstava jedinica NOVJ na ovoj prostoriji, ona je preduzimala brze i energične protivmere. S druge strane, ova prostorija je bila isto tako značajna i za dejstva NOVJ, jer je povezivala slobodnu teritoriju Slovenije, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Like sa slobodnom teritorijom Dalmacije, Bosne i onom u krajevima severno od Save.

Naredbom Glavnog štaba Hrvatske u šumi Kljuki (kod Pokupskog) od 8. januara 1944. godine, od 2. i 3. bataljona Turopoljsko-posavskog NOP odreda i 1. bataljona »Kljuka« Žumberačko-pokupskog NOP odreda¹⁸⁷ formirana je brigada »Franjo Ogulinac Seljo«. Za dejstvo na prostoriji između donjeg toka Kupe, Save i donjeg toka Krke obrazovana je 30. januara 34. divizija.¹⁸⁸ U njen sastav su ušli: brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, brigada »Jože Vlahović«, Žumberački i Turopoljsko-posavski odred. Tako je sastav 4. korpusa bio: 7. udarna, 8. i 34. divizija i Grupa NOP odreda (Karlovački, Plaščanski, Kordunaški i Banijski NOP odred).

Železničke pruge Zagreb — Sisak i Zagreb — Karlovac bile su osigurane stalnim ustaško-domobranskim posadama. Uz to, neprijatelj je upotrebljavao 1. kozačku diviziju za česte ispade ka slobodnoj teritoriji. U februaru i martu njene snage, sa ustaško-domobranskim delovima, više puta su vršile ispade: iz Ozlja prema Krašiću, Hrženiku i Vivodini; iz Jastrebarskog i Draganića prema Pribiću; iz Zdenčine, Stupnika i Samobora prema Plešivici; iz Siska, Lomnice, Brezovice, Mraclina i Lečenika u obližnja sela. Novoformirana 34. divizija je pod vrlo nepovoljnim uslovima vodila borbu u rejonima pomenutih mesta, često izložena udaru jačih neprijateljskih snaga. Primenujući manevar, ona je branila delove slobodne teritorije

¹⁸⁷ Kad je bataljon »Kljuka« izašao iz njegova sastava, Žumberačko-pokupski odred nazvan je Žumberačkim odredom.

¹⁸⁸ S formiranjem ove divizije prestao je da postoji Štab Žumberačko-posavskog sektora.

Zumberka i Pokuplja, postavljala zasede neprijateljskim kolonama u pokretu i rušila komunikacije.^{1TM}

Za vreme prodora svoje 392. legionarske divizije iz Karlovca ka Ogulinu, neprijatelj je, ojačavanjem stalnih posada i upotrebom pokretnih osiguranja, obezbedio saobraćaj na komunikaciji Karlovac — Oštarije — Plaški i uspeo da 8. diviziju potisne u rejon Plaškog. Iz ovog rejona, 1. udarna brigada 8. divizije upućena je sredinom februara ka Cetingradu i Velikoj Kladaši da bi svojim dejstvima aktivirala muslimanski živalj, a 2. udarna brigada ka Veljunu. Aktivnost jedinica 8. divizije svodila se u februaru na povremene napade duž komunikacija, izviđačku delatnost, organizaciono sređivanje i izvođenje obuke. Krajem ovog meseca 8. divizija je dobila zadatak da dve brigade orijentiše prema Pokuplju i Žumberku radi pomoći 34. diviziji. Početkom marta su 1. i 2. brigada napale neprijateljsku posadu u Zdenčini, ali, naišavši na jak otpor, povukle su se na odsek Lasinja — Banski Kovačevac. Dok je glavnina 8. divizije napadala posadu Zdenčine, njena 3. udarna brigada u rejonu Plaškog bila je napadnuta od delova 846. puka 392. divizije i od ustaša iz Josipdola, Modruša i Kamenice. Treća brigada je pružila upornu odbranu, ali je neprijatelj ipak uspeo da ovlada celom Plaščanskom dolinom. Stab 8. divizije, u nameri da spreči dalje širenje neprijatelja, povratio je u ovaj rejon 1. i 2. brigadu, pa je celokupnim snagama izvršio protivnapad i prinudio neprijateljske snage da se povuku u polazne rejone. Neprijatelj je sada pristupio utvrđivanju svojih uporišta u zahvatu komunikacija Ogulin — Brinje i Oštarije — General-ski Stol.

U februaru i martu s 8. divizijom sadejstvuju Grupa NOP odreda 4. koprusa i Karlovačka brigada,^{1M} koje su napadale manja uporišta i postavljale zasede na komunikacijama. Neprijatelj je u širem rejonu Karlovca imao gusto raspoređena uporišta. Da bi ubrzao dejstva Karlovačke brigade i Karlovačkog NOP odreda, Stab 4. korpusa je naredio Stabu 8. divizije da sa 2. i 3. brigadom napadne neprijateljsku posadu u Vukmaniću,¹⁹¹ zatim, ovladavši ovim mestom, obnovi dejstva ka Pokuplju i Žumberku. Noću 5/6. aprila jedinice 8. divizije napale su posadu u Vukmaniću i posle kraće borbe prinudile je da se povuče ka Cerovcu.

isu u februaru i martu 34. divizija je imala 286 izbačenih iz stroja i 72 nestala vojnika (Arhiv VII, k. 426. br. reg. 15-3/1 i 34-3/1; k. 426 Å, br. reg. 11/6 i 16'6).

im Karlovačka brigada formirana je 5. marta 1944. godine od glavnine Karlovačkog NOP odreda. Ušla je u sastav 8. divizije, mada je dejstvovala odvojeno, u širem rejonu Karlovca.

¹⁹¹ U Vukmaniću se tada nalazila 3. četa 1. bataljona 2. posadne domobranske brigade i jedan vod 10. ustaškog bataljona.

Neprijatelj u Baniji nije ispoljavao veću aktivnost u toku januara i u prvoj polovini februara. Manjim snagama on je povremeno vršio ispade iz Siska, Petrinje, Kostajnice i Bosanskog Novog. Sedma divizija napadala je neprijateljska uporišta i delove u pokretu na komunikacijama Petrinja — Glina i Petrinja — Sunja — Bosanski Novi. Njeni delovi su 11. januara ušli u Glinu, koju je neprijatelj bio napustio pod pritiskom jedinica 7. divizije.

Komunikacijama Bihać — Kostajnica — Sisak i Kostajnica — Petrinja, u drugoj polovini februara, otpočelo je prevoženje 1. brdske divizije iz severne Dalmacije u Mađarsku, u vezi s razvojem situacije na istočnom frontu. Da bi obezbedili Transporte, delovi 1. kozačke i 373. divizije iz Petrinje, Sunje, Kostajnice i Dvora vršili su stalne ispade ka slobodnoj teritoriji Banije, s namerom da jedinice 7. divizije odbace od komunikacija ka Samarici. Stab 7. divizije je odlučio da takođe primeni aktivna dejstva i napada neprijateljske delove kako bi im onemogućio dublje prodore na oslobođenu teritoriju i sprečio teror nad stanovništvom. Oštre borbe su vođene u drugoj polovini februara i marta u rejonima Gore, Blinje, Gornje i Donje Bačuge, Komareva, Pastuše, Šušnjara, Dvora i drugih mesta. Neprijatelju je često polazilo za rukom da brzim dejstvom izmanevruje neke jedinice 7. divizije, napadne ih s bokova i iz pozadine i prisili na povlačenje. Noću 29/30. marta i 3/4. aprila 7. divizija je uspela da poruši 12 km železničke pruge između Sunje i Kostajnice.

U cilju što uspešnijeg rukovođenja jedinicama koje su dejstvovale u širem rejonu Bihaća i u Cazinskoj krajini, po naređenju Štaba 4. korpusa, početkom februara 1944. godine obrazovan je Stab Unske operativne grupe, 8. februara u Velikoj Kladuši formirana je 1. muslimanska a 2. marta i 2. muslimanska brigada. Osim toga, na pomenutom području formiran je i Krajiški NOP odred.

Od januara do marta vrlo uspešno je dejstvovao 2. diverzantski bataljon 4. korpusa na železničkim prugama Zagreb — Gospić, Zagreb — Kostajnica — Bihać i Karlovac — Sisak.¹⁹¹

Šestog aprila je Vrhovni štab naredio Glavnom štabu Hrvatske da glavninu 4. korpusa usmeri ka Bihaću, Bosanskom Novom i Sisku da ruši komunikacije u dolini Une. Radi izvršenja ovog zadatka, Stab korpusa je odlučio da 2. i 3. brigada 8. divizije, Unska operativna grupa i 3. i 4. brigada 7. divizije

¹⁹² On je u tom periodu izvršio 109 akcija, izbacio iz koloseka 48 kompozicija, uništio 29 lokomotiva, 128 vagona i 12 mostova* ošteti 5 lokomotiva i 74 vagona. Pruge su bile presečene na 182 mesta, a saobraćaj obustavljen 1.433 časa (Arhiv VII, k. 426, br. reg. 8-3/1, 15-3/1, 34-3/1; k. 426 A, br. reg. 8/6, 11/6 i 16/6).

zauzmu Cazin, a zatim Ostrožac i Otoku i tada pristupe rušenju železničke pruge Bihać — Bosanski Novi. Trebalo je da 34. divizija dejstvuje na komunikacijama u Zumberku, Pokuplju i Turopolju.

Za napad na posadu Cazina¹⁹³ određene su 2. brigade 8. divizije i 1. brigada Unske operativne grupe, ojačane haubičkim divizionom 4. korpusa. Ovaj napad su obezbeđivale: s pravca Bihaća 2. brigada Unske operativne grupe na liniji Vrsta — Prošići, s pravca Ostrošca 3. brigada 8. divizije u rejonu Osretka, a od Otoke i Bosanske Krupe 3. i 4. brigada 7. divizije na liniji Zmajevac — Potkraj. Krajiški odred Unske operativne grupe, u rejonu Baštre, trebalo je da spreči dolazak neprijateljskih snaga iz Otoke u Bužim. Napad na posadu Cazina otpočeo je 9. aprila. Borbe su vođene s nesmanjenom žestinom do 11. aprila, kada su se neprijateljska pojačanja iz Bihaća i Ostrošca probila u Cazin. Osmoj diviziji i Unskoj operativnoj grupi naređeno je da se povuku na polazne položaje. Za vreme borbi za Cazin, delovi 7. divizije porušili su prugu između Bosanske Krupe i Otoke na osam mesta i time onemogućili saobraćaj za izvesno vreme. Od 12. do 16. aprila vođene su borbe oko samog Cazina i rušena je komunikacija Cazin — Ostrožac — Otoka. Posle toga je 2. brigada 8. divizije upućena u rejon Vojnića, 3. brigada ka Drežnik-Gradu, radi odmora i sređivanja, a jedinice 7. divizije na Baniju. Ovim je zadatak Vrhovnog štaba bio samo delimično izvršen.

Posle odlaska 2. i 3. brigade 8. divizije iz Korduna, delovi 1. rezervnog lovačkog puka i 33. ustaškog bataljona iz Generalskog Stola prodrli su početkom aprila u Perjasicu, spalili je i opljačkali. Zbog toga je iz rejona Dabra upućena ka Perjasici 1. brigada 8. divizije. Ona je, posle borbe u rejonima Mateškog Sela, Oreščanskog i Kejića, prinudila ove snage neprijatelja da se povuku u Generalski Stol. Istovremeno su 2. i 3. četa 10. ustaškog bataljona iz Karlovca prodrle prema Tušiloviću i Sjeničaju, popalile nekoliko zaselaka i povukle se preko Kupce pre no što su pristigli delovi 8. divizije. Neprijateljske snage iz Vrhovina vršile su česte ispade ka slobodnoj teritoriji Like. Zbog toga su 1. i 3. brigada 8. divizije upućene na prostoriju Vrhovine — Dabar — Plitvički Leskovac: 3. brigada na zatvaranje pravca Rakovica — Drežnik-Grad — Plitvice, a 1. brigada dublje u Liku, da sadejstvuju 35. diviziji (krajem aprila i početkom maja).

Jedinice 7. divizije, posle povratka iz Cazinske krajine, dvaput su do kraja aprila napadale neprijateljsku posadu u

¹⁹³ U Cazinu su se nalazili 8. ustaški bataljon, delovi izviđačkog bataljona 373. divizije i grupa žandarmerije.

pivuši, ali bez uspeha. Pored toga, one su odbijale stalne ispade delova 1. kozačke i 373. divizije iz Petrinje, Kostajnice, Sunje, Komareva i Dvora ka slobodnoj teritoriji Banije. Početkom xnaja su 1. udarna brigada i 2. udarna brigada 7. divizije upućene u Cazinsku krajinu da bi novoformiranim jedinicama Unske operativne grupe pružile pomoć. Ovde su ove brigade vodile borbu s neprijateljskim snagama u rejonima Otoke, Bužima, Pećigrada i Todorova.

Dok je glavina 4. korpusa dejstvovala u Kordunu i Baniji, 34. divizija¹⁹⁴ je, u toku aprila i prve polovine maja, bila u Pokuplju, Turopolju i Zumberku. Na ovoj prostoriji ona se ograničila na postavljanje zaseda i vršenje diverzantskih akcija na komunikacijama, napadajući pri tom i manja neprijateljska uporišta. U rejonima Zdenčine, Plešivice, Ozlja i Kravarskog odbijala je ispade delova 1. kozačke divizije, 1. rezervnog lovačkog puka i ustaško-domobrinskih snaga iz tih mesta. Sredinom maja jedan deo snaga 1. kozačke divizije povučen je s obezbeđenja komunikacija na pravcima Zagreb — Sisak i Zagreb — Karlovac i upućen u Slavoniju i Moslavinu. Nemačke posade na ovim pravcima znatno su smanjene, pa su delom popunjene ustašama, domobranima i žandarmima. Sasvim su napušteni Lomnica, Velika Mlaka, Brezovica i Hrašće.

U vezi s planom drvarske operacije, Nemci su, da bi obezbedili pozadinu svojih snaga koje će nastupati ka Drvaru, pripremili opšti napad protiv jedinica 4. korpusa s delovima 1. kozačke i 373. divizije, s delovima 1. rezervnog lovačkog i 10. hrvatskog lovačkog puka i s drugim ustaško-domobranskim jedinicama. Njihova zamisao je bila: napadom na više pravaca razdvojiti snage 4. korpusa u Kordunu, Baniji i Cazinskoj krajinu, podvojeno ih tući i sprečiti im eventualnu intervenciju prema zapadnoj Bosni ili uspešno dejstvo na komunikacijskom pravcu Bihać — Bosanski Novi. Uoči neprijateljskog napada, 7. divizija je bila razmeštena u rejonima Pećigrada, Jabukovca i Vojnića; 8. divizija oko Veljuna, Primišlja i Slunja; 34. divizija u Zumberku; Unska operativna grupa na odseku Cazin — Bužim: Banijski, Plaščanski, Kordunaški, Karlovački, Turopoljsko-posavski i Zumberački odred na svojim područjima. Pretpostavljajući da će neprijatelj nastupati na više pravaca, Stab 4. korpusa je rešio da jakim snagama sačeka i tuče onu neprijateljsku grupaciju koja će napasti od Karlovca prema Slunju, a da na ostalim pravcima isturi manje snage; zatim, po razbijanju glavnih neprijateljskih snaga, dalje dejstvo razviti prema situaciji. Sedma divizija i Unska operativna grupa

¹⁹⁴ prvog maja iz sastava te divizije izišla je brigada »Jože Vlahović« i bila je upućena preko Banije u Slavoniju, gde je stigla početkom jula. A u sastav 34. divizije ušla je Karlovačka brigada.

usmerene su prema dolini Une sa zadatkom da odbiju neprijateljske napade iz Cazina, Otoke, Dvora, Kostajnice, Sunje i Petrinje; 8. divizija bila je raspoređena tako da spreči prodor neprijatelja na pravcima Karlovac — Slunj, Tounj — Slunj i Bihać — Slunj; 34. divizija trebalo je da aktivnošću na komunikaciji Zagreb — Karlovac i Zagreb — Sušak sadejstvuje s korpusnom glavninom.

Opšti napad neprijatelja počeo je 22. maja (tri dana pre nemačkog vazdušnog desanta na Drvar) nadiranjem iz Bihaća, Cazina, Otoke, Dvora, Kostajnice, Sunje, Petrinje, Karlovca i Tounja ka središtu slobodne teritorije u trouglu Topusko, Vojnić i Slunj. Posle borbe u rejonu Bužima, u Petrovoj gori i u Samarici, neprijateljske snage iz Dvora, Kostajnice i Petrinje izbile su do 26. maja u širi rejon Topuskog, a snage s pravca Karlovca u Vojnić. Za vreme ovih prodora jedinice 4. korpusa pretrpele su prilično velike gubitke. Pa ipak, one su 27. maja prešle u protivnapad, pa se neprijatelj¹⁹⁵ 30. maja, pod zaštitom tenkova, povukao u polazne garnizone.

Štab 4. korpusa je početkom juna odlučio: da 8. udarna divizija napadne neprijateljske snage u Dugoj Resi i Belaju, a potom se uputi u Pokuplje i Turopolje, gde bi sa 34. divizijom dejstvovala na komunikacijama Zagreb — Sisak i Zagreb — Karlovac; krajem juna bi obe divizije, sa delovima 13. divizije 11. korpusa, napale posade Ozlja i Stativa. Bilo je takođe predviđeno da za to vreme 3. brigada 7. divizije dejstvuje na odseku Vojnić — Karlovac; 7. divizija (1. i 2. brigada i Banijski NOP odred) na komunikaciji Sisak — Sunia — Bosanski Novi; Unska operativna grupa i 4. brigada 7. divizije na komunikacijama Bosanska Krupa — Cazin i Bihać — Cazin. Kordunaški odred bio je raspoređen u rejonu Generalskog Stola, a Plaščanski odred u južnom delu Korduna.

U duhu zamisli Štaba 4. korpusa, 8. divizija, dve brigade 13. divizije 11. korpusa i delovi Karlovačkog i Kordunaškog odreda napali su 5. juna dobro utvrđene posade Duge Rese i Belaja,¹⁸⁶ ali, ne uspevši da savladaju njihov otpor, morali su se povući. Zato je 8. divizija prešla Kupu i sa delovima 34. divizije noću 14/15. juna napala neprijateljsku posadu u Buševcu¹⁹⁷ i brzo je savladala. Ubrzo je došlo do intervencije neprijateljskih snaga iz Velike Gorice i Mraclina. Zbog toga su

^{1,5} U toku celog napada jedinice 4. korpusa imale su 47 mrtvih i 210 ranjenih. (Arhiv VII, k. 426, br. reg. 393). Gubici neprijatelja nisu poznati.

U Dugoj Resi nalazila se 3. četa 3. bataljona 2. posadne domobranske brigade i jedna četa iz sastava 5. ustaškog bataljona 3. ustaške brigade, a u Belaju jedna ustaška četa (iz 3. brigade) i jedna četa milicionera.

¹⁹⁷ U Buševcu je bilo oko 300 domobrana iz 4. posadne brigade.

se delovi dveju divizija povukli u pravcu Rečice i Blatnice. pva dana kasnije oni su napali neprijateljske posade u Rečici i Blatnici,¹⁹⁸ uspevši da zauzmu samo ovu poslednju. Zatim su 8. i 34. divizija upućene u Zumberak i tamo razmeštene: prva u rejonu Krašić — Pribić — Slavetić, a druga u rejonu Sv. Jane. Delovi 10. i 30. ustaškog bataljona, 1. rezervnog lovačkog puka i 4. bataljona Zagrebačke posadne brigade iz Samobora, Jastrebarskog i Novaka napali su 22. juna 34. diviziju i delove 3. brigade 8. divizije, nabacili ih u rejon Plešivica — Japetić (trigonometar 871) i tu je prinudili na žestoku borbu. Upornom odbranom 34. divizija je oslabila napad, i neprijatelj se najzad povukao u Samobor i Jastrebarsko. Noću 24/25. juna ona je porušila železničku prugu Zagreb — Karlovac, u dužini od 5 km, i presekla je na osamdeset mesta, tako da devet dana nije bilo nikakvog prometa.

Produžujući dejstva, delovi 1. rezervnog lovačkog puka, 5, 13. i 30. ustaškog bataljona i 4. bataljona 2. posadne domobranske brigade, uz podršku tenkova i avijacije, napali su 27. juna 8. i 34. diviziju, s ciljem da ih odbace od komunikacijskog pravca Zagreb — Karlovac a zatim opkole i razbiju. Neprijateljske snage nadirale su iz Ozlja, Draganića, Jastrebarskog i Samobora prema uzanoj prostoriji Brebrovac — Okrug — Prekrižje — Hrženik — Krašić. Raspoređene na ovoj prostoriji, 8. i 34. divizija dobile su naređenje Štaba 4. korpusa da se aktivnom odbranom održe u Zumberku. U žilavoj borbi koja je trajala do 2. jula, divizije su sprečile prodor neprijatelja u slobodni deo Žumberka. Zatim su sistematski rušile železničku prugu Zagreb — Ogulin: na odseku Zagreb — Karlovac, prvih deset dana jula, digle u vazduh osam oklopnih vozova a prugu porušile na više mesta.

Da bi zadržao pod svojom kontrolom železničke pruge Zagreb — Karlovac — Ogulin i Karlovac — Metlika i održao vezu Zagreba sa Gorskim kotarom, Hrvatskim primorjem i Belom krajinom, neprijatelj je obnovio napad protiv 8. i 34. divizije i delova 15. divizije 7. korpusa pristiglih u Zumberak. Za ovaj napad su upotrebljeni 1. i 4. puk 1. kozačke divizije, dva bataljona 1. rezervnog lovačkog puka, delovi 3. ustaške i 2. posadne domobranske brigade. Neprijateljske snage iz Krašića i Ozlja, nastupajući 10. jula prema Prekrižju i Loviću, prinudile su 8. diviziju da se povuče ka Metlici. Vodeći zadržavajuću odbranu, 8. divizija je 13. jula, potpomognuta delovima 34. i 15. divizije, zadržala neprijatelja na liniji Radovica — Metlika. Istog dana je iz Bele krajine pristigla i 4. brigada

¹⁹⁸ U Blatnici se nalazila 1. četa 10. ustaškog bataljona, a u Rečici 5. četa 2. bataljona 2. posadne domobranske brigade.

15. divizije s Belokranjskim odredom, pa su sve ove snage, noću 13/14. jula, prešle u protivnapad u pravcu Kordića, Visoče i Drašice. Neprijatelj nije odbačen protivnapadom, ali je zadržan, i tek je 16. jula uspeo da prodre u Metliku, a docnije se povukao ka Ozlju i Krašiću. U osvojenim selima opljačkao je i popalio veći broj kuća i izvršio razna nasilja. U vezi s planom pregrupisavanja 4. korpusa, 8. divizija i udarna brigada »Franjo Ogulinac Seljo« 34. divizije povučene su u Kordun i Pokuplje radi popune ljudstvom i materijalom.

Dejstva 7. divizije i Unske operativne grupe u toku juna i jula bila su usmerena na komunikacije Sisak — Sunja — Bosanski Novi — Bihać i Karlovac — Bihać, s ciljem: sprečavati saobraćaj i vezivati posade neprijatelja, da ne bi bile upotrebljene protiv 8. i 34. divizije u Zumberku i Pokuplju; uspostaviti tešnju vezu s jedinicama NOVJ u Slavoniji i Moslavini i omogućiti prenos žita i drugih životnih namirnica iz krajeva severno od Save. Jedinice 7. divizije napale su 13. juna posade utvrđenih objekata na železničkoj pruzi Kostajnica — Volinja i razrušile veći broj bunkera; noću 6/7. juna one su, u sadejstvu sa omladinskom brigadom »Jože Vlahović«, porušile deo železničke pruge Sunja — Kostajnica i napale neprijateljske delove kod Komareva; tokom jula napadale neprijateljske posade u Stubljanima, Gornjem Hrastovcu, Brđanima i Majuru, ali bez većeg uspeha. Stalnim pritiskom na komunikaciju Sisak — Sunja — Bosanski Novi, 7. divizija je primorala neprijatelja da se brani iz uporišta duž komunikacije. Za to vreme je Unska operativna grupa uspešno odbijala ispade neprijateljskih snaga iz Otoke, Cazina i Bihaća, vodeći borbe oko Bužima, Kladuše, Pećigrada, Skokova i drugih mesta.

Na operativnom području 4. korpusa neprijatelj je preduzimaо dejstva da bi snage ovog korpusa odbacio od komunikacijskih pravaca Zagreb — Karlovac — Ogulin i Zagreb — Sunja — Bosanski Novi — Bihać. Sem toga, on je uspostavio vrlo razvijen sistem uporišta u širem rejonu Karlovca — važnog komunikacijskog čvora, a u Kordunu i Baniji, u prvoj polovini 1944, ovladao izvesnom prostorijom. Međutim, jedinice 4. korpusa brzim protivnapadima, kao i diverzijama na železničkim prugama koje vezuju Zagreb sa Bosnom i južnim i zapadnim delovima Hrvatske, prisilile su neprijatelja da pojačava posade u uporištima i remetile mu saobraćaj. U ovo vreme bio je pojačan i politički rad u narodu, naročito u Zumberku i Pokuplju, čije stanovništvo masovnije podržava Narodnooslobodilačku vojsku. U Kordunu, Baniji i Cazinskoj krajini priliv novih boraca stalno je rastao. Tokom jula izvršene su i manje organizacione izmene u jedinicama 4. korpusa: Grupa NOP odreda je rasformirana; od boraca Kordunaškog i Pla-

ščanskog odreda popunjena je 8. divizija;¹⁹⁹ Karlovački odred je stavljen pod komandu 34. divizije,²⁰⁰ u sastav Unske operativne grupe, kao njena 3. brigada,²⁰¹ ušla je 2. brigada 7. divizije.²⁰²

Borbe u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici

Gorski kotar, deo Like i deo Hrvatskog primorja ostali su slobodni i posle prodora nemačke 114. i 392. divizije: prva je bila upućena u Italiju, a druga je uglavnom obezbeđivala i utvrđivala obalu, vršeći slabijim snagama, ispade u zahvatu komunikacijskih pravaca radi osiguranja saobraćaja. Ostrva Rab i Pag kontrolisale su jedinice 2. pomorsko-obalskog sektora NOVJ, a na Krku je od marta dejstvovala jedna udarna grupa jačine oko 50 boraca. Glavni štab Hrvatske je dao zadatak 11. korpusu da brani slobodnu teritoriju i pojača dejstva na svom operativnom području. U drugoj polovini februara 13. divizija 11. korpusa napadala je legionarske delove u rejonu Brinja, zauzela Tužević i, u Hrvatskom primorju, Zlobin, Plaše, Hreljin i Križišće. Da bi je odbacili sa ugrožene komunikacije Senj — Novi i uništili skladišta u rejonu Ritavca, napali su je 3. i 4. marta, u rejonu Krivi Put — Alan, 2. bataljon 847. puka 392. divizije iz Novog i Senja i 3. bataljon 846. puka sa pravca Krišpolje. Prva udarna i 2. brigada odbile su napad i prinudile neprijatelja na povlačenje u polazne rejone. Nekoliko dana kasnije snage 138. puka 188. rezervne brdske divizije²⁰³ odbacile su jedinice 2. brigade i 2. odreda i ponovo zaposle Hreljin, Plaše i Zlobin. Delovi 9. ustaškog bataljona iskrcali su se u martu na Pag a delovi 847. legionarskog puka na Rab. Za nekoliko meseci Nemci su snažno utvrdili ova ostrva, naročito Rab, koji je trebalo da poveže čitav sistem njihove odbrane na liniji Pag — Lošinj — Pula.

U Lici je 35. divizija (1. i 2. brigada, Lički NOP odred, pridata 3. brigada 13. divizije i 3. dalmatinska brigada 19. divizije) u februaru i martu izvodila manje napade u rejonu Otočca, a istovremeno uspešno odbijala česte ispade jedinica 4. ustaške brigade iz Bilaja, Gospića i Perušića koje su uporno nastojale

¹⁹⁹ Osmu diviziju imala je tri brigade.

²⁰⁰ Sastav 34. divizije: brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, Karlovačka brigada i Turopoljsko-posavski, Zumberački i Karlovački odred.

²⁰¹ U sastavu Unske operativne grupe, pored tri brigade, bio je i Bužimski bataljon.

²⁰² Sedma divizija je posle toga imala tri brigade i Banijski NOP odred.

²⁰³ Taj puk je krajem februara 1944. prebačen iz Slovenije u Istru, a jedan njegov deo na prostorijsku Rijeka — Kraljevica, gde je smeni delove 162. turkestanske divizije.

da se uklone u slobodnu teritoriju Like. Prva i 2. brigada 3. divizije i 3. brigada 13. divizije napale su noću 31. marta neprijateljske predstraže u selima oko Otočca. I neprijatelj je bio planirao da toga dana izvrši jednovremeni napad iz Otočca Perušića ka Vrhovinama, Crnoj Vlasti, Ramljanima i Turjanskom u cilju razbijanja jedinica 11. korpusa i zaplene skladišta na toj prostoriji. Brigade 35. divizije postigle su u prvom naletu izvestan uspeh, ali su docnije bile odbijene protivnapadom Izviđačkog bataljona i 3. bataljona 846. legionarskog puka (19. ustaškog bataljona iz Otočca. Pomenute neprijateljske jedinice uspele su, i pored otpora 35. divizije, da 1. aprila zauzmu Vrhovine i Crnu Vlast, a sutradan i Turjanski, gde su se spojile sa 31. i 34. ustaškim bataljonom koji su nastupali iz Perušića. Sada je usledio nov razmeštaj neprijatelja: 19. ustaški bataljon zadržan je u Vrhovinama; delovi 392. divizije povukli su se u Otočac a 31. ustaški bataljon u Perušić; 34. bataljon je poseo položaje duž ceste u rejonu Ramljane — Lešće. I najzad, posle godinu dana, neprijatelj je ponovo ovladao Gackom dolinom i uspostavio vezu između Senja, Otočca i Gospića.

Primenjujući taktiku aktivne odbrane, 392. divizija (pet njenih bataljona i jedan ustaški)²⁰⁴ preduzela je 18. aprila koncentričan napad iz Ogulina, Brinja, Krivog Puta, Senja i Novog ka Drežnici da bi obezbedila komunikaciju Ogulin — Brinje — Senj i uništila baze za snabdevanje u širem rejonu Drežnice. Posle okršaja sa 1. odredom kod Brezna i sa 2. brigadom 13. divizije u rejonu Skalić — Tužević — Miškovića, njeni delovi su izbili u Drežnicu, produžili pročešljavanje čitavog šumskog predela oko ovog mesta i tu zaplenili nekoliko skladišta municije i druge ratne spreme. Ubrzo su se snage 392. divizije povukle u polazne garnizone, ostavivši posadu u Drežnici i okolnim selima. Glavni štab Hrvatske je planirao da krajem aprila, sa 11. korpusom i delovima 4. korpusa, istovremeno napadne neprijateljske posade u Bosiljevu, Drežnici i duž drumu Otočac — Vrhovine — Crna Vlast.²⁰⁵ Bilo je predviđeno da Bosiljevo napada 1. brigada, a Drežnicu napadaju dva bataljona 2. brigade i delovi 1. odreda 13. divizije. Karlovačka brigada 8. divizije i Karlovački NOP odred 4. korpusa trebalo je da obezbeđuju pravce od Karlovca i Generalskog Stola, a dva bataljona 2. brigade 13. divizije pravce od Ogulina. U sadejstvu sa 1. i 3. brigadom 8. divizije, 35. divizija bi zauzela Zalužnicu, Vrhovine i Crnu Vlast. Napad na Bosiljevo počeo je

²⁰⁴ p. r. v.; i 2. bataljon 846. puka, 2. i 3. bataljon 847. puka, Izviđački bataljon, 33. ustaški bataljon.

²⁰⁵ U Bosiljevu se nalazio jedan bataljon nemačkog 1. lovačkog rezervnog puka, u Drežnici su bili delovi 846. puka, a duž komunikacije Otočac — Vrhovine 3. bataljon 846. puka i 19. ustaški bataljon.

26. aprila u zoru i trajao do posle podne, kad je obustavljen zbog pristizanja pojačanja (33. ustaškog bataljona) iz Ogulina. Zbog uporne odbrane posade ni Drežnica nije zauzeta. Jedinice 35. i 8. divizije takođe su obustavile dejstva na komunikaciju Vrhovine — Crna Vlast, pošto je, usled velike hladnoće, 35. divizija imala 110 boraca izbačenih iz stroja. No, da bi zaštitio slobodnu teritoriju Gorskog kotara i Like, Glavni štab Hrvatske je naredio 11. korpusu da obnovi napad i sa 13. divizijom zauzme Drežnicu a sa 35. divizijom Ramljane. Novi napad na Drežnicu, predviđen za 3. maj, bio je odložen, jer je neprijatelj uočio prikupljanje jedinica 13. divizije i istog jutra izvršio ispad iz Ogulina, Jezerana, Brinja i Krivog Puta ka Drežnici.²⁰⁰ Borba je vođena celog dana. Najzad, 13. divizija bila je prinuđena da se povuče severno i jugozapadno od Jasenka i tako izbegne opasnost od okruženja. Njena 1. udarna brigada je upućena ka Karlovcu, dok su 2. brigada i dva odreda zadržani u rejonima Bosiljeva, Drežnice, Grobnika i Zlobina da spreče širenje neprijatelja na oslobođenoj teritoriji. Jedinice 35. divizije, potpomognute delovima 8. divizije, razbile su 5. maja 34. ustaški bataljon i zauzele Ramljane, čime su neprijatelju ponovo ugrozile saobraćaj na komunikaciji Otočac — Gospić.

Stab 15. brdskog korpusa sasvim iznenada je, 7. maja, otpočeo ranije planiranu operaciju »Morgenstern« radi uništenja 35. divizije i posedanja slobodne teritorije Like. Jake motorizovane snage izvršile su koncentričan napad: 846. puk i Izviđački bataljon 392. divizije i 4. ustaška brigada, ojačani artiljerijom i tenkovima, iz Gospića, Perušića, Lešća, Vrhovina i Ličkih Jesenica napali su ka liniji Udbina — Korenica — Plitvička jezera; Izviđački bataljon 373. divizije napao je s pravca Bihaća ka Plitvičkim jezerima. Od 12. maja sadejstvovala s ovim snagama 1. puk »Brandenburg« i 92. motorizovani puk, privučeni iz severne Dalmacije u rejon Gračaca; prvi je astupao pravcem Gračac — Lapac a drugi pravcem Bruvno — Lovinac — Udbina.

Pre početka ovog napada izgledao je raspored jedinica 4. ili. korpusa ovako: 35. divizija 11. korpusa nalazila se u rejonu Ljubovo — Kuzmanovača — Turjanski — Ličko Petrovo Selo; 3. brigada 13. divizije 11. korpusa u Trnovcu; 3. brigada 19. divizije 8. korpusa na odseku Mazin — Bruvno — Udbina; 1. brigada 18. divizije 4. korpusa oko Prijeboja i 3. brigada ove divizije severno od Vrhovina i Babinog Potoka. Izviđački bataljon 373. divizije, nastupajući od Bihaća, napao je 2. brigadu 35. divizije kod Ličkog Petrovog Sela, savladao njenu odbranu

²⁰⁰ Neprijateljske snage: 2. bataljon 846. puka, delovi 847. puka, Izviđački bataljon 392. divizije i 33. ustaški bataljon, ojačani artiljerijom i tenkovima.

i zauzeo Prijeboj; sutradan, 8. maja, odbacio 3. brigadu 8. divizije s Cudina klanca i ovde se spojio s jedinicama 392. divizije i 4. ustaške brigade iz Babinog Potoka. Jake legionarsko-ustaške snage odbacile su 1. brigadu 35. divizije od Ramljana i izbile u rejon zapadno od Trnovca i Turjanskog', gde su zadržane sve do 9. maja. Kako su Izviđački bataljon i 1. bataljon 846. puka prebačeni iz Otočca u Ličke Jesenice za napad ka Plitvičkim jezerima, Štab 11. korpusa uputio je 1. i 3. brigadu 8. divizije ka Saboirskom da im onemoguće dalji prodor. Prva brigada je napadnuta kod Prijeboja i prinuđena da se povuče ka Krbavici. Izviđački bataljoni 392. i 373. divizije, 3. bataljon 846. puka i 19. ustaški bataljon odbacili su 10. maja 2. brigadu 35. divizije s linije Homoljački klanac — Uvalica i izbili u Korenicu i Krbavicu. Sutradan je Štab korpusa, ne znajući namere neprijatelja, povukao snage ka Krbavskom polju: 1. brigadu 35. divizije na osek Gorica — Vedašić; 2. brigadu 35. divizije u rejon Breštana; 3. brigadu 13. divizije na liniju Ljubovo — Podovi — Kuzmanovača; 1. brigadu 8. divizije kod Podlapca da zatvara pravac prema Buniću. Posle manjih borbi sa 3. brigadom 13. divizije kod Kuzmanovače, ovog dana su dva legionarska i jedan ustaški bataljon od Ramljana prodrli u Bunić, izbili na severnu ivicu Krbavskog polja i uspostavili vezu sa onim svojim jedinicama koje su od juče bile u Krbavici i Korenici. Treća brigada 19. divizije nije mogla da spreči prodiranje 1. puka »Brandenburg« i 92. motorizovanog puka od Gračaca, koji su zauzeli Udbinu 12. maja i na taj način ugrozili bolnicu kod Srednje Gore. Snagama 11. korpusa pretila je opasnost od okruženja. Štab korpusa je tada odlučio da 3. brigadu 13. divizije, jedan bataljon 1. brigade 8. divizije i jedan bataljon Ličkog odreda uputili u Srednju Goru da bi zaštitili ranjenike i omogućili njihovu evakuaciju na Velebit, a ostale jedinice povuče u rejon Jošane — Pećane — Frkašić (severoistočno od Krbavskog polja). Legionarsko-ustaške jedinice, s linije Korenica — Krbavica — Bunić, 13. maja su nastupale na jug, a 1. puk »Brandenburg« i 92. motorizovani puk iz Udbine na sever. Do 16. maja zauzeli su sva veća mesta i ovladali komunikacijama u zahvatu pravaca: Bihać — Vrhovine — Otočac, Ličke Jesenice — Korenica — Udbina, Udbina — Lapac, Gospić — Korenica i Babin Potok — Korenica. Tog dana se 1. puk »Brandenburg« povukao na komunikaciju Bihać — Knin da bi sadejstvovao nemačkim jedinicama koje su uzele učešća u drvarskoj operaciji. I ostale neprijateljske snage napustile su Krbavsko polje i povukle se u Medak, Gospić i Perušić, jer su, prema nekom obaveštenju, očekivale napad jedinica NOVJ na Gospić. Do 20. maja 92. motorizovani puk, s četnicima, pročešljavao je prostoriju istočno i zapadno od komunikacije

Medak — Gospić, a legionarske i ustaške jedinice pročešljavale su prostoriju između Gospića, Perušića i Krbavskog polja. Zatim je 92. motorizovani puk privučen u širi rejon Bihaća da uzme učešća u drvarskoj operaciji. Jedinice 11. korpusa ponovo su posele Krbavsko polje i Korenicu. U toku ovih borbi neprijatelj je opustošio oslobođenu teritoriju, pronašao skoro sva skladišta hrane, municije i opreme i opljačkao ih. Jedinice 4. i 11. korpusa, vešto manevrujući, izbegle su teže udare nadmoćnog neprijatelja. Oko 200 ranjenika i preko 12.000 civilnog stanovništva spaseno je prebacivanjem na Velebit.²⁰⁷

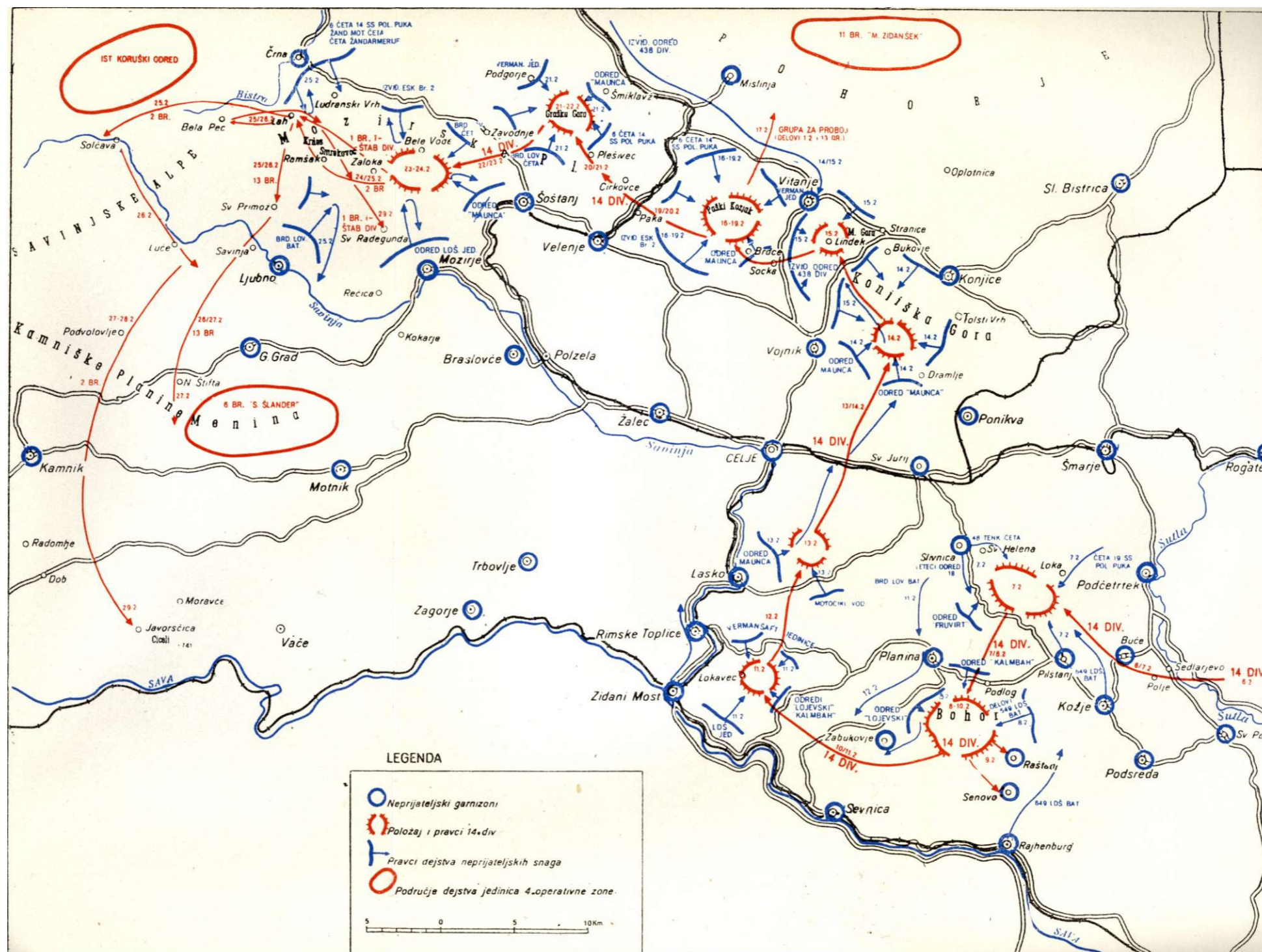
U junu je izvršena reorganizacija 35. divizije: u njen sastav su ušle 3. brigada 13. divizije i 3. brigada 19. divizije, a njena 2. brigada je rasformirana.²⁰⁸ Divizija je tada vodila neprekidne borbe sa delovima 392. divizije i 4. ustaškom brigadom koji su iz Vrhovina, Perušića, Gospića, Gračaca i garnizona u zahvatu komunikacijskog pravca Bihać — Knin vršili ispade na oslobođenu teritoriju.

Zbog otežanog snabdevanja u Gorskom kotaru, 1. i 2. brigada 13. divizije nalazile su se u prvoj polovini juna u širem rejonu Karlovca, a njihovi odredi su dejstvovali ka Hrvatskom primorju i komunikaciji Ogulin — Brinje. Tada su delovi 138. puka 188. rezervne divizije nastupili iz Sušaka i Hreljina ka Delnicama, odbacili 2. odred iz rejona Fužina i Kamenjaka, 10. juna izbili u Lokve a 12. juna u Delnice. Prebačena iz rejona Bosiljeva, 1. brigada i 2. odred 13. divizije napali su, sutradan, neprijatelja i prinudili ga da se iz Delnica povuče ka Sušaku. Zatim je, noću 25/26. juna, napala delove 847. puka u Crikvenici. Manje njene snage prodrle su do centra varoši, ali su se u svanuće povukle usled dejstva pristiglih ojačanja. Nekolikodana kasnije (30. juna) 1. i 2. brigada 13. divizije sadejstvovala su s jedinicama 15. divizije 7. korpusa u napadu na delove nemačkog 1. lovačkog puka i 10. ustaškog bataljona koji su branili Bosiljevo. Neprijatelj je većim delom bio uništen i zarobljen, dok je manji deo uspeo da se probije ka Generalskom Stolu. Izviđački bataljon 392. divizije i delovi 10. ustaškog bataljona, upućeni iz Ogulina i Generalskog Stola u pomoć posadi Bosiljeva, bili su odbijeni. Jedinice 13. divizije razbile su 13. jula jednu ojačanu četvu Dopunskog bataljona 392. divizije i oslobodile Drežnicu, ali je ova nekoliko dana docnije (u borbi s delovima Dopunskog bataljona i 847. puka) ponovo izgubljena.

²⁰⁷ Saznavši da je nezaštićena bolnica s težini ranjenicima premeštena iz Međugorja u Krčane, kod Udbine, četnici su je 2. juna napali i ubili 33 ranjenika, 2 bolničara i 2 lekara.

²⁰⁹ Pošto je 3. brigada 13. divizije ušla u sastav 35. divizije, to je 25. jula u Delnicama formirana nova 3. brigada 13. divizije.

PRODOR 14.DIVIZIJE U STAJERSKU (FEBRUAR 1944)

* Skica br.10

U Lici je 35. divizija, uz podršku savezničke avijacije, 9. jula napala 4. ustašku brigadu i dva bataljona 3. domobranske posadne brigade na liniji Ribnik — Budak — Široka Kula — Perušić, zauzela ova mesta, a ustaše i domobrane odbacila zapadno od ceste Otočac — Gospić. Sutradan su, međutim, prikupljene ustaške snage, u sadejstvu s jedinicama 392. divizije, prešle u protivnapad. Četvrta ustaška brigada je napadala s linije Gospić — Perušić ka Kravskom nolja, a 1. i 3. bataljon 846. puka, Izviđački bataljon 392. divizije i 19. ustaški bataljon napadali su iz Vrhovina i Prijeboja ka Perušiću, Korenici i Buniću. Uz manje borbe, neprijatelj je do 14. jula izbio na severnu i zapadnu ivicu Kravskog polja. Štab 35. divizije izbegao je frontalne borbe s nadmoćnim neprijateljem, izvodeći manevar prema pozadini njegovih snaga: sa 1. brigadom ka rejonu Čanka, 2. brigadom ka Korenici i Šeganovcu i 3. brigadom ka Srednjoj Gori. Istog dana je 1. brigada napala ustaše i legionare kod Ramljana i Crne Vlasti, a sutradan i one na komunikaciji Široka Kula — Bunić. Ustaško-legionarski bataljoni brzo su se povukli u Gospić, Široku Kulu, Prijeboj, Babin Potok i Vrhovine. Divizija je zatim nastavila dejstva na komunikaciji Bihać — Vrhovine, oslobodila Prijeboj i ponovo povezala slobodnu teritoriju Like i Korduna.

U Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju nemačko-ustaške snage — da bi obezbedile komunikacijske pravce, važne objekte i ključne rejone na ovoj prostoriji — ponekad su preduzimale opsežne i dobro usklađene napade na jedinice NOVJ, s ciljem da ih odbace sa ugroženih delova okupiranih područja. U tim dejstvima neprijatelj je opljačkao i popalio mnoga slobodna sela i uništio skoro sva skladišta. Izvesne jedinice, zbog slabe obavestajne službe, loše veze i nedovoljnog sadejstva, dolazile su i u težu situaciju. Neprijatelj je privremeno ovladao gotovo čitavom slobodnom teritorijom u Lici, a delom i u Gorskom kotaru. Međutim, u julu je izgubljena slobodna teritorija u Lici povraćena i povezana s onom u Kordunu.

Borbe u Istri

U Istri su, posle razbijanja 1. i 2. istarske brigade i partizanskih odreda, početkom oktobra 1943, ostale jake nemačke snage da štite ovaj deo jadranske obale i onemogućavaju oslobodilačke borbe. Krajem 1943. i početkom 1944. godine u Trstu, u Istri i na Kvarneru smenjivali su se delovi nemačke 71. pešadijske, 162. turkeštanske, 278. pešadijske i 188. rezervne brdske divizije i 10. SS policijskog puka. Pored njih, tu su se nalazile žandarmerija i italijanske fašističke jedinice (58, 59, 60. i 61. legija crnih košulja) koje su posle kapitulacije Italije prešle na stranu Nemaca.

U cilju oživljavanja narodnooslobodilačkog pokreta, u Istri je 10. decembra održano prvo šire partijsko savetovanje u prisustvu 150 delegata, a 25. decembra je održana i prva oblasna partijska konferencija KPH za Istru, kojoj je prisustvovalo 80 delegata. Na konferenciji je razmotrena situacija posle nemačke ofanzive u Istri i konstatovano da je irazvoj septembarskog ustanka premašio organizacione mogućnosti Partije. Konferencija je donela zaključke o osnivanju okružnih komiteta u Puli, Pazinu, Poreču, Buzetu i Rijeci, o većoj ulozi Oblasnog NOO-a, o formiranju odgovarajućih okružnih NOO-a, o jačanju masovnih organizacija, posebno SKOJ-a. Izabran je Oblasni komitet KPH za Istru. Na prvoj oblasnoj konferenciji SKOJ-a, 29. decembra, izabran je Oblasni komitet SKOJ-a za Istru.

Uprkos teškim vojnim i političkim prilikama, Partija je uspela da u toku novembra i decembra učvrsti snage NOP-a, organizuje nove partizanske čete i poveća njihovu aktivnost gotovo u svim predelima Istre. Radi lakšeg komandovanja, Operativni štab za Istru izvršio je, u januaru 1944, reorganizaciju partizanskih četa²⁰⁹ i formirao 1, 2, 3. i 4. istarski bataljon. U februaru je od boraca iz 1, 2. i 3. bataljona formiran 1. udarni bataljon, a 4. bataljon je preimenovan u 2. udarni bataljon. Operativni štab je sada raspolagao s pet bataljona i dvema samostalnim četama, ukupne jačine 1.274 borca. Prvi istarski bataljon je dejstvovao oko Pule, Rovinja i Poreča; 2. istarski bataljon u rejonima Labina, Pićana i Pazina; 3. istarski bataljon između Motovuna, Buja i Kopra; 1. udarni bataljon oko Pazina i na komunikaciji Trst — Rijeka; 2. udarni bataljon u rejonu Kastav — Klana — Opatija; 9. samostalna četa oko Lovrana, a 15. četa oko Velike i Male Mune i Velikog i Malog Brguda. Posle reorganizacije, naročito u februaru i martu, istarske jedinice su bile sposobne da napadaju jače neprijateljske snage i postižu značajnije uspehe.²¹⁰ Izveden je niz uspešnih akcija, od kojih su značajnije sledeće: napad 3. istarskog bataljona, 4. februara, na nemački voz na pruzi Trst — Pula (kod Rakitovca, severno od Buzeta); napad 2. istarskog bataljona, 23. februara, na nemačku auto-kolonu na putu Višnjan — Motovun (kod Vranića); napad 1. istarskog bataljona, 21. i 22. marta, na neprijateljske jedinice kod Poreča i Marčana, u kojima su neprijatelju naneti osetni gubici. Stanovništvo je bilo

²⁰⁹ U Istri se tada nalazilo trinaest partizanskih četa.

²¹⁰ Prema našim podacima, u toku januara neprijatelj je imao sledeće gubitke: poginulo ili ranjeno preko 100 nemačkih i oko 50 italijanskih vojnika, zarobljeno 5 Nemaca i 29 karabinijera, uništeno 5 lokomotiva i 21 motorno vozilo. Naši gubici: 9 mrtvih i 4 ranjena (Arhiv VII, k. 1321, br. reg. 3/3).

o hrabreno ovim uspesima. I pored jakih nemačkih garnizona, istarske jedinice su uspele da tokom marta stvore manje oslobođene rejone i učvrste vojno-pozadinsku vlast, da mobilišu veliki broj boraca (od kojih su mnogi upućeni u Gorski kotar, u sastav 13. divizije), da pripreme formiranje brigade i odreda. Tako je 1. aprila na Učki, od 1. i 2. udarnog i 3. istarskog partizanskog bataljona, ponovo formirana 1. istarska brigada »Vladimir Gortan«; 6. aprila je formiran 1. partizanski odred »Učka«, jačine četiri bataljona a 11. aprila 2. pulski partizanski odred od tri bataljona (jedan od njih je novoformirani italijanski partizanski bataljon »Pino Budičin«). Tada je u istarskim jedinicama bilo oko 2.340 boraca. Dejstvom na komunikacije one su neprijatelju otežavale saobraćaj i nanosile gubitke u ljudstvu i tehnici. Brigada »Vladimir Gortan« napala je 5. aprila neprijateljsku posadu u Lupoglavu (100 fašista i 20 karabinijera) i u tročasovnoj borbi potpuno je razbila. Šestog aprila ona se, preko komunikacije Trst — Rijeka, prebacila u rejon Lisac — Klana — Kastav, gde je izvršila nekoliko uspešnih akcija, a 25. aprila napala je kod Šapjana nemačku motorizovanu kolonu i nanela joj osetne gubitke.²¹¹

Uporedo s aktivnošću partizanskih jedinica razvijala se delatnost organa narodne vlasti. Oblasni NOO za Istru imao je nekoliko odeljaka (privredni, propagandni, prosvetni itd.) i bio povezan sa širokom mrežom NOO-a, kojih je krajem aprila bilo: 3 okružna (Pazin, Buzet, Pula), 15 sreskih, 54 opštinska, 6 gradskih i 454 mesna (seoska), sa 2.351 odbornikom.²¹² Ovim je bio omogućen širok politički i kulturno-prosvetni rad u celoj Istri.

Borbena aktivnost istarskih jedinica prinudila je neprijatelja da preduzme napade: 26. aprila su delovi 278. pešadijske i 188. rezervne divizije i 10. SS policijskog puka, i neke teritorijalne jedinice²¹³ krenuli iz Rijeke, Opatije, Pazina, Buzeta i Trsta u pravcu Učke, Planika i Lisine, gde se nalazio Operativni štab sa 1. brigadom i odredom »Učka«. Prateći pripreme neprijatelja, Operativni štab je povukao 1. brigadu i odred »Učku« u rejon Šapjane — Klana — Kastav, a Pulskom odredom naredio da izbegne udar neprijatelja i, po četama i vodovima, dejstvuje u srednjem delu Istre. Kada su nemačke

²¹¹ Bilo je preko 50 mrtvih i ranjenih vojnika; uništeni su 4 kamiona i autobus. Brigada je imala 3 mrtva i 6 ranjenih (Arhiv VII, k. 1321, br. reg. 25/3, 16/4).

²¹² Srezovi i opštine obuhvatili su manje rejone, radi lakšeg rukovođenja.

²¹³ Iz sastava 278. divizije učestvovali su: 2. bataljon 992. puka, 2. bataljon 993. puka, 2. i 3. divizion 278. artiljerijskog puka i 3. četa 278. pionirskog bataljona; iz sastava 188. rezervne divizije: glavnina 138. puka.

snage okružile Učku, Planik i Lisinu na liniji Rijeka — Mune Vodice — Račja Vas — Vranja — Veprinac, istarskih jedinica tamo više nije bilo. Neprijatelj je pročešljavao Istru sve do 8. maja.²¹⁴ Za to vreme su 1. istarska brigada i odred »Učka« izvodili akcije na komunikaciji Trst — Rijeka.²¹⁵ Nemačke snage iz Grobnika, Kastava, Mučiča, Rupe i Ilirske Bistrice napale su 5. maja 1. brigadu kod Klane. Brigada se povukla preko komunikacije Ilirska Bistrica — Sv. Petar, porušila željezničku prugu na više mesta i izbila na Nanos. Na osnovu ranije direktive Operativnog štaba za Istru, odred »Učka« se ubacio u pozadinu neprijatelja (između Pazina, Buzeta i Motovuna), dok je Pulski odred uspeo da se održi na svom području bez većih gubitaka.

U toku maja i juna, zbog potreba na frontu u Italiji, iz Istre je povučen veći deo nemačkih jedinica. Tako su nastali povoljniji uslovi za nova dejstva istarskih jedinica. Već sredinom maja 1. brigada se povratila u Istru i produžila dejstva na komunikaciji Trst — Rijeka. Na prostoriji Pazin — Labin, u toku juna, ona je oslobodila Pićan, Gračišće, Sv. Nedelju, Sumberk, Strmac i Gradinje kod Buzeta. Ovi uspjesi 1. brigade imali su snažan odjek u celoj Istri. Priliv novih boraca osetno se povećavao, pa je 11. juna na Ravnom (kod Klane) formirana 2. istarska brigada (sastava: tri bataljona). U julu su obe brigade²¹⁶ i oba odreda razvijali aktivnost na celoj teritoriji Istre, s težištem na komunikaciji Trst — Rijeka, gde su vodili skoro svakodnevnih borbe. U Istri je ponovo stvorena slobodna teritorija. Rad narodnooslobodilačkih odbora i masovnih organizacija postao je opsežniji. Istrani su još masovnije stupali u redove NOVJ, pa je ubrzo stvorena i 3. brigada, a 29. avgusta 1944. godine od tri istarske brigade formirana je 43. divizija NOVJ.

Dejstva u Slavoniji Dok su nemačke trupe izvodile zimske operacije u istočnoj Bosni, Kordunu, Baniji i Dalmaciji, bile su pojačane nemačke posade duž željezničke pruge Beograd — Zagreb. U Slavoniji su se nalazili delovi 187. rezervne divizije, 2. ustaške i 1. brdske domobran-

²¹⁴ Nemački vojnici su tada izvršili niz zločina: u Lipi, 29. aprila, ubili ili u vatru žive bacili 267 lica (mladića, žena, dece i staraca) i selo Potpuno spalili; oko Učke i na Krašu popalili sela Malu i Veliku Učku, Vranju, Brest, Brgudac, Semić, Račju Vas, Trstenik, Vodice i dr. (Arhiv VII, k. 13S1, br. reg. 25/3).

²¹⁵ Oni su, na primer, 28. aprila uništili 1 voz i porušili 10 mostova (Arhiv VII, k. 1321, br. reg. 25/3).

²¹⁶ Dolaskom 2. brigade u zapadni deo Istre, oko Buja i Grožnjana, stanovništvo je bilo veoma oduševljeno: za deset dana u ovu brigadu je stupilo oko 300 dobrovoljaca.

ske brigade i 4. brdska domobranska brigada. Ove snage su neprekidno upadale na oslobođenu teritoriju Slavonije u zahvatu glavnih železničkih pruga i uspele da uspostave redovan saobraćaj na pravcima: Pakrac — Banova Jaruga, Osijek — Našice, Vinkovci — Zagreb.

U sastavu 6. korpusa u decembru 1943. bile su ove jedinice: 12. divizija (Cehoslovačka brigada »Jan Žižka«, 25. brodska brigada i 18. brigada), 28. udarna divizija²¹⁷ (17. udarna i 21. udarna brigada), Istočna grupa NOP odreda (Osječki, Diljski i Požeški odred), Zapadna grupa NOP odreda (Posavski, Bilogorski i Daruvarski odred), 1. diverzantski bataljon i samostalni artiljerijski divizion. Glavni štab Hrvatske dao je u to vreme direktivu 6. korpusu: da glavnim snagama dejstvuje na železničkim prugama Beograd — Zagreb,²¹⁸ Nova Kapela — Našice — Osijek i Vrpolje — Osijek, a manjim snagama u Podravini, na prostoru Virovitica — Našice — Drava. Cilj tih dejstava je bio: vezivati što veće snage neprijatelja u Slavoniji i onemogućavati im saobraćaj. U duhu ove direktive, 12. divizija, sa delovima Istočne grupe odreda, napala je 14. decembra oko 750 nemačkih vojnika, ustaša i žandarma u Đakovu. U samom mestu borba se vodila dan i noć. Divizija je najzad bila prinuđena da se povuče usled pristizanja neprijateljskih pojačanja s pravca Vrpolja. U međuvremenu je Osječki NOP odred zauzeo Viškovce i Vučevce. Iako prinuđena na povlačenje, 12. divizija je produžila dejstva, zauzela Gorjane i vodila uspešnu borbu na železničkoj pruzi Beograd — Zagreb, kod Sibinja i Gromačnika.²¹⁹ U cilju sadejstva sa 5. korpusom pri napadu na Banju Luku, ona je po naređenju Vrhovnog štaba, noću uoči 1. januara 1944. napala nemačko-ustaške posade u Okučanima i Gornjim Bogičevcima, dejstvujući i na železničku prugu na tom odseku da bi sprečila pristizanje neprijateljskih pojačanja u Banju Luku. Zbog nailaska jakih nemačkih motorizovanih snaga, upućenih ka Banjoj Luci, ona se povukla na Psunj, gde je ostala do druge polovine januara i povremeno vršila diverzije na železničkoj pruzi Beograd — Zagreb. Istočna i Zapadna grupa NOP odreda istovremeno su postavljale zasede na komunikacijama i napadale manje ustaško-domobranske snage i uporišta.

Sesti ustaški bataljon iz čaglina i domobranske posade iz Poreča i Kule vršili su česte ispade u okolna sela, otežavali

²¹⁷ Ta divizija se tada nalazila u Pokuplju i Turopolju; u Slavoniju se povratila krajem januara 1944. godine.

²¹⁸ Na odseku Novska — Vinkovci.

²¹⁹ Presekla je prugu na pet mesta, zapalila 98 kamiona, 1 lokomotivu i 20 vagona, porušila 4,5 km železničke pruge Čaglin — Pleternica (Arhiv VII, k. 881, br. reg. 20/2; k. 471, br. reg. 25/2).

dejstva jedinica 6. korpusa i vezu između slobodnih rejona Dilja, Krndije i Papuka. Štab korpusa je sredinom januara odlučio da ustaše i domobrane napadne i za ovaj napad upotrebi 12. i 28. diviziju i Istočnu grupu NOP odreda. U napadu, koji je počeo 22. januara, 28. divizija je oslobodila Čaglin i Poreč, ali posada u Kuli ni do 24. januara nije savladana, jer 12. divizija nije uspjela da spreči pristizanje neprijateljskih ojačanja s pravca Slayonske Požege i Pleternice.²²⁰ Zatim su se divizije povukle iz Čaglina, Poreča i rejona Kule — 12. divizija ka Orahovici, 28. divizija ka Orljavcu — radi odmora i popune i radi zaštite slobodne teritorije. Dejstvujući na železničke pruge Beograd — Zagreb, Banova Jaruga — Daruvar i Bjeļovar — Grubišno Polje, Istočna i Zapadna grupa odreda i Diverzantski bataljon izveli su nekoliko uspehlih diverzija kod Kokinca, Bulinca, Brezovca, Starog Grabovca, Starog Petrovog Sela i Andrijevac.²²¹

Prvi i 2. bataljon 8. puka 4. brdske domobranske brigade iz Pakraca i 2. bataljon 4. puka 4. brdske domobranske brigade iz Daruvara nastupili su 7. februara ka slobodnoj teritoriji, u pravcu Bučja i Bučkog Kamenskog. Jedinice 28. divizije zadržale su neprijatelja oko Bučja, odbile njegov napad i prinudile ga da se sutradan povuče u Pakrac. Neprijateljske snage iz Daruvara zadržane su od Daruvarskog partizanskog odreda kod Pakrana i takođe primorane da se povuku u polazne garnizone.

U februaru i martu Štab 6. korpusa je dejstva 12. i 28. divizije, partizanskih odreda i 1. diverzantskog bataljona orijentisao na rušenje železničkih pruga i drumova, naročito na pravcima Beograd — Zagreb i Nova Kapela — Čaglin — Našice. U februaru su te jedinice tri dana sprečavale svaki saobraćaj neprijatelja na železničkoj pruzi Beograd — Zagreb i šest dana na pruzi Nova Kapela — Pleternica, dok na železničkoj pruzi Vrpolje — Osijek gotovo nije ni bilo prometa. Zbog toga je neprijatelj morao da ojačava svoja uporišta u zahvatu glavnih komunikacija u Slavoniji; upotrebļene su nemačke jedinice koje su dolazile sa istočnog fronta radi odmora. Krajem februara reorganizovana je Cehoslovačka brigada »Jan Žiška« i stavļjena pod neposrednu komandu Štaba 6. korpusa NOVJ, a 1. marta, od delova Diljskog i Požeškog'

²²⁰ U tim borbama neprijatelj je imao 379 mrtvih, a i jedinice NOVJ imale su osetne gubitke — 344 izbačenih iz stroja.

²²¹ Prema našim podacima, u januaru su jedinice 6. korpusa porušile 24 km železničke pruge i 43 km telegrafsko-telefonskih linija, uništile 16 kamiona, 6 lokomotiva, 35 vagona i 7 tenkova, zaplenile 3 topa, 24 mitraljeza, 13 puškomitraljeza, 334 puške, 3 minobacača i dr. (Arhiv-VII, k. 112 A, br. reg. 9/4).

•odreda, formirana je Osječka brigada, koja je ušla u sastav 12. divizije.²²²

Jedan deo nemačkih snaga u Slavoniji upućen je krajem marta u Mađarsku. U Virovitici, Podravskoj Slatini, Našicama, Slavanskom Brodu, Slavonskoj Požezi, Pakracu, Lipiku, Daruvaru i Grubišnom Polju, zatim u uporištima u dolini Drave i u istočnoj Slavoniji, ostale su većinom ustaško-domobranske posade. Prvih dana aprila one su bile neaktivne, a promet na železničkim prugama sveden je na proređene transporte.

Glavni štab Hrvatske naredio je krajem marta Štabu 6. korpusa da glavne svoje snage usmeri na prostoriju Virovitica — Čačinci — Daruvar, a manje snage ka Podravini, u cilju aktiviranja nacionalnih manjina u borbi protiv okupatora. U duhu ovog zadatka, Štab 6. korpusa je odlučio da oslobodi Podravsku Slatinu, pa je naredio 28. diviziji i Bilogorskom i Daruvarskom NOP odreda da glavnim snagama napadnu Podravsku Slatinu²²³ a pomoćnim snagama obezbede napad s pravca Virovitice i Daruvara. Dvanaesta divizija i Istočna grupa odreda dobile su zadatak da zatvore pravce koji od Donjeg Miholjca, Našica, Đurđenovca i Orahovice izvode ka Podravskoj Slatini. Za napad na posadu Podravske Slatine određeni su Brodska brigada i delovi 21. brigade 28. divizije. Za obezbeđenje napada određeni su: 17. brigada, delovi 21. brigade i Bilogorski odred s pravca Virovitice, u rejonu Slađojevcu — Cabuna — Orešac — Gačište — Rezovac; Daruvarski odred s pravca Daruvara, u rejonu Đulavec — Koreničani — Brđani; 18. brigada s pravca Osijeka i Valpova; Osječka brigada i Podravski bataljon prema Đurđenovcu; Istočna grupa odreda prema Našicama. Čehoslovačka brigada, kao korpusna rezerva, bila je oko Ivan-Brijega. Napad je počeo 4. aprila. Posle skoro dvodnevne borbe oslobođena je Podravska Slatina. Pokušaji neprijatelja iz Našica, Đurđenovca, Osijeka i Valpova da priteknu u pomoć napadnutoj posadi Podravske Slatine bili su osujećeni. Iz Mađarske su tada dovedeni delovi nemačke 42. lovačke divizije (koja je početkom februara nastala reorganizacijom 187. rezervne divizije). Oni su, sa 16. i 18. ustaškim bataljonom, napali u pravcu Podravske Slatine i, 9. aprila, prinudili jedinice 6. korpusa da se povuku na liniju Orahovica — Slavonski Drenovac — Voćin. U borbi od 12. do 23. aprila neprijatelj je zadržan i odbačen ka Podravskoj Slatini. Snage 6. korpusa zauzele su Feričance, a neki delovi su izbili pred liniju Podravska Slatina — Čadavica — Donji Miholjac. Istočna i Zapadna grupa odreda i 1. diverzantski bataljon sadejstvovali su

²²² Brodska brigada te divizije ušla je u sastav 28. divizije.

²²³ u Podravskoj Slatini se nalazilo oko 450 ustaša iz sastava 15. ustaškog bataljona, 80 domobrana i 60 žandarma.

divizijama 6. korpusa vršeci diverzije na železničkim prugama j napadajući manje snage neprijatelja. Diverzantski bataljon je porušio četrdeset pet mostova u Podravini, a noću 16/17. aprila posavski i Diljski odred izvršili su veliku diverziju na železničkoj pruzi Beograd — Zagreb, na odseku Vinkovci — Novska, a porušili je na sedamdeset mesta'.

Da bi razbio snage 6. korpusa i ovladao slobodnom teritorijom Slavonije, neprijatelj je do 26 aprila koncentrisao ove snage: delove 42. lovačke divizije, 4. brdske domobranske brigade i 1. policijskog puka, 2. bataljon Brze domobranske brigade, 16. ustaški bataljon iz Našice i ustaško-domobranske posade iz Podravske Slatine i Virovitice, u kružnom rasporedu na liniji Slavonski Brod — Našice — Podravska Slatina — Virovitica — Daruvar — Pakrac — Nova Gradiška — Slavonska Požeга. Jedinice 6. korpusa nalazile su se u ovom rasporedu: 12. divizija na odseku Orahovica — Feričanci, sa zadatkom da ruši železničku prugu Našice — Podravska Slatina i odbija neprijateljske ispade ka slobodnim selima; 28. divizija u rejonu Čeralije — Pčelić, već u pripremi za pokret u Moslavinu (po naređenju Glavnog štaba Hrvatske); svi slavonski partizanski odredi na svojim područjima (skica br. 11).

Neprijatelj je nastupio 27. aprila iz Slavonske Požege. Podravske Slatine, Virovitice i Daruvara u pravcu Voćina i Zvečeva, Čeralija i Slatinskog Drenovca,²²⁴ prema položajima 28. divizije i Požeškog odreda. Grupa iz Slavonske Požege potisla je Požeški odred i pred večer izbila na liniju Velika — Orljavac. Grupa iz Virovitice odbacila je 28. diviziju i zauzela Pivnicu, a ona iz Daruvara Đulavec (Miokovićevo). Sutradan je neprijatelj, potiskujući 28. diviziju i Požeški odred, zauzeo Bučko Kamensko i Slatinski Drenovac, 29. aprila Voćin, 30. aprila Zvečevo. Za to vreme, iz rejona Orahovice, 12. divizija je usmerila aktivnost na železničku prugu Našice — Podravska Slatina. Međutim, pošto je neprijatelj već prvog dana napada potisnuo 28. diviziju i partizanske odrede, i time ugrozio slobodnu teritoriju, Stab korpusa je povukao 12. diviziju na Papuk (noću 28/29. aprila). Zatim su 12. i 28. divizija, noću uoči 1. maja, napale neprijateljske snage duž komunikacija Bučko Kamensko — Zvečevo i Daruvar — Đulavec, ali su odbijene i primorane da se povuku: 28. divizija na Ravnu goru, a 12. divizija na Psunj i Papuk. Stab 6. korpusa je naredio 28. diviziji da se noću 4/5. maja s Ravne gore i Lutoča (kota 695) uputi u

²²⁴ Iz Slavonske Požege je nadirala grupa »Širovski« (Schirowski), iz Podravske Slatine delovi 1. policijskog puka, iz Virovitice grupa »Hofman« (Hofmann), iz Daruvara delovi 4. brdske domobranske brigade.

Moslavinu,²²³ a 12. diviziji i partizanskim odredima — da ostanu u svojim sadašnjim irejonima. Šestog maja neprijatelj je poseo drum Orljavec — Pakrac, kako bi sutradan koncentrično napao 18. brigadu 12. divizije na Psunju, s ciljem da je nabaci na Savu i uništi. Uočavajući njegovu nameru, Stab korpusa je naredio Stabu 12. divizije da 18. brigadu, čim padne mrak, uputi na Ravnu goru. Neprijatelj je 7. maja izbio na Psunj, ali, ne našavši delove 6. korpusa, on se povukao u Novu Gradišku. Iz Daruvara i Pakraca on je nastupio ka Ravnoj gori tek 8. maja; pa pošto u dvodnevnoj borbi nije uspeo da odbaci delove 12. divizije, povukao se u polazne rejone. Time je ceo ovaj poduhvat neprijatelja bio završen.

U početku napada neprijatelj je, manjim snagama, uspeo da nabaci odrede u planinski predeo Slavonije i obezbedi svoju pozadinu. Ovo mu je omogućilo da sve predviđene snage upotrebi protiv glavnine 6. korpusa na Papuku, Ravnoj gori i Psunju. Neprijateljske snage su prošle celom slobodnom teritorijom i uništile mnoge građevinske objekte, gotovo sve kožare i više mehaničkih radionica. Neprijatelj nije pronašao skloništa žita i ostalog materijala, kao ni bolnice s ranjenicima. Palio je i pljačkao Voćin, Bokane, Macute, Čeralije, Slatinski Drenovac i druga sela i ubijao nevino stanovništvo. Potiskujući jedinice 6. korpusa na planinski masiv srednje Slavonije i šireći vesti o uništenju partizanskih snaga, neprijatelj je vršio mobilizaciju za domobranske jedinice.

Sredinom maja Glavni štab Hrvatske naredio je 6. korpusu da sredi svoje jedinice, a zatim usmeri dejstva ka Podravini, istočnoj Slavoniji i daruvarskom srezu; osim toga, trebalo je da pojača rad među domobranskim vojnicima i pruži veću pomoć jedinicama nacionalnih manjina. Tako je 12. divizija bila orijentisana na prostoriju Papuk — Krndija — Podravska Slatina — Orahovica — Našice.

U drugoj polovini maja neprijatelj je iz većih garnizona vršio češće ispade ka slobodnoj teritoriji. Delovi 1. kozačke divizije i 4. brdske domobranske brigade iz Slavonske Požege, Pleternice i Slavonskog Broda napali su 24. maja 12. diviziju na prostoriji Kula — Čaglin — Dilj. Posle borbi kod Kule, neprijatelj je odbacio Osječku brigadu severno od Bekteža a 12. i 18. brigadu na greben Dilja. Drugog dana borbe 12. divizija je prešla u protivnapad: Osječka brigada u pravcu Čaglina, ali bez uspeha, a 12. i 18. brigada na pravcima Oriovčić — Matko-

²²⁵ Divizija se prebacila u Moslavinu u dve kolone: jedna kolona (21. brigada) maršovala je pravcem Metla (kota 778) — Kip — Tomašice i pristigla u rejon Kostanjevac — Popovac — Dišnik; druga kolona (Brodsko i 17. brigada) preko Psunja stigla je u rejon Veliko Vukovje — Rogoža — Dišnik.

Ivić Mala i Dubovik — Slatnik, uspevši da odbace neprijatelja ka Pleternici i Zdencima. Nekoliko narednih dana 12. divizija je izvodila napade na železničku prugu Zagreb — Beograd, između Starih Perkovaca i Starog Topolja. Za to vreme Istočna i Zapadna grupa odreda i Diverzantski bataljon usmeravali su svoja dejstva na železničke pruge Virovitica — Osijek, Beograd — Zagreb (na odseku Vinkovci — Banova Jaruga), Virovitica — Banova Jaruga i Batrina — Našice radi uništavanja žive sile neprijatelja, voznog parka i objekata na komunikacijama.

Po naređenju Vrhovnog štaba, 6. korpus je krajem maja, u vreme drvarske operacije, sva svoja dejstva usmerio na železničku prugu Beograd — Zagreb. U toj nameri je i 12. divizija, sa delovima Istočne grupe odreda, noću 7/8. juna porušila železničku prugu na odseku Vinkovci — Banova Jaruga na 152 mesta i digla u vazduh tri kompozicije; 20. juna oslobodila Podgorač posle 11-časovne oštre borbe (neprijatelj je imao 361 mrtvog, zarobljeno je 101 neprijateljski vojnik, dok su jedinice 12. divizije imale svega 9 mrtvih i 28 ranjenih boraca), a nekoliko dana kasnije napala i posadu Krndije, mada bez uspeha; noću 15/16. juna likvidirala je neprijateljsku posadu u Bizovcu; istovremeno, oslanjajući se na Krndiju i Dilj, odbijala češće manje ispade neprijatelja iz Našica, Đakova, Slavonskog Broda i Pleternice ka ovoj slobodnoj prostoriji.

Posle ovih uspešnih dejstava u drugoj polovini maja i u toku juna povećao se priliv novih boraca u jedinice 6. korpusa, posebno iz Slavonskog Broda, Slavonske Požege, Daruvara i Vinkovaca. Sve veći broj pristalica Hrvatske seljačke stranke tražio je razgovore s rukovodiocima NOP-a radi aktivne saradnje, a takođe se povećavao i udeo pripadnika nacionalnih manjina u narodnooslobodilačkoj borbi. Stab 6. korpusa uspeo je da uspostavi vezu sa Glavnim štabom Vojvodine i time stvori mogućnost za usklađivanje operacija u Slavoniji i Sremu. Da bi zaštitio ugrožene komunikacije u Slavoniji, neprijatelj je imao gusto raspoređena uporišta iz kojih je preduzimao uzastopna i jednovremena ofanzivna dejstva u cilju obezbeđenja saobraćaja na magistrali Beograd — Zagreb i onim pravcima koji iz južne Mađarske na nju izvode. Neprijatelj je uporno nastojao da na ovom području održi inicijativu. U svojim napadnim akcijama on je uspevao da ovlada većim ili manjim delom slobodne teritorije u Slavoniji, potisne snage 6. korpusa i nanese im gubitke, u prvom redu stanovništvu i narodnoj privredi, ali nijednom da se oslobodi ove jake manevarske grupe, čija dejstva karakteriše vešto manevrovanje snagama, brzo pregrupisanje, izbegavanje uništavajućih udara neprijatelja i izvođenje diverzija na njegovim komunikacijama.

Dejstva u Hrvatskom zagorju, na Kalniku i u Moslavini

Posle oslobođenja Koprivnice, Čazme Ludbrega, Novog Marofa i drugih većih mesta, u toku oktobra i novembra 1943, slobodna teritorija je obuhvatala Podravinu, od Varaždina do Virovitice, gotovo celu Moslavinu, deo Hrvatskog zagorja i širu prostoriju Kalničkog gorja. U ovim povoljnim uslovima za mobilizaciju boraca, 12. decembra je formirana brigada »Matija Gubec« (sastava: četiri bataljona), a od ove i udarne brigade »Braće Radića« obrazovana je 32. divizija. Po zapovesti Glavnog štaba Hrvatske, 19. januara 1944. izvršena je reorganizacija jedinica 2. operativne zone. U Moslavini su od postojećih snaga (2. brigade 2. operativne zone i delova Bjelovarskog i Moslavačkog NOP odreda) obrazovane 1. i 2. brigada novoformirane 33. divizije; pod neposrednom komandom štaba ove divizije ostali su Bjelovarski i Moslavački odred. Od Kalničkog, Zagorskog i Zagrebačkog NOP odreda obrazovana je Zapadna grupa NOP odreda. Najzad, sve ove snage — 32. i 33. divizija, Zapadna grupa odreda i 3. diverzantski bataljon — ušle su u novi, 10. korpus NOVJ, čime je prestao rad Štaba 2. operativne zone. U Hrvatskom zagorju, Kalniku i Moslavini nalazili su se delovi 1. brdske domobranske brigade, Paveličeve gardijske brigade i Zagrebačkog posadnog bataljona i nemačke jedinice nepoznate jačine. Početkom februara na ovu teritoriju pristigli su i delovi 5. ustaške brigade.

Glavni štab Hrvatske je početkom januara postavio zadatak 10. korpusu: da glavnim snagama deluje u dolini Krapine u cilju razbijanja neprijateljskih uporišta, a deo snaga usmeri ka Podravini, Međumurju i Posavini da neprijatelju otežava saobraćaj i prevoženje snaga u Kordun, Baniju i Bosnu.

Ovog meseca jedinice 10. korpusa nisu imale značajnijih borbi. Izuzetak je činila njegova 32. divizija, koja je bila aktivna u Hrvatskom zagorju protiv delova Paveličeve gardijske brigade i Zagrebačkog posadnog bataljona. Ona je od 6. do 9. januara napadala posadu Zlatara,²²¹ ali zauzeti ovo mesto nije uspela zbog dolaska ojačanja iz Zagreba, Marije Bistrice i Donje Stubice. U drugoj polovini januara 1. puk Paveličeve gardijske brigade iz Sv. Ivana Zeline, Zlatara i Varaždinskih Toplica napao je jedinice 32. divizije na odseku Hum — Novi Marof. One su ovaj napad odbile, pa se izvukle na Kalnik, gde su početkom februara vodile manje borbe.

Krajem januara i početkom februara neprijatelj je — da bi uništio 32. diviziju i partizanske odrede koji su dejstvovali u Kalniku i Podravini i obezbedio komunikacijske pravce

²²¹ U Zlataru je bila 7. četa Zagrebačkog ustaškog posadnog bataljona.

između Varaždina i Koprivnice, Križevaca i Koprivnice, Zagreba i Varaždina — prikupio za napad 1. puk Paveličeve gardijske brigade i delove 5. ustaške brigade u Varaždinu, Varaždinskim Toplicama, Križevcima i Novom Marofu. A 32. divizija bila je u ovom rasporedu: dva bataljona brigade »Braće Radića« posedala su položaje oko Leskovca, a druga dva u rejonu Ludbrega, sa zadatkom da spreče prodor neprijatelja na pravcima koji od Varaždina, Varaždinskih Toplica i Novog Marofa izvede ka slobodnom Kalniku; dva bataljona brigade »Matija Gubec« bila su u Velikom Poganacu, a jedan u Ivanecu, dok se Kalnički odred nalazio u rejonu Apatovca, a jedan bataljon Zagorskog odreda u Osijeku, koji su takođe imali za cilj da osujete nastupanje neprijatelja od Križevaca. Druga brigada 33. divizije²²⁷ nalazila se oko Donjara na zatvaranju pravca Križevci — Koprivnica.

Na dan 8. februara neprijatelj je, prema već utvrđenom planu, nastupio pravcima. Križevci — Apatovac, Novi Marof — Apatovac, Varaždinske Toplice — Ludbreg, Varaždin — Ludbreg, Križevci — Mali Poganac — Koprivnica. Na svim pravcima je izvršio veoma jak pritisak i posle trodnevne borbe zauzeo sva ranije oslobođena mesta. S druge strane, ovim uspehom je omogućeno ustašama da produže dejstva za potpuno ovladavanje Hrvatskim zagorjem, Prigorjem i Kalnikom. Do kraja meseca svakodnevno je vođena borba; neprijatelj je vršio ispade manjim snagama i uspeo da uspostavi nove posade u Maču, Radoboju, Poznanovcu, Golubovcu, Lazu, Kašini i drugim selima. Početkom marta 32. divizija je prešla u zapadn; deo Bilo-gore radi odmora i sređivanja. Međutim, ubrzo je dobila zadatak da se preko Moslavine i Prigorja prebaci u Hrvatsko zagorje i da na pomenutoj prostoriji pruži pomoć partizanskim odredima. Noću 12/13. marta izvršila je pokret ka Moslavini, a 16. marta pokušala da pređe cestu Križevci — Vrbovec. Kako je ova bila posednuta jakim snagama iz sastava 1. kozačke divizije i 18. železničkog stražarskog bataljona, to se ona uputila prema Kalniku, gde se zadržala šest dana. Već 22. marta uputila se ka Hrvatskom zagorju i prešla komunikaciju Zagreb — Varaždin. Na svome putu od Bilo-gore do Hrvatskog zagorja vodila je borbe sa delovima 1. kozačke divizije i 1. brdske domobranske brigade.

Od formiranja pa do 26. februara 33. divizija je povremeno napadala manja neprijateljska uporišta (Zdenci, Kloštar Ivanić) i rušila komunikacije na pravcima: Dugo Selo' — Banova Jaruga, Dugo Selo — Križevci, Križevci — Bjelovar. Isto tako je 26. i 28. februara vodila borbe kod Habjanovca i

²²⁷ Ta brigada je 8. februara upućena u Moslavinu.

Gradeca (na železničkoj pruzi Zagreb — Križevci) protiv delova 18. železničkog stražarskog bataljona, a 2. marta pokušao jednom brigadom, da zauzme Repinec,²²⁸ ali bez uspeha. Posled toga je vodila borba sa delovima 1. brdske domobranske brigade kod Garešnice, Bršljanice, Rogoža, Velikog Pašijana, Ladi slava i Vukovja, gde je istovremeno rušila komunikacije. Njena 2. brigada je upućena 23. marta u rejon Oborovo — Presek da prihvati oružje i materijal koji je pristizao iz Banije za jedinice 6. korpusa. Kod Oborova (nedaleko od Zagreba i od najjakih neprijateljskih garnizona) ona se zadržala pet-šest dana pa je 29. marta opkoljena od delova 1. kozačke divizije i 7. brdske domobranske brigade. Posle teške borbe, i uz velikogubitke,²²⁹ ona se probila u Moslavinu.

Treći diverzantski bataljon 10. korpusa, koji je delovao na železničkim prugama Zagreb — Kutina, Dugo Selo — Križevci, Križevci — Bjelovar, Koprivnica — Varaždin, Križevci — Koprivnica, Zagreb — Varaždin, izvršio je od januara do marta niz diverzija na tim pravcima.²³⁰

U vremenu od decembra 1943. do marta 1944. neprijatelj je, zahvaljujući svojoj brojnoj nadmoćnosti, uspeo da na Kalniku, u Hrvatskom zagorju i Moslavini oduzme inicijativu jedinicama 10. korpusa i onemogućio im veća napadna dejstva. Ipak su ove jedinice dosta uspešno napadale transporte neprijatelja i rušile komunikacije i objekte na njima. U februaru i martu 1944. godine je nastao izvestan porast snaga 10. korpusa, pa je 29. februara formiran novi NOP odred — Posavski, a od njega i Bjelovarskog i Moslavačkog odreda obrazovana je 14. marta Istočna grupa NOP odreda.

Od aprila do juna jedinice 10. korpusa su nastojale da povrate izgubljeni inicijativu. Stab korpusa je krajem marta orijentisao 32. diviziju, 1. brigadu 33. divizije⁸³¹ i Zapadnu grupu NOP odreda ka Hrvatskom zagorju i Prigorju. Njihov cilj je bio da razbijanjem neprijateljskih posada u uporištima na ovoj prostoriji prošire slobodnu teritoriju i povećaju mobilizaciju novih boraca za formiranje Zagorske brigade i popunu 32. divizije. Istočna grupa NOP odreda i 2. brigada 33. divizije trebalo je da borbu u Moslavini i zapadnom delu Bilo-gore potpomognu napadima na neprijateljska uporišta i rušenjem

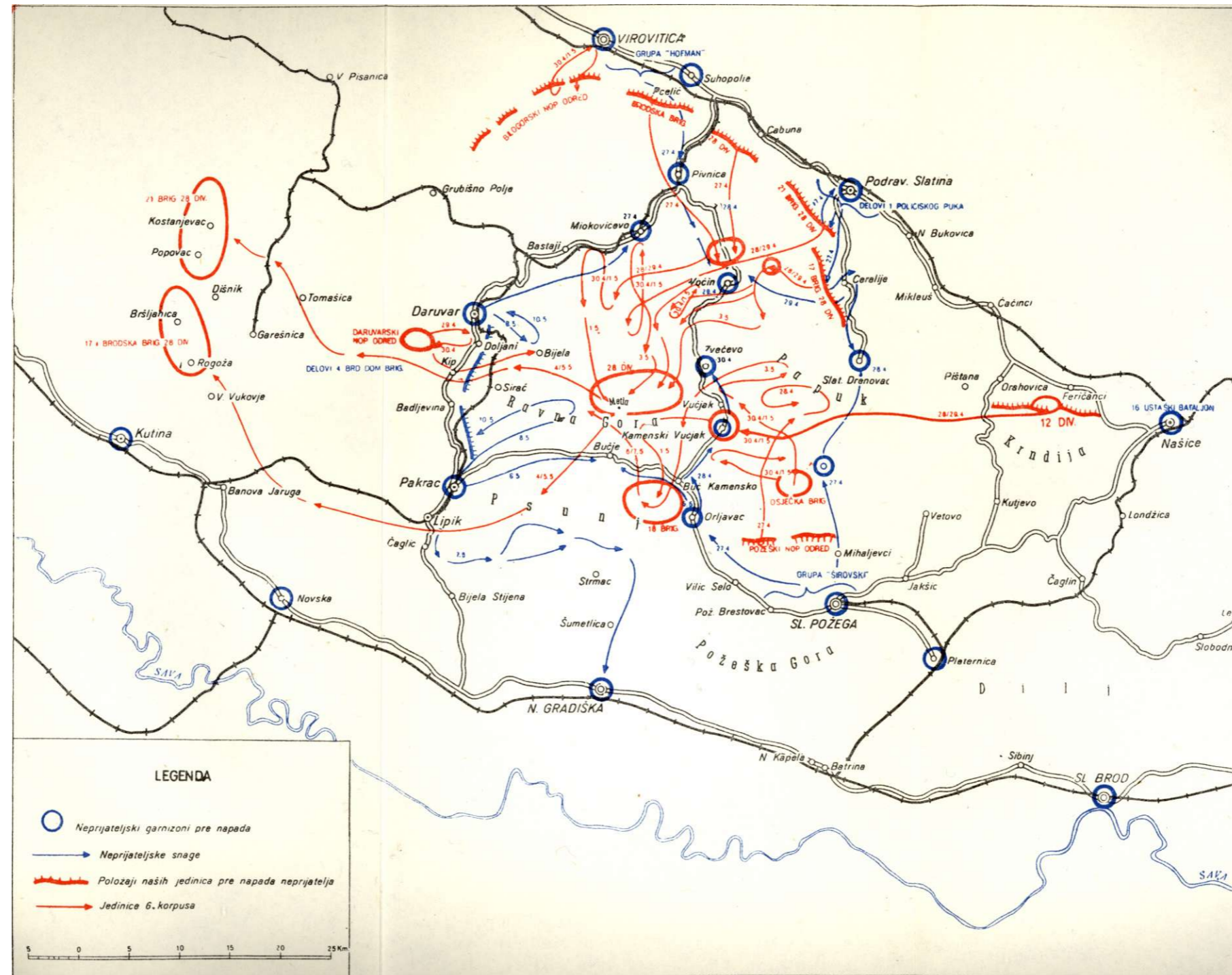
²²⁸ U Repinecu su bili delovi 3. čete 2. regrutnog puka i 2. čete 18. železničkog stražarskog bataljona.

²²⁹ U toj borbi 2. brigada je pretrpela ove gubitke: 37 mrtvih, 23 ranjenih, 147 zarobljenih i nestalih boraca; 12 puškomitraljeza, 207 pušaka, 1 minobacač i druga oprema (Arhiv VII, k. 551, br. reg. 4/4).

²³⁰ Samo u februaru i martu bilo je na operativnom području 10. korpusa uništeno ili oštećeno 14 lokomotiva, 106 vagona i 11 mostova (Arhiv VII, k. 551 A, br. reg. 22/4 i 3/4).

²³¹ Brigada je 9. aprila krenula na izvršenje zadatka.

DEJSTVA 6. KORPUSA (26. APRIL-10. MAJ 1944)

Skica br 11

komunikacija. Jedinice 32. divizije, 1. brigade 33. divizije i Zapadne grupe NOP odreda uspele su u toku aprila i prve polovine maja da zauzmu neprijateljska uporišta Ivanec, Stražnjevac, Belec, Mače, Mihovljane i dr. Pošto je izgubio Ivanec i Belec, neprijatelj se povukao iz Bednje, Golubovca, Konjščine i Huma u Zlatar i Lepoglavu. Ova dejstva jedinica 10. korpusa ne tako daleko od Zagreba vrlo brzo su izazvala energična protivdejstva ustaških i nemačkih jedinica. Na dan 15. maja 1. puk Pavelićeve gardijske brigade iz Novog Marofa, Sv. Ivana Zeline, Zlatara i Ivaneca napao je snage 10. korpusa na prostorijski Požurovec — Zajezda — Belec — Martinščina — Trgovišće — Hrašćina. Usled jakog neprijateljskog pritiska, posle dvodnevni borbi kod Huma, Hrašćine, Trgovišća, Breznice i Vinične, jedinice 32. i 33. divizije povukle su se na prostorijski Gornja Rijeka — Sudovec — Moždeneć. Neprijatelj je nastavio gonjenje. Jedinice 10. korpusa prebacile su se 16/17. maja na Kalnik, u rejon Apatovca i Ivaneca. Tu su ih 17. maja napali 2. bataljon 1. puka Pavelićeve gardijske brigade i 2. bataljon 5. ustaške brigade koji su nadirali iz Koprivnice, Ludbrega i Križevaca. Pod pritiskom nadmoćnijeg neprijatelja one su se sutradan prebacile na Bilo-goru, a docnije u Moslavinu. Posle njihovog odlaska, u Hrvatskom zagorju, Prigorju i na Kalniku ostala je 1. zagorska brigada²³² sa Zapadnom grupom odreda u izrazito nepovoljnom odnosu na brojno i tehnički nesrazmerno jačeg neprijatelja, koji je, u drugoj polovini maja i u toku juna, uspeo da ponovo uspostavi izgubljena uporišta. Kada je ojačao i garnizone u Križevcima, Novom Marofu, Varaždinskim Toplicama, Varaždinu, Ludbregu i Koprivnici, neprijatelj je težio da obezbedi sebi nesmetan saobraćaj na pravcima koji od Zagreba vode ka dolini Drave.

Dok su 1. brigada 33. divizije i 32. divizija vodile borbu u Hrvatskom zagorju, dotle su 2. brigada 33. divizije i Istočna grupa odreda dejstvovala u Posavini, Moslavini i zapadnom delu Bilo-gore, napadale pri tom manja neprijateljska uporišta i rušile železničke pruge Banova Jaruga — Zagreb, Zagreb — Križevci i Križevci — Bjelovar. Šestog maja, upućena iz Slavonije, 28. divizija pristigla je u Moslavinu i na Bilo-goru. U toku maja prikupljene snage 10. korpusa i ova divizija napale su neprijateljske posade u Hercegovcu, Narti i Velikom Trojstvu, ali bez uspeha. One su 14. i 15. juna oslobodile Veliki Grđevac, Veliku Pisanicu i Severin. Posle zauzimanja ovih mesta 28. i 32. divizija su prodirale prema zapadnom delu Bilo-

²³² pj-vu zagorsku brigadu je 10. maja formirao Štab 10. korpusa od Udarnog bataljona Zapadne grupe odreda i 2. i 3. bataljona Zagorskog odreda. Ona je ušla u sastav Zapadne grupe odreda.

-gore i Kalnika i u borbama od 22. do 27. juna primorale neprijateljske snage koje su nadirale iz Koprivnice i Gornje i Donje Velike ka Hudovljanima da se povuku prema Bjelovaru i Koprivnici.

Delovi 1. kozačke divizije i 1. brdskog domobranskog puka su istovremeno, 24. juna, napali i 33. diviziju i delove Istočne grupe odreda u Moslavini. Pošto je neprijatelj napao s više pravaca, to je postojala opasnost da svojim motorizovanim delovima posedne put Narta — Garešnica i na taj način zbije 33. diviziju na uski deo Moslavine. Posle trodnevnih borbi Štab 33. divizije je odlučio da se jedinice i ranjenici povuku u pravcu Bilo-gore.

Krajem juna Štab 10. korpusa je grupisao jedinice 28, 32. i 33. divizije na području Kalnika i zapadnog dela Bilo-gore, gde su vršene pripreme za prodor u Podravinu. Međutim, ustaško-domobranske posade iz Novog Marofa, Varaždinskih Toplica, Koprivnice i Ludbrega izvršile su 28. juna napad na jedinice 10. korpusa i 28. divizije na Kalniku. U borbama koje su trajale do 2. jula naše jedinice su uspele da odbace neprijatelja i prodru u Podravinu.

Deseti korpus je dejstvovao na prostoriji vrlo osetljivoj za neprijatelja — u blizini Zagreba. Preko njegovog operativnog područja vode komunikacije koje vežu Zagreb sa severnim delovima Hrvatske, južnom Mađarskom i Austrijom. Time se i rukovodio neprijatelj kada je gusto postavljao uporišta u zahvatu glavnih komunikacija. Uslovi za borbu 10. korpusa bili su teški: njegova dejstva karakteriše velika pokretljivost, brzo prikupljanje snaga, razdvajanje i izvlačenje snaga ispod jakog neprijateljskog udara u onim situacijama kada je to bilo neophodno. Takvim načinom dejstava 10. korpus je uvek uspevao da se održi u Hrvatskom zagorju, Kalniku i Moslavini.

Upkos upotrebi jakih snaga u dobro pripremanim i energično izvođenim napadima na pojedina područja, neprijatelj u ovom polugodišnjem periodu nije postigao značajnije rezultate, mada su pojedine jedinice 10. korpusa dolazile u tešku situaciju i pretrpele veće gubitke. Pravilnim izborom manevra i organizacijom sadejstva 10. korpus je sačuvao živu silu, a protivdejtstvima povratio slobodnu teritoriju koju je u zimskim operacijama i docnije, pre i za vreme drvarske operacije, neprijatelj bio zauzeo. Neprijatelj je vojnopoziadinskim ustanovama, stanovništvu i narodnoj privredi naneo ozbiljne gubitke. Ali, uprkos tome, razvoj narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj bio je uspešan. Od postojećih partizanskih odreda i novodošlih boraca obrazovano je trinaest novih brigada. Politički rad u

narodu bio je obiman.²³³ U maju je izabran Izvršni odbor Narodnooslobodilačkog fronta u koji su, pored komunista, ušli i pripadnici građanskih partija i drugi patrioti koji su bili na liniji narodnooslobodilačke borbe. Uz to, opšti uspeh narodnooslobodilačke borbe ubrzao je masovnije stupanje Hrvata u Narodnooslobodilačku vojsku.

MAKEDONIJA

Krajem 1943. godine situacija u Makedoniji bila je povoljna — već su postojale snažne jedinice NOVJ koje su uspešno razvijale borbenu aktivnost u Debarcima, Prespi, Tikvešu i oko Kumanova. Pored toga, u većem delu Makedonije bili su formirani narodnooslobodilački odbori i vojnopozadinski organi, koji su znatno doprineli mobilizaciji ljudstva i snabdevanju vojske. Ovakav razvoj događaja bio je nepovoljan za okupatora, te je on preduzimao energične mere da parališe dejstva jedinica NOVJ, izoluje ih od naroda i uništi.

Borbe u južnoj i severoistočnoj Makedoniji

Početkom decembra su nemačko-balističke snage iz Kičeva, Debra i Struge koncentrično napale 1. makedonsko-kosovsku brigadu na slobodnoj teritoriji Debaraca, u nameri da je unište i da u ovom delu Makedonije obezbede komunikacije koje iz Albanije vode preko Struge, Debra, Kičeva, Gostivara i Tetova ka Skoplju. Prva makedonsko-kosovska udarna brigada (bez 1. i 2. bataljona koji su već dejstvovali na teritoriji pod bugarskom okupacijom, u zahvatu drumu Resan — Ohrid), vodila je od 3. do 5. decembra vrlo tešku borbu s neprijateljem kod Kladnika, Belice, Mramorca, Turja, Slatina i Botuna. Ceneći situaciju, Glavni štab Makedonije zaključio je da njegove jedinice teško mogu opstati na ovoj prostoriji, jer su nemačke snage sa balistima povratile Debar i Kičevo, a osim toga, jakim delovima sa pravca Kičeva i Struge, ugrozile slobodnu teritoriju. Zato je Glavni štab i doneo odluku da se sa 1. makedonsko-kosovskom brigadom prebaci na teritoriju 3. operativne zone okupiranu od bugarskih fašističkih trupa i prenese težište borbe na širu i za okupatora osetljivu prostoriju u zahvatu glavnog komunikacijskog pravca

²³³ održano je mnogo masovnih zborova i konferencija radi upoznavanja stanovništva sa odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a. Na Primer: u Slavoniji je održano preko 670 zborova; u srezu Sluni je na zborovima učestvovalo preko 13.000; u srezu Vrginmost oko 8.000 i u Vojniću oko 6.000 lica.

Solun — Skoplje. Već je i Vrhovni štab bio ukazao na moravsko-varždarsku magistralu kao važan objekt dejstava jedinica NOVJ.²³⁴ Sem toga, ova teritorija imala je više uslova za širu mobilizaciju boraca i jačanje jedinica; pružala je i bolje mogućnosti za dejstva u srednjoj i istočnoj Makedoniji, u kojima se dotada nije osećala veća aktivnost NOVJ.

Glavni štab i 1. makedonsko-kosovska brigada, noću 5/6. decembra, izvršili su marš preko Galičice u pravcu državne granice prema Albaniji i zatim, 11. decembra, preko albansko-grčke teritorije stigli u German (zapadno od Lerina), gde je bataljon »Stevan Naumov« ušao u sastav brigade kao njen 5. bataljon. Posle kratkog odmora, produživši pokret preko južnih padina Peristera, Pelagonije i Kajmakčalana, Glavni štab je sa brigadom izbio 18. decembra u Fuštane (Meglen) i tu se povezao s jedinicama 3. operativne zone. U Fuštanima je 20. decembra formirana 2. makedonska udarna brigada (jačine 480 boraca), u koju su ušli bataljon »Strašo Pindžur«, 2. bataljon 3. operativne zone i bugarski bataljon »Hristo Botev«.²³⁵ Istom naredbom rasformiran je Stab 3. operativne zone. Posle formiranja 2. brigade održano je partijsko savetovanje komunisti iz svih jedinica u ovom rejonu. Na savetovanju je razmotrena situacija u Makedoniji i ustanovljeno da glavnu opasnost za NOP predstavljaju bugarske okupatorske snage i šiptarska reakcija, podržavana od nemačkih okupatora. Istaknuto je da je partijska organizacija svojim pravilnim radom u protekloj godini uspela da stvori jedinice Narodnooslobodilačke vojske u gotovo svim krajevima Makedonije, izuzev u istočnom i centralnom delu, gde treba preduzeti mere u cilju ponovnog oživljavanja oružanog ustanka. Zaključci savetovanja imali su vidnog odraza u daljim borbama. U Fuštanima je 22. decembra održan Prvi kongres antifašističke omladine Makedonije, na kome je izabran Glavni odbor NOMSM.

Pošto su se jedinice sredine, Glavni štab je stvorio plan njihovog dejstva, prema kome je 1. makedonsko-kosovska bri-

²³⁴ To je i ranije bila namera Glavnog štaba. U drugoj polovini novembra pokušala je 1. makedonsko-kosovska brigada da se prebaci u Poreče i Azot, ali u tome nije uspela zbog velike komore koja je spustavala njeno brzo prebacivanje i dejstvo. Bugarske snage su otkrile pokret kad su jedinice izbile na područje Kruševa, pa se odustalo od pokreta. Međutim, ubrzo će se ponovo preći ostvarenju te zamisli.

²³⁵ Prema dogovoru Štaba 3. operativne zone s komandirima bugarske granične posade u Konjskom, potporučnikom Dičom Petrovim, bataljon »Strašo Pindžur« i 2. bataljon 3. operativne zone, noću 16. decembra, izvršili su prepad na posadu u Konjskom, kojom prilikom je komandir sa 60 vojnika i celokupnim naoružanjem prešao na stranu NOVJ. Od ovih bugarskih vojnika i onih koji su ranije dobrovoljno prilazili NOVJ 19. decembra formiran je u Nontiju (na Kožufu) 1. bugarski partizanski bataljon »Hristo Botev«.

gada trebalo da napada bugarske garnizone i granične odseke u Mariovu i Mrežičkom, a 2. makedonska brigada i Grupa bataljona (bataljoni »Stevan Naumov« i »Hristo Botev«, koji su dejstvovali van sastava 1. i 2. brigade) garnizone u Tikvešu i Vitačevu i uporišta duž železničke pruge Bevdelija — Negotino. Prva makedonsko-kosovska brigada je 26. decembra iznenada i uspešno napala jedinicu graničnog bugarskog pododseka u Mrežičkom. Početkom januara 1944. ona je napala posadu Vitolišta i rudnik liskuna u njegovoj blizini; rudnik je onesposobila za izvesno vreme i zaplenila veću količinu oružja i municije. Tu joj je prišlo 20 radnika. Veliki sneg je tada veoma otežavao pokret jedinica, pa se 1. brigada vratila na južne padine Kožufa. Za to vreme su 2. makedonska brigada i Grupa bataljona izvršile napad na bugarske i nemačke posade u Konjskom, Prždevu i Klisuri, a zatim se vratile u rejon Nonte — Fuštani, ostavivši manje grupe za izvođenje diverzantskih akcija na železničkoj pruzi Devdelija — Negotino.

Prisustvo i aktivnost jedinica NOVJ i grčkih partizanskih snaga na Kožufu i Pajaku, u bližili komunikacije Solun — Skoplje, prinudili su nemačku komandu iz Soluna da preduzme jači napad na području Kožuf — Meglen — Pajak pl. Međutim, rukovodstvo grčkih partizanskih jedinica nije se složilo sa predlogom Centralnog komiteta KP Makedonije i Glavnog štaba da se organizuju zajedničke operacije protiv neprijatelja, već se, uz osetne gubitke, probilo s jedinicama u srednju Grčku. Jedinice Glavnog štaba Makedonije morale su same da vode borbu s nadmoćnim neprijateljem. Nemačke snage su u tri kolone²³⁶ 5. januara 1944. napale 2. makedonsku brigadu razmeštenu u Nonteju, Livadama i Ošinu (na južnim padinama Pajaka) i posle teške borbe prinudile je da se delom snaga povuče ka Zborskom a drugim delom u Tikveš. S namerom da oslabi pritisak neprijatelja, 1. makedonsko-kosovska brigada je 8. januara iznenada i uspešno napala utvrđenu nemačku posadu u Fuštanima. Grupa bataljona je 11. januara, u zasedi kod Ošina, sačekala jednu nemačku kolonu koja je dolazila iz pravca Livada i potpuno je razbila.

Kako ovaj napad nije doneo očekivani uspeh, to su nemački delovi sa bugarskim jedinicama iz Tikveša preduzeli drugi napad. Dva bugarska bataljona prešli su 18. januara jugoslovensko-grčku granicu kod Uma i produžili ka Langadiji i Perikliji, u kom su rejonu vodili desetočasovnu borbu protiv dva bataljona 1. i 2. makedonske brigade, pri čemu su oba sela

²³⁶ Sastav tih napadnih kolona nije ustanovljen, iako se zna da su to bile nemačke posade obližnjih garnizona, upućivane sa zadatkom da unište partizanske snage i obezbede nesmetan saobraćaj pravcem Solun — Skoplje.

triput prelazila iz ruke u ruku. Bataljoni 1. i 2. brigade povukli su se u pravcu Sv. Arandela. Istoga dana dva bataljona 2. brigade, a kasnije i jedan bataljon 1. brigade, iz zasede su napali jednu nemačku kolonu u pokretu iz Fuštana u pravcu Nonteja, desetkovali je i naterali u bekstvo.²³⁷ Na odseku Fuštani — Tušin, takođe istog dana, dočekane su još dve nemačke kolone s pravca Karadžoe, čiji je napad odbijen borbom do samog mraka. Neprijatelju je propao i ovaj napad, preduzet u cilju opkoljavanja i uništavanja makedonsko-kosovskih jedinica NOVJ na severozapadnim padinama Pajaka. Posle tih borbi 1. i 2. brigada i Grupa bataljona prikupili su se na južnim padinama Kožufa i tamo se zadržale do kraja januara.

Na kumanovskom području, početkom decembra, samostalni bataljon »Jordan Nikolov« izvodio je, po grupama, uspešne diverzantske akcije na železničkoj pruzi Kumanovo — Vranje. Desetog decembra vodi oštru borbu u okruženju kod Drenka (kumanovski srez) protiv Zegligovske, Preševske, Krivopalanačke i Ristovačke četničke brigade, jačine oko 800 četnika.²³⁸ Uz obostrane gubitke bataljon je odbio četnički napad i u toku noći prebacio se na Kozjak pl. i tamo nastavio dejstva. Zatim se 23. decembra uputio za Kotrlak (kratovski srez) s namerom da razoruža seljake koje su bugarske vlasti na silu nauružavale za borbu protiv partizana. Bataljon je lako prikupio oružje od seljaka, jer oni su ga i sami, bez otpora, predavali. Zatim se povratio u širi rejon Kumanova i ovde zadržao do kraja decembra, izvršivši nekoliko uspešnih diverzija na pruzi Kumanovo — Vranje.

Da bi obezbedile moravsko-varđarski komunikacijski pravac i omogućile nesmetan saobraćaj na delu pruge Skoplje — Niš, bugarske komande su pripremile šira ofanzivna dejstva, upotrebljavajući delove skopskog, vranjskog, kumanovskog, ćustendilskog i krivopalanačkog garnizona, policiju i kontracete, s ciljem da unište makedonske, kosovske i južnomoravske jedinice NOVJ na prostoriji Kumanovo — Kriva Palanka — Vranje. Kada je saznao za koncentraciju bugarskih snaga,

²³⁷ Prema našim podacima, neprijatelj je izgubio: 123 vojnika i oficira, 8 puškomitraljeza, veći broj pušaka, jednu radio-stanicu i drugu opremu. Naši gubici: 3 mrtva i 1 ranjen (Zbornik, tom VII, knj. 3, dok. br. 10, str. 34).

²³⁸ Uspešna dejstva makedonskih, južnomoravskih i kosovskih jedinica na prostoriji Vranje — Kumanovo — Kriva Palanka i raspoloženje naroda za borbu protiv okupatora prinudili su bugarske komande da tolerišu formiranje četničkih jedinica, s kojima kasnije uspostavljaju saradnju u zajedničkim dejstvima protiv NOVJ. Na kumanovskoj teritoriji postojala je Zegligovska (ili, kako su je neki nazivali, Peta) četnička brigada, u sastavu Varđarskog (ili ponegde zvanog Kozjačkog) četničkog korpusa.

Stab bataljona »Jordan Nikolov« doneo je odluku da po svaku cenu izbegne jači sukob sa daleko nadmoćnijim neprijateljskim snagama i sačuva svoje ljudstvo. Iz Skoplja, Kumanova, Krive Palanke, Custendila i Vranja, 30. decembra, bugarski delovi su jednovremeno krenuli prema Kozjaku. Bataljon »Jordan Nikolov«, čije su patrole pratile pokret neprijatelja, uspeo je da izbegne sukob i da se 3. januara prebaci na teritoriju kroz koju je neprijatelj već bio prošao. Posle desetodnevnog krstarenja bugarske snage su se povukle u garnizone. One su tom prilikom, iz rejonu Kumanova i Vranja, pokupile oko 2.500—3.000 seljaka od 18—50 godina starosti i većinu internirale u Bugarsku; osim toga, po selima su izvršile mnoge paljevine i ubistva. Na kumanovskom području zadržan je policijski odred »Benkovski«. Njega je, 13. januara kod Pelinca, iz zasede, napao bataljon »Jordan Nikolov« i naneo mu osetne gubitke. Zatim je ovaj bataljon uglavnom izvodio diverzantske akcije na železničkoj pruzi Kumanovo — Preševo i napadao policijske stanice u širem rejonu Kumanova.

Februarski pohod 1. U centralnoj i istočnoj Makedoniji tada nije bilo partizanskih jedinica, jer su bugarske vlasti uspele da terorom, hapšenjem i streljanjem istaknutih članova

Partije i pristalica narodnooslobodilačkog pokreta parališu otpor naroda i onemogućavaju oživljavanje i razgaranje oružane borbe protiv okupatora. Pošto je glavna jedinica NOVJ u Makedoniji početkom 1944. godine bila na južnim padinama planine Kožufa, Centralni komitet KPM i Glavni štab, na zajedničkom savetovanju u Fuštanima, odlučili su da upute jače snage u Azot i Poreč i prema Kumanovu, da bi, na taj način, težište borbe preneli u ove krajeve, proširili oružani ustanak i formirali nove, veće jedinice. U duhu ove odluke dati su zadaci: Grupa bataljona (bataljoni »Stevan Naumov« i »Hristo Botev«), s kojom se kreće i Glavni štab, prelazi Vardar 30 km severno od Soluna i preko istočne Makedonije izbija na prostoriju Kumanovo — Vranje, gde se povezuje s južnomoravskim i kosovskim jedinicama radi zajedničkog dejstva, mobilizacije novih boraca i formiranja većih jedinica; 1. makedonsko-kosovska brigada vrši marš pravcem Mariovo — Dren — Mukös — Babuna, sa zadatkom da razvije borbenu aktivnost u centralnoj Makedoniji, zadržavajući se na prostoru Azot — Poreč u cilju razgaranja ustanka u ovom kraju; 2. makedonska brigada dejstvuje u Tikvešu, oslanjajući se na slobodne rejone Kožufa i Pajaka, sa zadatkom da napadnim dejstvima ka Kavadarcima i Demir-kapiji privuče što jače neprijateljske snage i time olakša marš 1. makedonsko-kosovske

brigade i Grupe bataljona. Bolesni i ranjeni borci zadržani su na slobodnom delu Kožufa (skica br. 12).

Na dan 31. januara jedinice su krenule na izvršenje dobijenih zadataka. Prva makedonsko-kosovska brigada prešla je grčko-jugoslovensku granicu i do 4. februara, neotkrivena od bugarskih jedinica, preko Crne reke izbila u rejon Nikodina. Oko 15 časova ovde su je napali delovi bugarskog 45. pešadijskog puka, upućeni iz Prilepa da joj spreče dublji prodor. U četvoročasovnoj borbi ona je odbacila neprijateljske snage i u toku noći produžila pokret ka Stepancima, gde je razoružala grupu bugarskih vojnika. Nastavljajući pokret, sutradan je stigla u Azot i posela Oreov Dol, Mokrene, Gabrovnik, ali je bila prinuđena da u ovom rejonu vodi tešku borbu sa delovima bugarskog 56. puka iz Velesa. Noću 6/7. februara 1. brigada je produžila pokret prema Bogomili, u svanuće prešla Bogomilski tunel i tada uočila pokret dveju bugarskih grupa, jačine bataljona, s pravca Velesa. Brigada je brzo posela Orešku čuku i na njoj prihvatila borbu. Bugarski delovi, i pored nekoliko juriša, nisu mogli da je zbace s položaja, pa ni kad su u toku dana pristigla ojačanja iz Velesa i Prilepa. Da bi joj onemogućile snabdevanje i dejstvo, i najzad je uništile, bugarske snage su posele sela u Azotu i uspele da je okruže. Jedini nezatvoreni pravac prema Solunskoj glavi bio je pod snežnim nanosom od blizu dva metra. Pošto je 1. brigada bila okružena jakim bugarskim jedinicama (oko dva puka pešadije i artiljerije), a dubok sneg joj otežavao pokret i manevar, njen štab je odlučio da se ona probije ka planini Kožufu i povrati na područje Meglena. Po padu mraka ona je izvršila demonstrativan napad u suprotnom pravcu, a zatim se probila između Bogomile i železničkog tunela, iznenadivši neprijatelja. Tu je razbila neke bugarske zasede i 8. februara izbila na greben Mukosa, gde se sukobila s jednom bugarskom kolonom iz sastava 45. pešadijskog puka²³⁹ i ceo dan provela u borbi. Produžujući pokret, ona je 9. februara iznenada napala dva bugarska bataljona u rejonu Ilijinog vrha i odbacila ih, a zatim se uputila ka Nikodinu, gde je naišla na bugarsku zasedu. Tom prilikom jedan njen bataljon izvršio je juriš, a jedna njena četa upućena je da s leđa napadne neprijatelja. Potisnuvši neprijateljske snage, glavnina 1. brigade se probila prema drumu Prilep — Kavadarci, dok je njena odsečena zaštitnica (oko 40 — 50 boraca) bila primorana da se probije ka Debarcima, pretrpevši osetne gubitke. Brigada je 10. februara na juriš zauzela Gornje Radobile i zatim produžila pokret preko Gališta ka

²³⁹ Kolona je bila sastavljena od jedinica specijalno obučениh za borbu na planinskom zemljištu protiv partizana.

skeli na Crnoj reci. Bugarska komanda je otkrila njenu nameru, pa je zato iz Mrežičkog uputila granične jedinice, jačine oko jednog bataljona, da posednu skelu i patrolama kontrolišu obale. Brigada je tih dana bila veoma iscrpna stalnim borbama i nespavanjem, a veliki sneg je izgadnelim borcima oduzimao i poslednju snagu. U tako teškoj situaciji, Stab brigade je 11. februara, posle kratkog izviđanja i određivanja mesta prelaza, doneo odluku da se reka pregazi jugoistočno od Gališta, obezbeđujući prelaz s leve obale. Brigada je po velikoj snežnoj mećavi prešla reku i posle 45 časova neprekidnog marša preko Klinova i Djurovolj kamena izbila u Bahovo (severno od Požara). Zbog velike hladnoće promrzlo je 29 boraca (trojica su umrla).

Ovaj pohod 1. makedonsko-kosovske brigade, dug oko 300 km, preko planinskih masiva, po mećavi i dubokom snegu, kroz stalne dvanaestodnevne borbe²⁴⁰ s nekoliko puta nadmoćnijim i bolje naoružanim neprijateljem, iziskivao je krajnje naprezanje boraca. Iako nije ostala da dejstvuje u srednjem delu Makedonije, 1. brigada je ipak uspela da svojim prodorom priveže jake bugarske snage i posredno olakša pokret Grupe bataljona kroz istočnu Makedoniju, u pravcu Kumanova i Vranja.

U to vreme u južnoj Makedoniji 2. makedonska brigada, podeljena u tri grupe, izvodila je diverzantske akcije na železničkoj pruzi Đevđelija — Demisr-kapija i napadala manje bugarske posade u Tikvešu. Zbog velikog snega ona se krajem februara povukla u Zborsko (južne padine Kožufa), ne izvršivši u potpunosti postavljeni zadatak.

Deo Centralnog komiteta KPM i Glavni štab Makedonije sa Grupom bataljona otpočeli su 31. januara pokret iz Zborskog preko Pajaka, Vardara, Belasice i Ograždena i, neotkriveni od okupatorskih posada, izbili 15. februara na Plačkovicu. Tek su 16. februara delovi bugarskog 49. pešadijskog puka poseli Blatec, Lipeć i Gradec (severne padine Plačkovice) da bi zatvorili dolinu Bregalnice i sprečili im dalji pokret. Tom prilikom se Grupa bataljona sukobila s jednom četom bugarskih vojnika i policajaca u s. Pekijanima i uspela da je razbije, ali je bila prinuđena da prihvati i celog dana vodi borbu s jednom novom bugarskom kolonom (jačine bataljona) s pravca Kočana. Po padu mraka Grupa bataljona se probila kroz neprijateljske zasede, kod Istibanje prešla most na Bregalnici i produžila pokret ka Osogovu. Pošto nisu uspele da je ovde zadrže, bugarske snage su sutradan neke delove uputile u pravcu Osogova. Grupa

²⁴⁰ U tim borbama su bugarske jedinice imale oko 200 mrtvih i mnogo ranjenih, a 1. brigada 48 mrtvih i 9 ranjenih — prema našim podacima (Zbornik, tom VII. knj. 3, dok. br. 14, str. 47).

bataljona sukobila se s njima kod Preseke, probila se i produžila pokret preko Krive reke, Petraljice i Perena, gde je 24. februara razbila jednu grupu Zegligovske četničke brigade. Sutradan se kod Kočina spojila sa bataljonom »Jordan Nikolov«. Marš je trajao 25 dana; pređeno je oko 440 km, na vrlo oštroj zimi, po teškom planinskom zemljištu, pokrivenom ponegde i do dva metra visokim snegom.

Za vreme pohoda kroz istočnu Makedoniju, Glavni štab je 6. februara naredio bataljonu »Jordan Nikolov« da obezbedi slobodnu teritoriju na prostoru Kumanovo — Kozjak, gde će pristići CK KP Makedonije, Glavni štab i delegati za ASNOM. Da bi izvršili ovaj zadatak, bataljon »Jordan Nikolov«, 2. kosovski bataljon i 2. bataljon 2. južnomoravskog odreda preduzeli su zajedničke napade na pojedina neprijateljska uporišta i manje posade u širem rejonu Kumanova i Kozjaka. Tako su 7. februara napali dobro utvrđenu posadu Biljače (jednu četugugarske vojske s policijom), ali je, i pored nekoliko uzastopnih juriša, nisu savladali.²⁴¹ Docnije je deo pomenutih bataljona uništio jedan voz na železničkoj stanici Tabanovce. Polovinom februara su 2. kosovski i 2. bataljon 2. južnomoravskog odreda upućeni na Skopsku Crnu goru da prihvate novo ljudstvo i dejstvuju u ovom kraju. Bataljon »Jordan Nikolov« je uspešno napadao bugarske policijske stanice u selima oko Kumanova, proširujući slobodnu teritoriju i brojno jačajući. Od jedne polovine njegovog ljudstva i pridošlih dobrovoljaca formiran je 20. februara bataljon »Hristijan Todorovski Karpoš«.

Februarski pohod je imao velik vojno-politički značaj za razvoj NOB-a u Makedoniji, iako predviđeni zadaci nisu bili u potpunosti izvršeni. Dolazak Grupe bataljona, jednog dela Centralnog komiteta i Glavnog štaba u rejon Kumanova bio je važan za dalji razvoj ustanka u ovom delu Makedonije, u prvom redu za formiranje novih jedinica i zajedničko dejstvo s južnomoravskim i kosovskim jedinicama u zahvatu moravsko-wardarskog komunikacijskog pravca. Iako 1. makedonsko-kosovska brigada nije uspela da se održi u srednjem delu Makedonije, ipak je njen prodor moralno i politički dosta značio kod stanovništva ovog kraja. Februarski pohod je, osim toga, dokazao veliku vrednost jedinica: one su s krajnjim naporom izdržale sve teškoće zimskog perioda, suprotstavljajući se mnogo jačem neprijatelju i nanoseći mu osetne gubitke u trenucima kada im je pretila opasnost da budu uništene. Ovaj pohod je još više učvrstio jedinice, što će biti zanačajno za njihova dalja dejstva.

²⁴¹ U toj borbi je poginuo komandant bataljona »Jordan Nikolov« Hristijan Todorovski Karpoš, narodni heroj.

Borbe do početka maja Po pristizanju Centralnog komiteta KP Makedonije, Glavnog štaba²⁴² i Grupe bataljona na kumanovsku teritoriju, 26. februara u Zegnjanima je formirana 3. makedonska udarna brigada, jačine oko 320 boraca. U njen sastav su ušli bataljoni »Jordan Nikolov«, »Hristijan Todorovski Karpoš« i »Stevan Naumov«. Brigada je zatim upućena u manastir Sv. Prohor Pčinjski, u kome je održano partijsko savetovanje komunista 3. makedonske brigade, južnomoravskih jedinica i Kosovskog bataljona. Na savetovanju je pored ostalog, postavljeno kao najosnovniji zadatak: prostoriju Kumanovo — Vranje očistiti od četnika i potpuno razobličiti njihov izdajnički rad. U cilju planiranja i koordinacije dejstava makedonskih, južnomoravskih i kosovskih jedinica na području Kumanovo — Vranje formiran je zajednički Operativni štab.²⁴³

Na dan 29. februara, u rejonu Sejaca, 3. brigada je sa bugarskim bataljonom »Hristo Botev«, 2. kosovskim i 2. bataljonom 2. južnomoravskog odreda razbila Preševsku, Ristovačku, Krivopalanačku i Zegligovsku četničku brigadu, jačine oko 800 četnika. Trećeg marta je 3. brigada razbila jednu četničku grupu u Novom Selu i zaplenila dokumenat o sporazumu četnika i bugarske 5. armije o saradnji i zajedničkoj borbi protiv jedinica NOVJ. Pohvatani su razbijeni ostaci četnika i zaplenjena su njihova skladišta hrane i borbene opreme. Ovom akcijom su četnici na kumanovsko-vranjskom području potpuno razbijeni, pa je njihovo rukovodstvo bilo prinuđeno da se s jednom grupom od 50—60 ljudi izvuče u Srbiju (na Kukavicu). Dejstvujući u zahvatu moravsko-varcarskog komunikacijskog pravca, na odseku Kumanovo — Bujanovce, 3. brigada je polovinom marta vodila borbu sa bugarskim delovima i policijom u rejonima Biljače, Buštranja i Svinjišta. Uspela je da između Kumanova, Krive Palanke i Vranja stvori širu slobodnu teritoriju,²⁴⁴ na koju se, sa dva kosovska bataljona,²⁴⁵ oslanjala pri

²⁴² U svim odlukama koje su donosili CK KPM i Glavni štab, sve do konačnog oslobođenja Makedonije, učestvovao je, dajući instrukcije i smernice za rad, delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba Svetozar Vukmanović Tempo. On je uspostavio tesnu saradnju između rukovodstava Srbije i Makedonije. Ova saradnja je dala vrlo krupne rezultate u zajedničkim borbama protiv okupatora, a i na širenju bratstva i jedinstva između Srba, Makedonaca i Siptara.

²⁴³ Za komandanta je određen komandant Glavnog štaba Makedonije, Operativni štab je funkcionisao do kraja jula 1944.

²⁴⁴ Na velikom narodnom zboru 21. marta kod Trgovišta, kome je prisustvovalo oko 5.000 lica, istaknuti su osnovni ciljevi narodno-oslobodilačke borbe i razobličen je izdajnički rad četnika. Prišlo se zatim širem formiranju i učvršćivanju NO odbora u ovom kraju.

²⁴⁵ Krajem marta je u rejon Kumanova pristigao još jedan kosovski bataljon, koji je dotad dejstvovao u Jablanici i Crnoj travi. Oba bataljona će dalje dejstvovati kao Kosovski odred.

dejstvu na nemačko-bugarske posade duž železničke pruge Skoplje — Niš. Ove makedonsko-kosovske jedinice su noću 27/28. marta, jednovremeno i iznenada, izvršile napad na posade železničke stanice Ristovac i okolnih sela, slomile njihov otpor i nanele im osetne gubitke.²⁴⁶ One su 3. aprila iznenada napale nemačko-bugarske posade u Dobrevu i Probištiju, rudnicima olova i cinka kod Kratova, u tročasovnoj žilavoj borbi uništile električnu centralu, nadzemna i druga postrojenja u Dobrevu, kao i sve uređaje za preradu olova u Probištiju. (Prilikom ovog napada prišlo im je oko 120 radnika). Bugarske komande iz Stipa i Krive Palanke su uputile pomoć napadnutim posadama, pa su se 3. brigada i Kosovski odred povukli iz ovog rejonu, vodeći borbu sa ojačanjima na Crnom vrhu, kod Drenka i kod Zeljuvina. Za to vreme je Kumanovski NOP odred (formiran početkom marta od jednog dela 3. brigade i novodošlih boraca) napadao manje bugarske policijske stanice u rejonu Stracina.

Borbena dejstva jedinica NOVJ u centralnoj Makedoniji, Tikvešu i na kumanovsko-vranjskom području u januaru i februaru prinudile su bugarskog okupatora da ojačava posade svojih garnizona, dovlači nove policijske snage iz Bugarske i preduzima još oštrije mere prema stanovništvu koje je podržavalo narodnooslobodilačku borbu. Naročito velika hapšenja izvršena su u Bitolju, Prilepu, Velesu i Skoplju. Bugarska vlada je poslala ministra Partova sa specijalnim zadatkom da pripremi uslove za izbor deputata iz Makedonije u bugarsko Sobraňe (dotada nisu birani). Osnovni cilj ove misije bio je da se izborom izazove rascep u narodu, stabilizuje poljuljana vlast, jedinice NOVJ liše podrške naroda i onemogući sazivanje već pripremljenog ASNOM-a. Međutim, misija Partova nije uspela, jer je makedonski narod na ovu meru odgovorio još širim učesćem u NOP-u.

Po povratku iz Azota na područje Meglena, 1. makedonsko-kosovska brigada je radila na organizacionom i ideološko-političkom učvršćenju. Ona je u februaru i martu dejstvovala u Karadžoi i na Pajaku, a istovremeno vodila jaču borbu u Trsteniku, pa najzad dostizala i do Solunskog polja. A 2. brigada je dejstvovala u Tikvešu, duž železničke pruge Đevdelija — Demir-kapija, i na delu grčke teritorije.

U zapadnoj Makedoniji i krajevima pod bivšom italijanskom okupacijom stanje je bilo teško. Po odlasku 1. makedonsko-kosovske brigade i bataljona »Stevan Naumov« na područje

... " Sparene su železnička stanica sa postrojenjima i okupatorske opštine sa arhivama u Ristovcu, Klinovcu i Klenikama; uništene su 4 kompozicije sa preko 100 vagona žita, 7 lokomotiva i dr — prema našim podacima (Zbornik, tom VII, knj. 3, dok br 42 str 133)

Meglenu, balističke vođe Džemo i Mefail mobilisali su preko zime oko 3000 balista, ne računajući 2000 onih koji su privremeno bili došli s Kosova. Balisti su pojačali teror, ubistva Makedonaca i paljevine po selima i sve više rasplamsavali šoviniističku mržnju između Makedonaca i Siptara. Budući bez zaštite, deo makedonskog stanovništva je počeo da napušta svoje domove i prelazi na teritoriju pod bugarskom okupacijom, pri čemu je bugarska propaganda Makedonce podsticala na osvetu. Od dela prebeglih Makedonaca stvarana su »bratstva« koja su, po direktivama iz Sofije, preko raznih mitinga, interpelacija i drugih formi tražila pripajanje tog »bugarskog« kraja »majci otadžbini«.

Da bi oslobodilačka borba u zapadnoj Makedoniji ponovo oživela, Glavni štab je odlučio da se 1. makedonsko-kosovska brigada s područja Meglena uputi u Debarca sa zadatkom: da razvije borbenu aktivnost i ponovo stvori slobodnu teritoriju, omasovi svoje jedinice, spreči balistički teror, otežava neprijateljski saobraćaj na komunikacijama i poveže se s jedinicama NOV Albanije radi koordinacije dejstava. Prema ovoj odluci, 1. makedonsko-kosovska brigada, preformirana u dve samostalne grupe bataljona,²⁴⁷ 12. aprila je preduzela marš iz Donjeg Radova (istočne padine Nidže) preko grčke i albanske teritorije, pravcem Lisac — Gornje Kotare — Neret — Turije, gde je izbila 19. aprila. Pri prolazu kroz sela sa pretežno makedonskim življem održavani su javni skupovi i stanovništva je objašnjavan cilj i karakter narodnooslobodilačke borbe. Obe grupe bataljona produžile su pokret pravcem Trnova — Lak — Grabitište (na albanskoj teritoriji), u kom rejonu je uspostavljen kontakt s rukovodstvom albanskih partizanskih jedinica. Iz rejona Pusteca produžile su preko jugoslovensko-albanske granice, Oteševa i istočnih padina Galičice i, posle naporog marša, 28. aprila izbile u Zavoju (blizu drumu Resan — Ohrid). Bugarska 15. divizija kamionima je uputila delove 55. pešadijskog puka iz Ohrida i Resna da posednu komunikaciju u rejonu Zavoja i spreče pokret grupa bataljona ka severu. Međutim, Stab grupe bataljona je doneo odluku da probojem ka severu obezbedi izvršenje svog marševskog cilja, pa je jedan deo snaga uputio u pravcu Ohrida i Resna da zaustave neprijateljska ojačanja koja su pristizala, a drugi deo snaga zadržao u Zavoju da uspori neprijatelja koji je vršio pritisak s juga.

²⁴⁷ Brigada se podelila na grupu kosovskih bataljona (1. i 2. kosovski bataljon) i grupu makedonskih bataljona (dva makedonska bataljona i Ruska četa — ponekad nazivana Ruskim bataljonom — formirana od crvenoarmejaca koji su pobegli iz nemačkog ropstva i stupili u NOVJ).

Pod zaštitom borbenih obezbeđenja, glavnina se vrlo brzo probila preko drumova ka severu i izvukla obezbeđujuće delove iz dodira s neprijateljem. Sutradan su obe grupe bataljona izbile u Velmeju. Prateći ovaj pokret, bugarske snage su delom nastupale za marševskom kolonom makedonsko-kosovskih bataljona, a delom bile ranije upućene iz Ohrida u rejon Velmeja da posednu demarkacionu liniju, postavljajući po okolnim visovima jake zasede (100 do 150 vojnika), čime su neopaženo stvorile obruč oko obe grupe. Ceneći situaciju, Stab grupe bataljona je rešio da preko najslabije branjenog odseka izvrši proboj ka severu, uz demonstrativna dejstva sa zaoadne, istočne i južne ivice Velmeja. Manevar je posle jednočasovne žestoke borbe potpuno uspeo: bugarska odbrana je savladana.²⁴⁸ Obe grupe bataljona probile su se u pravcu Slatina (na teritoriju pod bivšom italijanskom okupacijom). One su i u ovom rejonu bile prinuđene da vode borbu, 30. aprila, s nemačko-balističkim snagama jačine bataljona, uspevši delom snaga da ih razbiju i nateraju na povlačenje, dok je drugi deo iznenada napao i razbio jednu nemačku kolonu u pokretu iz Ohrida ka Kičevu, u rejonu Belčište — Pesočani. Prikupljene u Crvenoj Vodi, a prema ovde sačinjenom planu o daljim dejstvima u cilju razbijanja neprijateljskih snaga i stvaranja slobodne teritorije na prostoriji Debarca — Malesija — Drimkol, obe grupe su dobile zadatke: grupa makedonskih bataljona da napadne neprijatelja kod Izvora i da, obezbeđujući se s pravca Debra, u rejonu Podvisa zatvori komunikaciju i onemogućiti pokrete neprijatelja iz Kičeva ka Debru i Ohridu; a grupa kosovskih bataljona da protera neprijateljske delove iz Debaraca i u rejonu Botuna i Pesočana zatvori pravac Ohrid — Kičevo, rušeći komunikaciju i objekte na njoj. Grupe bataljona su 3. maja pristupile izvršenju zadataka. Kosovski bataljoni su porušili mostove kod Mešešta i Botuna i železničku prugu kod Pesočana. Međutim, u toku noći jedna nemačka kolona iz Kičeva izbila je preko Izvora radi spajanja sa onim nemačkim snagama koje su istovremeno nastupale iz Ohrida prema Botunu; ali, zadržana u rejonu Pesočana, bila je prinuđena da se povuče ka Izvoru, u kom rejonu je napadnuta od snaga iz Pesočana i Izvora i potpuno razbijena. Dana 6. maja, kod železničke stanice Podvis, iznenada su i uspešno napadnuta dva neprijateljska železnička transporta. Tako je, posle ovih uspeha, bila povraćena slobodna teritorija u Debarcima i Malesiji, izgubljena krajem 1943.

²⁴⁸ Bugarske jedinice su imale 63 mrtva i 18 zarobljenih (prema našim podacima). Naši gubici: 1 mrtav, 5 ranjenih (Zbornik, tom VII, knj. 3, dok. br. 55, str. 172).

⁹⁰¹
Neprijateljska pro- U okviru opšteg jugoslovenskog ratišta
Iećna ofanziva Makedonija je predstavljala značajnu
teritoriju za Vrhovnu komandu Jugo-
istoka, jer je obezbeđivala dublju pozadinu njenih snaga koje
su posedale Grčku i Albaniju i jer preko nje vodi moravsko-
vardarska komunikacijska magistrala, važna za snabdevanje
trupa i manevar snaga, a sve više ugrožena dejstvom jedinica
NOVJ. Osim toga, i bugarska fašistička vlada bila je sve uzne-
mirenija razvojem narodnooslobodilačkog pokreta u Makedo-
niji, kao i porastom bugarskih partizanskih jedinica koje su
zajedno s jedinicama NOVJ dejstvovale u graničnom pojasu.
Ova aktivnost prinudila je nemačku i bugarsku komandu da
preduzmu ofanzivu u Makedoniji, čiji je cilj bio: u zapadnoj
Makedoniji razbiti jedinice NOVJ i obezbediti komunikacije,
a u istočnoj Makedoniji uništiti delove NOVJ i političko i vojno
rukovodstvo — CK KPM i Glavni štab Makedonije, osigurati
komunikacijske pravce Skoplje — Niš i Skoplje — Kumanovo
— Custendil — Sofija i potpuno ovladati ovom teritorijom. Za
dejstva u zapadnoj Makedoniji određeni su delovi nemačke
297. divizije iz Albanije i balističke kvislinške snage, a za dej-
stva u istočnoj Makedoniji bugarske trupe

U drugoj polovini aprila Štab bugarske 5. armije koncen-
trirao je glavne snage 14. i 29. pešadijske divizije, 1. armijski
puk, 3. i 13. pešadijski puk, delove 21. pešadijskog puka, 1. i 2.
konjički puk, 14. lovački bataljon i razne žandarmerijske i poli-
cijske jedinice, ojačane artiljerijom i avijacijom za podršku, u
rejonima Vranja, Bujanovca, Kumanova, Mladog Nagoričana,
Stracina, Cifte-Hana, Krive Palanke, Đueševa i Bosiljgrada.
Njegova je zamisao bila: koncentričnim nastupanjem iz ovih
rejona stvoriti obruč oko Kozjaka, German-planine, Široke
planine, Trgovišta i Stajovca i postepenim stezanjem obruča
uništiti jedinice NOVJ u ovom delu Makedonije.

Operativni štab je otkrio koncentraciju i namere bugar-
skih snaga, pa je odlučio da jedinice iz okruženja pravovremeno
izvuče jednovremenim dejstvom na više pravaca. U tom cilju
3. makedonska brigada i Kosovski odred dobili su zadatak da
napadnu posadu Kratova i tako privuku neprijatelja, a 6. ju-
žnomoravska brigada i bugarski Trnski partizanski odred da
dejstvuju na komunikaciju Stracin — Kriva Palanka i napadnu
garnizone u Krivoj Palanci i Đueševu. Posle ovih napada tre-
balo je sve jedinice prikupiti na Osogovskim planinama, odakle
produžiti dejstva prema Kočanima i Ovčem polju radi prošire-
nja žarišta borbe i na ovaj deo Makedonije.

Posle dvodnevnog marša, 3. makedonska brigada i Ko-
sovski odred, objedinjeni kao operativna grupa, izbili su 25.
aprila u rejon Kratova, u kom se nalazilo oko 320 bugarskih

vojnika i policajaca. Jedan bataljon je zadržan na Babici (rež[®] kote 733) a drugi je upućen ka Bukovcu sa zadatkom da s pravac[^] Stracina i Stipa obezbeđuju ostale stage u napadu na posadu Kratova. Napad je otpočeo oko 4 časa sa dva bataljona a jedan bataljon je zadržan u rezervi. Uporna borba vođena je oko škole, koju je branila četa vojnika, i oko kasarne, koju je branilo 120 policajaca. Snage obezbeđenja sprečavale su prodor bugarskih jedinica upućenih u pomoć napadnutoj posadi, naročito onaj bataljon koji je zatvarao pravac Stip — KočaiiJ Na ovaj pravac upućen je bataljon iz Rezerve da po svaku! cenu spreči prodor neprijatelja ka Kratovu. Oko 17 časova bugarska četa se predala, i mesto je bilo zauzeto, sem kasarne] u kojoj su se policajci i dalje žilavo branili. Međutim, zbog situacije kod jedinica obezbeđenja, koje su teško odolevale rešeno je da se Kratovo napusti i snage povuku ka Nežilovu.²⁴ Ovaj napad izazvao je kod neprijatelja zabunu u pogledu stvarnog rasporeda jedinica NOVJ, i to u trenutku kada je trebalo] da on otpočne svoju ofanzivu. Povučena iz rejona Kratova, Operativna grupa se zadržala na Osogovu sve do 2. maja, neuznemiravana od neprijatelja.

Ostale jedinice — 6. južnomoravska i bugarski Trnski] odred — odustale su od napada na jake neprijateljske snage prikupljene u Krivoj Palanci i Đueševu, pa se 6. brigada povratila na German-planinu, a Trnski odred na Rujen, zbog čega nije došlo do spajanja svih snaga na Osogovu, kako je to ranije bilo predviđeno.

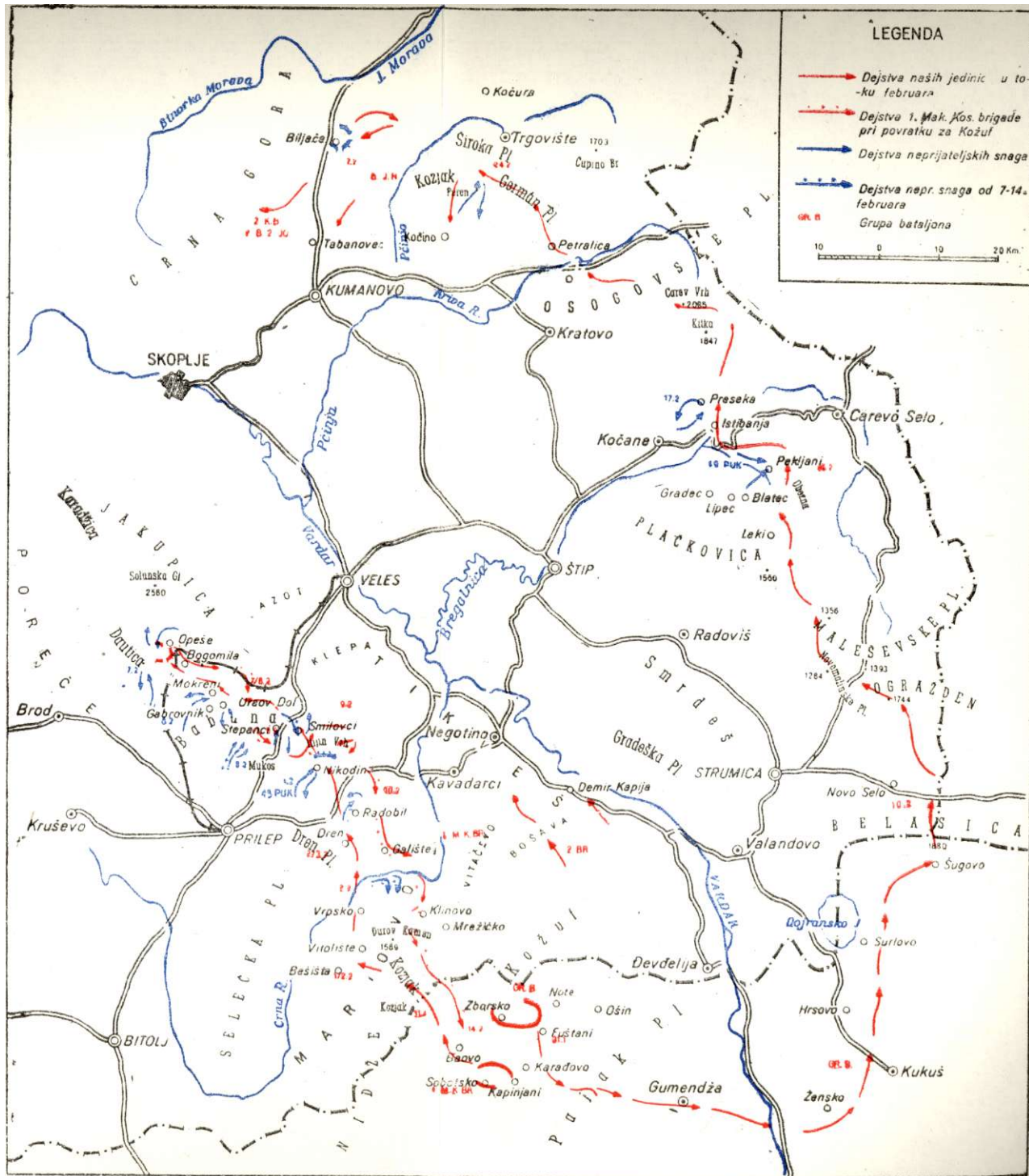
Operativni štab, obavešten o uspehu kod Kratova, naredio je 6. južnomoravskoj brigadi da hitno krene ka Osogovu, i spoji se sa Operativnom grupom, pa zajednički produže dejstva na ovom planinskom masivu. Pri pokretu, 6. brigada se 27. aprila la Liscu (trigonometar 1521) sukobila sa bugarskim 1. armijskim pukom.²⁵⁰ Posle vrlo oštne susretne borbe bila je prinuđena da se vrati na German-planinu, gonjena od neprijatelja; tako se nije spojila sa Operativnom grupom.

Bugarske okupacione snage otpočele su ofanzivna dejstva 30. aprila, nastupajući koncentrično iz Krive Palanke, Bosiljgrada, Vranja, Kumanova, Mladog Nagoričana i Cifte-Hana ka Kozjaku, German-planini, Širokoj planini, Trgovištu i Stajovcu. Da bi izvukao jedinice sa ugrožene teritorije, Ope-

²⁴⁹ U toj borbi, prema našim podacima, neprijatelj je imao oko 40 mrtvih i ranjenih, a naše jedinice 9 mrtvih i ranjenih. Zarobljeno je oko 120 bugarskih vojnika, od kojih je formiran bugarski partizanski bataljon »Rakovski«. Zaplenjeno je 129 pušaka, teško pešadijsko naoružanje i druga ratna sprema (Zbornik, tom VII, knj. 3, dok. br. 50 str. 159, dok. br. 48, str. 153 i 154).

²⁵⁰ U našim dokumentima susreće se pod nazivom: 1. armijski puk.

FEBRUARSKI MARS 1. MAKEDONSKO-KOSOVSKJE BRIGADE I GRUPE BATALJONA (1944)

Skica br. 12

rativni štab je naredio 6. i 7. južnomoravskoj brigadi (ova je formirana 9. maja) i jedinicama Komande vranjskog područja da se prikupe u rejonu Krive Feje i daljim dejstvom izbegnu neprijateljsko okruženje, a na Kozjaku zadržao Kumanovski odred radi dejstva u neprijateljskoj pozadini. Šesta brigada, posle borbe sa bugarskim delovima na Retkim bukama i Čupinom brdu, 30. aprila i 1. maja, i jedinice Komande vranjskog područja, posle borbe u rejonu Sv. Ilije, izbile su 2. maja na Krivu Feju i 3. maja produžile pokret ka Crnoj Travi, pošto se nisu mogle prebaciti preko Besne kobile i Južne Morave na Kukavicu, usled jakih neprijateljskih snaga koje su posele i kontrolisale obale reke. Za vreme marša, 6. brigada je sa Cernika odbacila neprijateljske delove upućene iz rudnika Mačkatice, a zatim je sa Operativnim štabom, CK KPM, delegatima ASNOM-a i ostalim snagama produžila pokret i preko sela Crne Trave 5. maja izbila u Dobro Polje.

Operativna grupa (3. makedonska brigada i Kosovski odred) sukobila se 2. maja sa bugarskim delovima kod Pobjenog kamena, a zatim se u rejonu Cera spojila sa bugarskim Trnskim odredom i Plačkovičkim NOP odredom.²⁵¹ Nemajući jasnu situaciju u pogledu rasporeda i namera neprijateljskih snaga, a izgubivši vezu sa Operativnim štabom, Štab Operativne grupe doneo je pogrešnu odluku da svoje snage povuče sa Osogova na prostoriju Kozjak — German-planina — Široka planina, oko koje je već bio zatvoren neprijateljski obruč. Preduzimajući marš pravcem Kitka — Carev vrh (Sultan-tepe) — Žeravino — Mala crčorija, Operativna grupa je, razbijajući uz put slabije neprijateljske delove, izbila 5. maja na Bistarsku planinu i ovde se sukobila sa bugarskim snagama, jačine puka, koje su bile u pokretu prema Novom Glogu radi spajanja sa onim snagama koje su sa pravca Vranja nastupale ka Šv. Iliji. Grupa je uspela da odbaci bugarske snage prema Doganici i produži pokret preko Crnošnice ka drumu Bosiljgrad — Kriva Feja. Štab Operativne grupe tek sada je bio načisto da je neprijateljska ofanziva u punom jeku i da ne može povesti svoje jedinice na Kozjak, kako je ranije predviđao, već treba hitno da ih izvuče u Crnu Travu. Ne uspevši da u toku noći 5/6. maja pređe drum Bosiljgrad — Kriva Feja, Operativna grupa je zadržana u Crnošnici, gde je trebalo da provede dan u odmaranju, postavivši jača borbena osiguranja na Crnooku (trig. 1871), Banderi i drugim visovima. Ali su je ovde 6. maja napale nadmoćne snage i prinudile da na Crnooku ceo dan vodi

²⁵¹ Odred je u to vreme pratio Blagoja Ivanova i Sterju Atanasova, bugarske rukovodeće komuniste, na putu iz SSSR-a za Bugarsku.

vrlo tešku borbu u okruženju. Tek uveče se neopaženo izvukla dolinom Bresničke reke ka jugoslovensko–bugarskoj granici i 10. maja izbila u Crnu Travu.

Bugarska komanda je sada bila prinuđena da vrši pregrupisanje svojih snaga i prenosi težište dejstava u Crnu Travu. Otkrivši ovu nameru neprijatelja, Operativni štab je doneo odluku da pravovremeno izvuče svoje jedinice iz obruča i ponovo ih preko Klisure, Malog strešera, Besne kobile, Strezimirovaca i Bosiljgrada usmeri ka Kozjaku, s tim da pri pokretu napadne posadu Bosiljgrada. Za ovaj zadatak su predviđene 6. i 7. južnomoravska, 3. makedonska i Kosovska brigada,²⁵² dok su bugarska 1. i 2. sofijska brigada²⁵³ dobile zadatak da napadnu posadu Trna i olakšaju probijanje ostalih jedinica prema Kozjaku. Dok se radilo na pripremama za izvršenje ovog zadatka, 6. južnomoravska brigada bila je 12. maja, prilikom izbijanja na Stanikin krst, iznenada napadnuta od nadmoćnog neprijatelja. Ali zbog važnosti ovog rejonu za izvršenje predviđenog marša, Operativni štab je uputio 3. makedonsku i Kosovsku brigadu da ojačaju odbranu grebena Stanikinog krsta, gde se već nalazila 6. brigada. Neprijatelj je, međutim, uz jaku podršku artiljerije, i posle nekoliko uzastopnih juriša, uspeo da ove snage zbaci sa grebena, zatvori pravce predviđene za njihov pokret i pri tom odseče po jedan bataljon 3. makedonske i Kosovske brigade, koji su posle toga čitav mesec samostalno dejstvovali u Crnoj Travi i na Kozjaku. Sedma južnomoravska brigada je napadnuta u rejonu Malog samara i odbacena prema Talambasu, pa nije učestvovala u maršu ka Kozjaku. Pošto su bugarske snage ovladale Stanikinim krstom, Operativni štab je promenio predviđen pravac izvlačenja i sa 3. makedonskom, Kosovskom, 6. južnomoravskom brigadom i jedinicama Komande vranjskog područja u toku noći izvršio pokret dolinom Kalničke reke ka drumu Trn — Klisura. Prelazeći drum u rejonu Znepolja, ove snage su se 13. maja sukobile sa bugarskim 2. konjičkim pukom, posle jednočasovne borbe odbacile ga prema Strezimirovcima i produžile pokret pravcem Leva Reka — Trkljane — Uši (bugarska teritorija), gde su sutradan izbile. Pri prelazu drumu Trn — Klisura, zbog slabe veze, ostali su u rejonu Znepolja jedan bataljon Kosovske brigade i jedinice Komande vranjskog područja. Ostale snage su produžile marš duž jugoslovensko–bugarske granice i dalje

²⁵² Formirana 12. maja u Darkovcima od Kosovskog odreda i novodošlih boraca sa Skopske Crne gore, s Kosova i iz Metohije.

²⁵³ Prva sofijska brigada formirana je noću 2/3. maja 1944. godine u s. Kalni (Crna Trava), a 2. sofijska u prvoj polovini maja u istom mestu. Pri formiranju tih jedinica kao jezgro poslužili su partizanski bataljoni »Hristo Botev«, »Vasil Levski«, »Rakovski« i Trnski bataljon.

pravcem Crnook — Doganica — Stajovce, 18. maja izbile na Kozjak i ovde se spojile s Kumanovskim odredom.

Prateći ovaj pokret, neprijatelj se brzo pomerio i glavninu usmerio ka široj prostoriji Kozjaka i German-planine. Da bi se izbeglo ponovno okruženje, Operativni štab je doneo odluku da svoje jedinice izvuče sa ovog područja i povede u istočnu Makedoniju, na prostoriju Osogovske planine — Plačkovica — Ogražden — Belasica, jer nije bilo moguće, zbog jakih neprijateljskih snaga, uputiti ih u zapadnu Makedoniju. Pre pokreta, na Kozjaku je formirana Udarne grupa, sastava: 3. makedonska brigada (bez 1. bataljona) i po jedan bataljon Kosovske i 6. južnomoravske brigade. Od preostalih boraca 6. brigade organizovan je Vranjski odred, koji je s Kumanovskim odredom i odsečenim bataljonima zadržan da ovde, prema situaciji, dejstvuje do povratka Udarne grupe. Sa odredima je ostavljeno bolesno i iznemoglo ljudstvo.

Bugarske snage su koncentrično nastupale prema German-planini. Operativni štab je sa Udarnom grupom 19. maja preduzeo pokret ka istočnoj Makedoniji. Razbijajući neprijateljske zasede na pravcu nastupanja, Udarne grupa je prešla drum Kumanovo — Kriva Palanka u Lejonu Odrena. Pri izbijanju na vrh Lisac bila je napadnuta od bugarskih jedinica, jačine dva bataljona, upućenih iz Krive Palanke, Cifte-Hana i Rankovca da joj spreče pokret ka jugoistoku. Celog dana, 20. maja, Udarne grupa je na Lisicu i Kosmatici odbijala česte neprijateljske juriše, podržane artiljerijskom vatrom i avijacijom. Tek uveče je snažnim naletom odbacila neprijatelja i produžila pokret u pravcu Kitke i Sasa, a zatim državnom granicom do visa Omara, gde je izbila 22. maja i Razbila jednu bugarsku grupu od oko 150 vojnika koja je bila u pokretu za Operativnom grupom. Na maršu ka Plačkovici, Udarne grupa je 24. maja, kod Golaka, Kiselice i Strumičkog rida, razbila po jednu neprijateljsku kolonu jačine bataljona, ojačanu artiljerijom (iz sastava 48. i 49. puka), i prisilila ih da odstupe ka Kočanima, Carevom Selu (Delčevo) i Radovištu. Zatim je, odustavši od gonjenja, preko Gotena izbila 26. maja na Novomalinsku planinu. Primetivši nastupanje neprijatelja s pravca Nivičana i Gotena, Operativni štab je, da bi se izbegla borba, naredio da jedinice što pre pređu drum Strumica — Berovo i izbiju na Ogražden. U toku marša došlo je do oštre borbe kod Palazlija sa bugarskom zasedom jačine bataljona (iz 48. puka), koja je iznenadnim napadom bila razbijena i prinuđena da se u neredu povuče ka Strumici.

Udarne grupa, da bi izbegla opkoljavanje, preduzimala je duge marševe i vodila oštre susretne borbe. Ali i bugarske jedinice su na to brzo reagovala i vršile pregrupisanje svojih

snaga, postavljajući jake zasede na pravcima pokreta Udarne grupe i upućujući ojačane goneće odrede. Borački sastav Udarne grupe bio je iscrpljen dugim marševima, borbama i glađu, a broj franjenih se znatno povećao. Imajući to u vidu, i verovatne namere prikupljenih bugarskih snaga, Operativni štab je došao do zaključka da se ne može održati na Ograždenu i Maleševskim planinama, pa je rešio da jedinice izvuče iz dodira s neprijateljem i usmeri ih na jug ka planini Kruši, gde bi se malo odmorile i sredile. Kad je razbila slabije neprijateljske delove na grebenu Belasice, Udarne grupa je prešla na grčku teritoriju i 30. maja izbila na Krušu, prethodno odbacivši kod Palmiša jednu grupu grčkih kolaboracionističkih snaga («Pauđie»). Na Kruši nije došlo do kontakta sa grčkim partizanskim jedinicama, jer su ove pre toga bile odbačene s te prostorije na desnu obalu Vardara. Istoga dana su je napale dva bataljona nemačkih i bugarskih vojnika iz Kukuša, ali su u tročasovnoj borbi bili odbijeni. Pošto je Udarne grupa ovde bila odmah napadnuta, a neprijatelju su pristizala pojačanja, to je Operativni štab odlučio da Udarne grupu hitno povuče iz ovog rejona i preduzme marš ka severoistočnoj Makedoniji.

Na dan 31. maja Udarne grupa je u pokretu razbila na Kara-Tašu jednu bugarsku četu graničnog odseka. Sutradan je u rejonu Kosturina naišla na dva bataljona bugarskog 48 puka, ojačana artiljerijom. Prinudjena da vodi tešku zaštitničku borbu, ona je, posle višečasovnih napora, jako mitraljirana na Letnjem vrhu, uspela da se probije preko drumu Valandovo — Strumica i 2. juna izbije na Gradešku planinu. U ovom rejonu je uspostavljena radio-veza sa 2. makedonskom brigadom u Tikvešu²⁵⁴ i bilo je odlučeno da Udarne grupa pređe Vardar i spoji se sa 2. brigadom. Grupa je, savladavši slabije bugarske delove, pokušala 3. juna da pređe reku kod Gradeca, ali nije uspela, jer nije raspolagala sredstvima za prelaz, a zbog velike dubine gaženje nije bilo moguće. Osim toga, obe obale Vardara bile se posednute bugarskim snagama, te je bilo nekorisno zadržavati jedinice u tom rejonu. Operativni štab je ponovo vratio Udarne grupu na pravac prodora u istočnu i severoistočnu Makedoniju. Ona je iste noći prešla drum Štip — Strumica a 5. juna izbila u Kuškule. Neprijatelj je odmah uputio dve kolone (iz 49. puka) iz Strumice i Radovišta, koje su je prinudile na borbu u rejonu Kuškula i na grebenu Adži-Čuka. Udarne grupa se tek oko 20 časova probila i preko Gotena izbila na greben Plačkovice.

²⁵⁴ Operativni štab je uspostavio radio-vezu sa Vrhovnim štabom i štabovima jedinica u zapadnoj Makedoniji, koja je bila prekinuta zbog nedostatka akumulatora.

Neprijatelj je privlačio snage ka Plačkovici, a Udarne grupa je produžila pokret ka Osogovu, prešavši Bregalnicu jugozapadno od Kočana. Grupa je 11. juna izbila na Ponikve i ovde razbila dva bugarska bataljona (iz 49. i 1. armijskog puka) koji su nastupili s pravca Kočana i Zletova. Zatim je nastavila pokret preko Osogova, državne granice i Zeravina, uz put razbila slabije neprijateljske delove i 15. juna izbila na Cupino brdo, gde je napala bugarski 1. armijski puk, koji je bio poseo južne padine, i do podne ga odbacila prema Krivoj Palanci. Na Čupinom brdu su se Udarnoj grupi pripojili ranije odsečeni bataljoni 3. makedonske i Kosovske brigade, koji su se uspeli održati na prostori Kumanovo — Vranje — Kriva Palanka.

Od 15. do 18. juna Udarne grupa je vodila borbu na Čupinom brdu i Kočuri, razbila jednu četvu bugarskih vojnika i zarobila komoru upućenu posadi u Stajovcu. Neprijateljske kolone su još uvek krstarile na kumanovsko-vranjskom području. Stoga je doneta odluka da ih Udarne grupa napadne i natera da odustanu od kontrole ovog područja.

Saznavši da se na južnim padinama Besne kobile i na grebenu Doganice nalaze tri bugarska streljačka i jedan mitraljeski bataljon (iz sastava 3, 52. i 1. armijskog puka), koji će verovatno krenuti ka jugu, Udarne grupa je svoje snage rasporedila u zasedi na Petrovoj gori i u Novom glogu. Na ovim položajima je 19. juna dočekan jedan bataljon 52. pešadijskog puka, razbijen i dobrim delom zarobljen, Obaveštena o ovom porazu, bugarska komanda je uputila jedan bataljon s pravca Sv. Ilije i dva bataljona iz rejona Doganice u pravcu Petrove gore sa zadatkom da okruže Udarne grupu i unište je. Iako napadnuta s tri pravca, Udarne grupa je održala svoje položaje na Petrovoj gori i bugarske snage prinudila na povlačenje. Ta neuspela akcija bila je, u stvari, završna borba u ovoj neprijateljskoj ofanzivi. Neprijatelj je povlačio svoje jedinice u stalne garnizone. Ponovo je nastala slobodna teritorija između Kumanova, Krive Palanke, Vranja i Crne Trave i jedinicama je dat odmor.

U julu su 3. makedonska brigada i Kumanovski odred izveli uspešne napade i diverzije na neprijateljska uporišta duž železničke pruge Kumanovo — Vranje i komunikacije Kumanovo — Kriva Palanka (Tabanovci, Mlado Nagoričano, Vojnik, Bajlovci, Orah, Stracin, Klečevce), naneli neprijatelju osetne gubitke i rušili železničku prugu, mostove i druge objekte na putevima.

Kao što je bugarska 5. armija u istočnoj Makedoniji pokrenula jake snage protiv jedinica NOVJ, tako su u zapadnoj Makedoniji delovi nemačke 297. divizije i šiptarske kvislinške grupe preduzeli 8. maja koncentrično nastupanje iz Kičeva,

Debra i Struge ka slobodnoj teritoriji Debaraca i Malesije, s namerom da ovde unište grupu makedonskih i grupu kosovskih bataljona i pod svoju kontrolu ponovo stave komunikacije koje izvode ka Skoplju. Posle teških četvorodnevnih borbi u rejonima Izvora, Botuna i Mešeišta, obe grupe bataljona napustile su Debarca i povukle se preko Karaormana u Malesiju, gde su izvesno vreme vodile borbu protiv nemačkih i balističkih delova sa pravca Debra i Struge.

Posle kraćeg odmora, Štab Grupe bataljona dao je zadatak grupi makedonskih bataljona da razviju borbenu aktivnost u širem rejonu Gostivara i Galičnika, a grupi kosovskih bataljona — da dejstvuju na prostoru Drimkola i Malesije. Od 14. do 24. maja obe grupe su vodile borbu s nemačko-balističkim delovima oko Ničiforova, Mavrova, Lazaropolja, Tresonče, Rosoka, Galičnika, Gare i na Bistri, uspevši da neprijatelja prinude na odstupanje ka Gostivaru i Kičevu. Za to vreme su proterane balističke grupe iz Malesije i Drimkola.

Krajem maja su obe grupe bataljona bile prikupljene u Malesiji. Prateći njihovo prikupljanje, nemačke snage iz Struge i balisti iz Debra i Struge obnovili su dejstva ka slobodnom delu Malesije. Na svim putevima i prilazima Debru, Strugi i Kičevu postavljene su jake zasede, a bugarske jedinice su posele demarkacionu liniju da bi sprečile izvlačenje makedonsko-kosovskih bataljona na teritoriju pod bugarskom okupacijom. Grupa makedonskih bataljona napadnuta je 1. juna u rejonu Lokova a grupa kosovskih bataljona kod Zbaždija. U upornoj borbi do 4. juna, obe grupe su održale svoje položaje, a neprijatelj se povukao ka Strugi. U Lokovu je 8. juna formirana 1. makedonska udarna brigada, jačine oko 650 boraca.²⁵⁵ Grupa kosovskih bataljona, produžujući dejstva, 9. juna je iznenadila šiptarske kvislinške delove kod Lazaropolja, razbila ih i prinudila na povlačenje u pravcu Kičeva. Zatim je, 23. juna, napala nemačko-balističke delove kod Delagožde. Posle višerasovne borbe neprijateljski delovi su se povukli ka Strugi. Na Karaormanu (u rejonu Zbaždija) 24. juna je formirana 1. kosovsko-metohijska udarna brigada.²⁵⁶ Tih dana je 1. makedonska brigada dejstvovala na komunikaciji Struga — Debar.

²⁵⁵ U sastav 1. makedonske brigade ušli su 1. i 2. makedonski bataljon i 80 boraca Resansko-ohridskog NOP odreda. U to vreme su formirani i Porečki, Veleški i Kruševački NOP odred, koji su kasnije ušli u sastav 8. i 15. i Kruševske brigade.

²⁵⁶ Formirana je od 1. do 2. kosovskog bataljona i Ruske partizanske čete (ponekad nazivane i bataljonom). Formiranjem 1. makedonske i 1. kosovske brigade prestale su da postoje grupa makedonskih i grupa kosovskih bataljona.

I u ovom delu Makedonije borbe su se nastavljale, jer nemačko-balističke snage nisu uspele da unište grupu makedonsko-kosovskih bataljona, koji su, stvorivši dve brigade, pojačavali dejstva u Malesiji i u zahvatu komunikacije Struga — Debar. Na dan 9. jula 1. makedonska i 1. kosovsko-metohijska brigada napale su posadu Debra (jedna brigada albanske 1. divizije NOV nije uzela učešća, iako je to bilo ugovoreno). Grad su branili delovi nemačke 297. divizije i šiptarske kvinslinške grupe iz okoline Debra. Posle osmočasovnih vrlo oštih uličnih borbi brigade su ovladale gradom i prisilile neprijatelja da se povuče u kasarne, odakle je pružao žilav otpor. Pošto su neprijatelju u popodnevnim časovima počela da iz Struge pristihu pojačanja u tenkovima i pešadiji, koja su delovi za obezbeđenje napada privremeno zadržali, to su obe brigade, da bi izbegle napad ovih snaga u bok i pozadinu, po padu mraka napustile grad i povukle se ka Karaormanu.²⁵⁷ Do kraja jula brigade su usmerile aktivnost na komunikaciju Struga — Debar.

Na prostoriji Tikveš — Kožuf — Mariovo nalazila se 2. makedonska brigada, koja je za vreme neprijateljske prolećne ofanzive vodila borbe sa slabijim bugarskim delovima, pošto je 5. armija glavninu svojih snaga upotrebila u istočnoj i severoistočnoj Makedoniji, a nemačka komanda jače snage upotrebila u zapadnoj Makedoniji. U drugoj polovini aprila 2. brigada je uspešno napala bugarske granične jedinice u Ostrecu, Kišavi, Graešnici (na području Bitolja), a zatim dejstvovala u Mariovu i Tikvešu i u toku maja izvela niz uspešnih akcija: na primer, na šumarsku stanicu u Petrovu, na bugarske delove kod Radnja i na posadu rudnika liskuna kod Vitolišta. Bugarske posade sa ove prostorije u toku juna su uglavnom orijentisane na neposrednu zaštitu železničke pruge Đevđelija — Veles i ostalih komunikacija. Polovinom toga meseca bugarske vlasti su iseljavale stanovništvo skoro svih planinskih sela Tikveša i Vitačeva i prikupljale ga u rejone jačih bugarskih posada da bi na taj način jedinice NOVJ lišile podrške naroda i obezbedile kontrolu prostora.

Koristeći se nedovoljnom aktivnošću neprijatelja, Stab 2. brigade je odlučio da pojača dejstva na železničku prugu Đevđelija — Veles i na posade manjih neprijateljskih uporišta i garnizona u Tikvešu, i Mariovu. Pri izvršenju ovog zadatka 2. brigada je dejstvovala po bataljonima: jedan u Mariovu a dva u Tikvešu, Vitačevu i duž železničke pruge, dok je jedna četa izvodila manje diverzantske akcije na železničkoj pruzi.

²⁵⁷ U borbi za Debar, prema našim podacima, neprijatelj je imao oko 160 mrtvih i nepoznat broj ranjenih, a naše jedinice 20 mrtvih i 40 ranjenih (Arhiv VII, Brajović Petar, Dnevnik operacija, »B« 1072, str. 5, Brajović Pavle, Izjava, »B« str. 5).

U prvoj polovini juna 2. brigada je uspešno napala bugarske delove u Konopištu i Gornjoj Bošavi, zatim na železničkoj pruzi između Udova i železničke stanice Klisure, porušila prugu i neprijatelju nanela gubitke; 12. juna u rejonu Strmaševa razbila bugarski policijski odred »Benkovski«, čuven po zverstvima; u drugoj polovini juna napadala posade u dolini Bošave i prema Mrežičkom, razbijajući slabije neprijateljske delove i rušeći puteve i telefonsko–telegrafske linije; krajem meseca vodila borbu sa bugarskim snagama iz Mrežičkog, upućenim ka Krnjevu, Bouli i Radnju. Za sve to vreme četa određena za dejstvo na železničku prugu izvršila je niz uspešnih diverzija kod Miravaca, Gradeca i Demir–kapije.

U julu je 2. makedonska brigada izvela niz uspešnih napada, od kojih su najvažniji, napad na neprijatesku kolonu kod Dradnje i Drenova na putu Kavadarci — Prilep;²⁵⁸ napad na obezbeđenje rudnika liskuna kod Drenovca, gde je uništena instalacija rudnika; napad na neprijateljska uporišta u Smilovcima, Omoranima, Koprivnici, Demir–kapiji i diverzantske akcije kod Radnja, Boula i Čemerskog, kod železničke stanice Klisure i na putu Demir–kapija — Bestvica. Prilivom novih boraca, brojno stanje ove brigade popelo se krajem jula na oko 1.000 ljudi.

U prolećnoj ofanzivi u Makedoniji neprijatelj je ispoljio veliku upornost da bi ostvario postavljeni cilj. U zapadnoj Makedoniji nemačke jedinice su zajedno sa balistima težile da jedinice NOVJ odbace s komunikacija. Bugarska komanda je upotrebljavala jake snage u istočnoj Makedoniji, upućivala ih na sve odseke i pravce na kojima je očekivala pojavu jedinica NOVJ. U početku su bugarske jedinice prinudile snage NOVJ u istočnoj Makedoniji da napuste slobodnu teritoriju i često ih okružavale, zahvaljujući pre svega svojim uspešno postavljenim zasedama i slabostima naše izviđačke službe. Time je bio poremećen plan Operativnog štaba da svoje jedinice zadrži u srednjem delu istočne Makedonije. I pored upotrebe jakih snaga i brzog dejstva, Štab 5. armije nije uspeo da ostvari svoj glavni cilj — uništenje jedinica NOVJ u istočnoj Makedoniji i jugoistočnom delu Srbije. Izgleda da je zbog toga bugarska vlada smenila komandanta 5. armije generala Bojdeva. U ovim teškim prolećnim borbama jedinice NOVJ, iako brojno slabije, ispoljile su čvrstinu, elastičnost i veliku borbenu izdržljivost, prelazeći pod borbom oko 950 km i primenjujući pri tome one oblike dejstava koji su u datoj situaciji bili najcelishodniji. Čim

²⁵⁸ Neprijatelj je, prema našim podacima, imao gubitke od oko 60 mrtvih vojnika i 2 oborena aviona (Zbornik, tom VII, knj. 3, dok. br. 90, str. 267; knj. 4, dok. br. 1, str. 10) Gubici 2. makedonske brigade nisu utvrđeni.

su se oslobodile pritiska neprijatelja, pristupile su aktivnim dejstvima, brzo povratile slobodnu teritoriju i obnovile napade u zahvatu železničke pruge Devđelija — Vranje. Pridolaskom novih boraca povećano je brojno stanje postojećih jedinica i stvoreni su uslovi da se ubrzo pristupi formiranju divizija i korpusa.

* * *

U ovom polugodišnjem periodu jedinice NOV i POJ u Sloveniji, Hrvatskoj i Makedoniji postigle su značajne rezultate u napadima na neprijateljska uporišta, u rušenju komunikacija i u odbrani slobodnih teritorija. One su donekle, posredno i neposredno, olakšavale položaj onih jedinica NOVJ koje su uzele učešća u zimskim operacijama u centralnom delu Jugoslavije. Njihova pojačana aktivnost u toku marta i aprila prinudila je neprijatelja da uoči i za vreme drvarske operacije preduzima nove poduhvate: u Sloveniji je težio da obezbedi komunikacijske pravce koji su mu u postojećoj vojno-političkoj situaciji bili od velikog značaja, u čemu je, krajnjim napreznjem, delimično uspeo; u Hrvatskoj je napadima u Lici, Kordunu, Baniji i Slavoniji vezao za sebe jedinice NOVJ i na taj način obezbedio pozadinu svojih snaga upotrebljenih u drvarskoj operaciji; u Makedoniji je dvomesečnim ofanzivnim dejstvima privremeno ovladao delom slobodne teritorije i odbacio jedinice NOVJ od glavnih komunikacija koje iz Grčke vode ka severu. U toku juna i jula jedinice NOVJ su povratile, a negde i proširile, slobodnu teritoriju. Upornim zalaganjem štabova i partijskih organizacija učinjen je vidan napredak na vojničkom i moralno-političkom uzdizanju boračkog i starešinskog sastava jedinica, a zahvaljujući povećanju brojnog stanja postojećih jedinica i sve većem pristupanju novih boraca bile su obrazovane nove brigade, divizije i korpusi.

I na konsolidaciji pozadine učinjen je značajan napredak. Formiranjem korpusnih vojnih oblasti i učvršćenjem komandi područja i komandi mesta olakšan je rad operativnih jedinica na izvršavanju borbenih zadataka. Ove komande su preuzele na sebe veliki deo poslova oko snabdevanja i popune jedinica, obezbeđivale su red i bezbednost na oslobođenim područjima, organizovale transportnu službu i razne radionice. U cilju učvršćenja organa narodne vlasti održano je u Črnomelju 19. i 20. februara Prvo zasedanje SNOS-a, a 8. i 9. maja u Topuskom Treće zasedanje ZAVNOH-a, dok su u Makedoniji vršene pripreme za sazivanje Prvog zasedanja ASNOM-a. Zemaljska veća su se konstituisala kao vrhovna zakonodavna i izvršna

predstavnička tela. Formiran je *niz* novih narodnooslobodilačkih odbora.²⁵⁹ Oni su, pod vrlo teškim uslovima, rešavali razna ekonomska i vojno-politička pitanja, preuzeli brigu oko snabdevanja vojske i oko ishrane stanovništva,²⁶⁰ oko održavanja prosvetnih i političkih kurseva i otvaranja škola;²⁶¹ sem toga, oni su se starali za narodno zdravlje, evakuisali narod iz ugroženih krajeva, zbrinjavali ratnu siročad i dr. Sve su te mere, uprkos ogromnim teškoćama, doprinosile sređivanju prilika na oslobođenoj teritoriji, učvršćivanju veza fronta i pozadine i punijoj afirmaciji narodnooslobodilačkih odbora.

²⁵⁹ Tako su u Hrvatskoj, za vreme Trećeg zasedanja ZAVNOH-a, postojali: 3 oblasna, 26 okružnih, 112 sreskih, 22 gradska, 4 rejonska, 553 opštinska i 4.023 seoska narodnooslobodilačka odbora (Drugi kongres KPH, Zagreb, 1949, str. 176).

²⁶⁰ Za ugrožene krajeve Like, Korduna, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Dalmacije i za ishranu vojske narodna vlast je prikupila 420 vagona hrane na području Slavonije, Moslavine, Pokuplja i Banije (Drugi kongres KPH, str. 180).

²⁶¹ U Sloveniji, na oslobođenoj teritoriji, postojala je u školskoj 1943/44. godini 431 osnovna škola sa 29.331 učenikom i 745 prosvetnih radnika (Maks Snuderl, Zgodovina ljudske oblasti, Državna založba Slovenije, 1950, str. 324).